

**TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNE
İHRACATI’NIN ÇEKİM MODELİ BAĞLAMINDA
ANALİZİ: 1996-2016 DÖNEMİ**

ÖMÜR ÇAKIR

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. M. Hilmi ÖZKAYA

Uşak

Temmuz, 2018

**Bu Tez BAP Koordinasyonu Birimi Tarafından
2018/TP017 Numaralı Proje ile Desteklenmiştir.**

**TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNE İHRACATI’NIN ÇEKİM
MODELİ BAĞLAMINDA ANALİZİ: 1996-2016 DÖNEMİ**

ÖMÜR ÇAKIR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İktisat Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. M. Hilmi ÖZKAYA

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temmuz, 2018

**Bu Tez BAP Koordinasyonu Birimi Tarafından 2018/TP017 Numaralı Proje ile
Desteklenmiştir.**

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

İktisat Ana Bilim / Ana Sanat Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı 164004024 No'lu öğrencisi Ömür ÇAKIR'ın "Türkiye'nin Avrupa Birliği Ülkelerine İhracatı'nın Çekim Modeli Bağlamında Analizi:1996-2016 Dönemi" adlı tezi 13/07/ 2018 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ**İmza**

Üye (Tez Danışmanı): Doç. Dr. M. Hilmi ÖZKAYA

Üye : Prof. Dr. Yusuf BAYRAKTUTAN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Naib ALAKBAROV

Enstitü Müdürü

ÖZET
TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ’NE İHRACATI’NIN
ÇEKİMMODELİ BAĞLAMINDA ANALİZİ: 1996-2016 DÖNEMİ

ÖMÜR ÇAKIR

İktisat Ana Bilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz 2018

Danışman: Doç. Dr. M. Hilmi ÖZKAYA

Türkiye’nin ihracatında son yıllarda dikkate değer bir artış olması sebebiyle bu çalışmada Türkiye ve Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki ihracat hacminin Çekim modeli bağlamında analizi hedeflenmiştir. Bu model ismini Newton’un “yerçekimi kanunundan” almıştır. Literatürde çekim modeli, uluslararası ticari ilişkilerde, ülkeler arasındaki coğrafi uzaklıkla ve ülkelerin ekonomik büyüklükleriyle ilişkili olduğunu gösteren bir modeldir. Çekim modeli çift taraflı ticaret akımlarını analiz etmekte ampirik başarısı sebebiyle tercih edilmektedir.

Bu çalışmada çekim modelinin teorik yapısına, dış ticaretteki kullanımına, matematiksel gösterimine ve Türkiye’nin ihracatı üzerinde uygulamasına yer verilmektedir. Türkiye’nin ihracatıyla ilgili bu çalışmada GSYH, mesafe, nüfus, Gümrük Birliği gibi değişkenlerin literatürdeki yerlerine değinilmiştir. Söz konusu değişkenlere ait 28 ülke ve 1996-2016 yıllarını kapsayan 21 veri seti kullanılmıştır. Çalışmada yer alan bağımlı değişken Türkiye’nin ihracatı olarak belirlenmiştir. Kullanılan bağımsız değişkenler ise Avrupa Birliği ülkelerinin GSYH’ ları, nüfusları, partner ülkelerin başkentlerinin Ankara’ya uzaklıklarıdır. Son olarak modele Gümrük Birliği ve denize kıyılı olma kukla değişkenleri eklenmiştir.

Tahmin sonucunda modelde yer alan değişkenlerin Türkiye’nin ihracatındaki etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Bulgulara göre tahmin sonuçlarında Türkiye’nin ihracatını GSYH, mesafe ve Gümrük Birliği değişkenleri olumlu etkilerken, nüfus ve denize kıyılı olma değişkenlerinin olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çekim Modeli, İhracat, Türkiye, AB

ABSTRACT
THE GRAVITY MODEL ANALYSIS OF TURKEY'S EXPORT TO
EUROPEAN UNION COUNTRIES BETWEEN 1996 AND 2016

ÖMÜR ÇAKIR

İktisat Ana Bilim Dalı

Uşak University Institute of Social Sciences, July 2018

Advisor: Doç. Dr. M. Hilmi ÖZKAYA

This study aims to analyze export volume between Turkey and European Union countries in terms of Gravity model due to a remarkable increase in the export of Turkey. This model is named after “Gravity Law” of Newton. In literature, Gravity model is a pattern which suggests that international trade affairs are related to the distance countries and their economical size. Gravity model is preferred due to its success in analyzing bilateral trade movements. This study focuses on theoretical aspect of Gravity model, its usage in foreign trade, its mathematical indication and its application to export of Turkey. The variables such as GDP, distance, population, customs Union of Turkey are underlined in terms of their importance in literature. With the help of the variables mentioned above, 21 years of data obtained from 29 countries between 1996 and 2016 are investigated in this study. Dependent variable is determined as export of Turkey while independent variables are GDP of European Union countries their population and the distance between capitals of partner countries and Ankara. Finally, dummy variables as Customs Union and having a coast are added in the study.

In the conclusion, the efficiency of the variables on Turkey's export is attempted to be evaluated. It is suggested in the estimated conclusion that variables of GDP, distance and Customs Union effect Turkey's export positively but variables of population and having a coast effect Turkey's export adversely.

Keywords: Gravity model, Export, Turkey, European Union

ÖNSÖZ

Tezimin hazırlanmasının her aşamasında çok büyük emeği geçen, çalışmaya öneri ve görüşleriyle yön veren saygı değer danışman hocam Doç. Dr. Mehmet Hilmi ÖZKAYA'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans aşamasında beni bu yola teşvik eden saygı değer hocam Doç. Dr. Ferhat PEHLİVANOĞLU'na ve araştırmanın analiz kısmında desteğini benden esirgemeyen değerli hocam Arş. Gör. Koray YAPA'ya ayrıca teşekkürü bir borç bilirim. Tüm eğitim hayatım boyunca güvenlerini ve desteklerini daima hissettiğim sevgili aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

Ömür ÇAKIR

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel bilgiler

Ad / Soyad Ömür ÇAKIR

Doğum Yeri ve Tarihi Merkez/Muş-07.11.1993

Lisans Öğrenimi Kocaeli Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrenimi Uşak Üniversitesi

Yabancı Diller İngilizce

E-Posta Adresi omurcakir34@gmail.com

Bildiriler Herfindal-Hirschman Endeksi ile İlgili Türkiye’de Yapılan Çalışmalar Üzerine Nitel Bir Araştırma

Projeler BAP (Bilimsel Araştırma Projesi),2018, Türkiye’nin Avrupa Birliği Ülkelerine İhracatı’nın Çekim Modeli Bağlamında Analizi

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	İ
ABSTRACT	İİ
ÖNSÖZ.....	İİİ
ÖZGEÇMİŞ.....	İV
İÇİNDEKİLER	V
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	İX
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM:DIŞ TİCARET VE DIŞ TİCARET PERSPEKTİFİNDEN ÇEKİM MODELİ	4
1.1 DIŞ TİCARET TEORİLERİNE GENEL BAKIŞ	4
1.1.1.Klasik Dış Ticaret Teorileri.....	4
1.1.1.1.Mutlak Üstülük Teorisi.....	5
1.1.1.2.Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi.....	7
1.1.2. Neo Klasik Dış Ticaret Katkıları.....	8
1.1.3.Yeni Dış Ticaret Teorileri	10
1.2 DIŞ TİCARETE ETKİ EDEN FAKTÖRLER.....	13

1.3 TAŞIMA GİDERLERİ	15
1.4 DIŞ TİCARET PERSPEKTİFİNDEN ÇEKİM MODELİ	17
1.4.1. Çekim Modelinin Kavramsal Çerçevesi.....	17
1.4.1.1. Çekim Modelinin Tanımı.....	18
1.4.1.2. Çekim Modelinin Doğuşu.....	18
1.4.2. Çekim Modelinin Matematiksel Gösterimi	19
1.4.2.1. Basit Çekim Modeli	19
1.4.2.2. Genişletilmiş Çekim Modeli.....	21
1.4.3. Çekim Modelinde Kullanılan Değişkenler.....	23
1.4.3.1.GSYH.....	23
1.4.3.2.Nüfus.....	23
1.4.3.3. Mesafe.....	24
1.4.3.4 Kukla Değişkenler: Gümrük Birliği ve Ülkelerin Aynı Denize Kıyısının Olması.....	25

İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDAKİ İKTİSADİ İLİŞKİ..... 26

2.1 AB'YE ÜYELİK	26
2.1.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreci	27
2.1.1.1. Ankara Antlaşması.....	29
2.1.1.2. Geçiş Dönemi	30
2.1.1.3. Tam Üyelik Başvurusu ve Gümrük Birliği (GB).....	31
2.1.1.4. Gündem 2000 ve Lüksemburg Zirvesi	31
2.1.2. Avrupa Birliği Ülkelerine İlişkin Dış Ticaret Verileri	32
2.2 TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ'NİN GELİŞİMİ.....	34
2.2.1. 1923-1929 Dönemi (Dünya Ekonomik Bunalımı).....	35
2.2.2. 1930-1950 Dönemi (Karma Ekonomi Dönemi).....	37
2.2.3. 1960-1980 Dönemi Ekonomik Politikalar	38
2.2.4. 1980-2000 Dönemi Ekonomi Politikaları	40
2.2.5. 2000 Sonrası Ekonomi Politikaları.....	41
2.3 TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET YAPISI.....	43
2.4 DÜNYA TİCARETİNDE TÜRKİYE İHRACATI'NIN YERİ	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKERİ'NE İHRACATI'NIN ANALİZİ

3.1 PANEL VERİ ANALİZİ: TANIM VE KAPSAM	50
3.2 LİTERATÜR İNCELEMESİ	54
3.2.1. Çekim Modeli ile İlgili Dünya Ticaretini Ele Alan Çalışmalar	54

3.2.2. Çekim Modeli ile İlgili Türkiye'nin Ticaretini Ele Alan Çalışmalar	59
3.3 MODEL VE DEĞİŞKENLER.....	63
3.3.1. Model.....	63
3.3.2. Değişkenler.....	64
3.4 ANALİZ ve BULGULAR.....	65
3.5 BULGULARIN İKTİSADİ YORUMU.....	66
SONUÇ.....	68
KAYNAKÇA	71
EKLER.....	82

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Bir İşçinin Bir Günde Üretebildiği Mal Miktarı.....	6
Tablo 2. Bir İşçinin Bir Günde Üretebildiği Mal Miktarı.....	7
Tablo 3. Ricardo Modeli İle İlgili Eleştiriler Ve Amprik Kanıtlar	8
Tablo 4. AB'nin Türkiye'nin İhracatındaki Payı (%), (Milyon \$)	35
Tablo 5. Türkiye'nin 1923-1929 Dış Ticareti.....	38
Tablo 6. Türkiye'nin 1930-1950 Dış Ticareti.....	39
Tablo 7. Türkiye'nin 1960-1980 Dış Ticareti.....	40
Tablo 8. Türkiye'nin 1980-2000 Dış Ticareti.....	41
Tablo 9. Türkiye'nin 2000-2016 Dış Ticareti.....	44
Tablo 10. Türkiye'nin Dış Ticareti ve GSYH' si (Milyon\$).....	45
Tablo 11. Türkiye İhracatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı	49
Tablo 12. Çekim Modeli İle Dünya Ticaretini Ele Alan Çalışmalar	59
Tablo 13. Çekim Modeli İle Türkiye'nin Ticaretini Ele Alan Çalışmalar	64
Tablo 14. Bağımsız Değişkenlerin Bağımlı Değişken Üzerindeki Beklenen Etkileri	67
Tablo 15. Çekim Modeli Panel Veri Analiz Sonuçları.....	69

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Yıllara göre Türkiye'nin Dış ticareti ve GSYH' sı (milyon\$)47

KISALTMALAR

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AET	:Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	:Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AR-GE	:Araştırma-Geliştirme
ASEAN	:Güney Asya Ülkeleri
CMEA	:Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi
COMESA	:Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı
EKK	:En Küçük Kareler Yöntemi
EURATOM	:Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
GB	:Gümrük Birliği
GSMH	:Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	:Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
İİBF	:İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İİT	:İslam İşbirliği Teşkilatı
İKÖ	:İslam Konferansı Örgütü
KEİ	:Karadeniz Ekonomik İşbirliği
LAFTA	:Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
OECD	:Ekonomik Kalkınma Yardım Konseyi
Pp	:Paper
SAARC	:Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü
Ss	:Sayfa Sayısı
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Uluslararası ticaret yapmanın önem arz eden birçok sebebi vardır. Geçmişten günümüze toplumlar gerek coğrafi şartlar (ikim, jeopolitik konum gibi) gerek faktör ve maliyet yapıları yüzünden ihracat ve ithalat yapmışlardır. Örneğin iklim şartları uygun olmadığından ihtiyaç duyulan her tarımsal ürün ülkede üretilmemekte; iklim koşulu uygun ülkelerden ithal edilmektedir. Dolayısıyla üretici ülkeler üretim fazlası tarımsal ürünleri ihraç etmektedir.

Uluslararası ticaret yapmanın bir diğer nedeni arz ve talep dengesizliğidir. Ülkeler bazen yerli üretim yetersizliğinden dolayı yurtiçi talebi karşılayamamakta; ihtiyaçlarını ithalat yoluyla karşılamaktadırlar. Ülkelerin üretim fazlasına sahip olmaları ise üretilen ürünlerin ihraç edilmesine imkân sağlar.

Ülkelerin ürettikleri malların fiyatları hem kendi ekonomilerine hem de dünya ekonomisine göre şekillenmektedir. Bu sebeple uluslararası fiyat farklılaşması ortaya çıkmaktadır. Uluslararası ticaret teorilerine göre ülkeler uzmanlaştıkları ve düşük maliyetle ürettikleri ürünleri ihraç etmeli, aksi durumda da ihtiyaç duyulan ürünleri ithal etmelidir. Bu dış ticaretin bir diğer nedenidir.

Uluslararası ticaret hacminin 1950'lerden itibaren artması, uluslararası ticaret teorilerine yenilerinin eklenmesini sağlamıştır. Bilinen ilk uluslararası ticaret teorileri "Klasik Dış Ticaret Teorileri"dir. Bunlara ek olarak yeni dış ticaret teorileri literatüre eklenmiştir.

Uluslararası ticaret akışlarını açıklamada 2000'li yıllardan itibaren sıkça kullanılan teorilerden biri de "Çekim Modeli"dir. Çekim modeline göre karşılıklı ticaret yapan iki ülkenin milli gelirleri arttıkça aralarındaki ticaret hacmi de artar. İki ülke arasındaki mesafe arttığında ise ticaret hacmi azalır. Mesafenin artması ikili ticareti zorlaştırmaktadır. Bu durumun sebebinin "taşıma maliyetleri" olduğu düşünülmektedir. Milli gelirdeki artışın ticareti arttırmasının sebebi ihracat kabiliyetinin gelişmesi ve talebin gelire bağlı olmasıdır. Milli geliri artan ülkenin üretiminin artması mal çeşitliliğinin ve ihracatının arttırmasına yol açmaktadır. Bu durumda ülke ihracatçı ülke konumunda olur. Aynı şekilde milli gelir arttığında ülke daha fazla ithalat yapabilir duruma gelir ve ülkenin ithalat miktarı artar. Dolayısıyla ticaret hacminin pozitif yönde etkilenmesi bu şekilde gerçekleşir. Karşılıklı ticaret

akışlarını milli gelir ve mesafe değişkenlerinin dışında etkileyen birçok değişken (ortak dil, ortak sınır, nüfus, para birimi gibi) vardır.

Ticaret serbestleşmesi, ticaret engelleri, ticaret akımlarının analizi gibi konular ele alındığında, çekim modeli dikkat çeken görece yeni bir model haline gelmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ile arasındaki dış ticaret ilişkisi araştırılmakta ve çekim modeli kullanılarak analiz edilmektedir. Bu model dış ticaretin temel belirleyicileri olan ülkelerin milli gelirleri ve ülkeler arası mesafeyi ele almaktadır.

Bu çalışmada ilk olarak dış ticaret teorileri ve çekim modelinin kavramsal çerçevesi derinlemesine incelenmektedir. İkinci olarak, Türkiye ve AB arasındaki iktisadi ilişkiler incelenmektedir. Çalışmada ülke grubu olarak AB ülkelerinin seçilmesinin nedeni AB ülkelerinin Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülke gruplarından biri olmasıdır. Türkiye'nin ihracat pazarlarının dağılımı bölgesel olarak incelendiğinde AB'nin en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. Bu bölümde son olarak Türkiye'nin ve AB ülkelerinin dış ticaret verileri tablolar halinde verilmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde panel verinin tanım ve kapsamı, çekim modelinin literatür incelemesine ve analizine yer almaktadır. Bu çalışmanın temel amacı Türkiye ve AB ülkeleri arasındaki ihracat hacmini analiz etmektir. Bu bağlamda kurulan çekim modelinde Türkiye- AB ülkeleri ele alınmaktadır. Çalışmada 1996-2016yıllarını kapsayan dönem analiz edilmektedir. Son olarak ise model tahmininde panel veri analizi kullanılarak tahmin sonuçları yorumlanmış ve bu konuya ilişkin öneriler sunulmuştur.

Araştırmanın Konusu

Türkiye'nin ihracatının çekim modeli aracılığıyla belirlenmesi ve 1996-2016 döneminde Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki ihracat hacminin incelenmesidir.

Araştırmanın Önemi

Çekim Modeli, ticarete bulunan ülkelerin ekonomik büyüklüklerini ve aralarındaki uzaklığa göre değişen ulaştırma maliyetlerini kabul etmesi açısından dikkat çeken, görece yeni bir modeldir. Bu çalışmada Türkiye'nin en büyük ticaret

ortağı Avrupa Birliği ülkelerine ihracatı çekim modeli kullanılarak incelenmektedir. Nitekim Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatının belirleyicilerinin tespit edilmesi ilgili literatüre önemli katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın Amacı

Çalışma kapsamında çekim modeli yaklaşımını kullanarak Türkiye'nin ihracat akımının belirleyicilerini panel veri analizi ile belirlemektir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Çalışma panel veri analizi kullanılarak 1996-2016 döneminde Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatının çekim modeli bağlamında analizini kapsamaktadır. Verilerin ulaşılabilirliği nedeniyle çalışmanın dönemi 1996-2016 ile sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine ihracatının çekim modeli bağlamında analizi 1996-2016 dönemi için panel veri analizi ile incelenmiştir. Tahmin sonuçlarının doğru yorumlanabilmesi için sabit etkiler ve rassal etkiler yöntemlerinden hangisinin uygunluğuna karar vermek için öncelikle Hausman testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuç doğrultusunda rassal etkiler yönteminin uygun olmasına karar verilmiş ve tahmin sonuçları yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: DIŞ TİCARET ve DIŞ TİCARET PERSPEKTİFİNDEN ÇEKİM MODELİ

Dış ticaret teorilerinin temel amacı, ülkelerarası mal ve hizmet alım satımlarının nedenlerini ortaya koymaktır (Seyidoğlu, 2007: 18). 1500-1800 yılları arasında zenginliğin kaynağının altın ve gümüş stokuna bağlı olduğunu iddia eden merkantilistler o dönemlerde ihracatı arttırmaya yönelik bir politika savunmuşlardır. Devlet gücünün artırılması, ekonomik hayata devlet müdahalesi ve statik dünya görüşünü kendisine felsefe edinen merkantilistler zamanla dış ticaret yapmakta yetersiz kalmışlardır. Sanayi devriminin ortaya çıkardığı koşullarda Merkantilist yaklaşım yerini klasik dış ticaret teorilerine bırakmıştır. Dolayısıyla Merkantilizmin sona ermesi ile klasik dış ticaret teorisi şekillenmeye başlamıştır (Atik, 2011: 3-4).

1.1.DIŞ TİCARET TEORİLERİNE GENEL BAKIŞ

Dış ticaret teorilerinin temeli 18.yy' a dayanmaktadır. Klasik iktisat okulunun kurucusu olarak bilinen A. Smith' in "Ulusların Zenginliği" (1776) adlı çalışması klasik dış ticaret teorilerini oluşturmaktadır. Zaman içerisinde eksiklikleri görülen ve eleştirilen bu teoriler yerini Neo klasik dış ticaret teorilerine bırakmıştır. Değişime ayak uyduramayan klasik dış ticaret teorisinin ve Neo klasik dış ticaret teorisinin ardından eksiklikleri tamamlamak adına Yeni dış ticaret teorileri ortaya çıkmıştır (Akkoyunlu, 1996: 93).

1.1.1.Klasik Dış Ticaret Teorileri

Merkantilistler ülke zenginliğinin sahip oldukları altın ve gümüş gibi değerli kaynaklar ile artacağını düşünmektedirler. Dolayısıyla bir ülkenin altın ve gümüş miktarının artmasını ihracatın ithalattan fazla yapılmasına bağlamaktadırlar. Ayrıca zenginliklerini arttırabilmek için korumacı politika izlemişlerdir (Ünsal, 2005: 5). Merkantilistler ekonominin gelişmesi ile serbest ticarete ayak uyduramamış ve 18. yüzyılın bitimine yakın klasik iktisat baş göstermiştir.

İktisat bilimi ve uluslararası ticaret teorisinin altyapısını Adam Smith' in Ulusların Zenginliği (Wealth of Nations) çalışması (1776) oluşturmuştur. Smith' in klasik iktisata yön verdiği bazı görüşleri şunlardır: Bütün bireyler ekonomik çıkarlarına göre hareket ederler,(İktisadi insan–homo Economicus),devlet bireylerin davranışlarını kısıtlamamalıdır, (Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler -Laissez Faire, Laissez Passer)ve fiyat mekanizması (Görünmez El-Invisible Hand) (Seyidoğlu, 2007: 16). Smith Ulusların zenginliği adlı çalışmasında serbest ticarete açıklık getirmiştir. Merkantilistlerin aksine dünya refahının iş bölümü ve uzmanlaşma ile gerçekleşeceğini düşünen Smith, dünya toplam servetini sabit kabul etmeyerek uluslararası ticareti bilimsel olarak açıklamıştır (Bayraktutan, 2003: 176-177). Smith'in yanı sıra birçok ekonomist bu teoriye katkıda bulunmuştur. Bu ekonomistlerden başlıcaları; David Ricardo, Robert Torrens ve John Stuart Mill' dir. Ricardo'nun uluslararası ticarete yaptığı katkılardan ötürü, klasik teoriye bazen “Ricardian Teori” denilmektedir (Husted and Melvin, 1989: 60).

Klasik dış ticaret teorisi, şu varsayımlara dayanmaktadır (Karluk, 2013: 27):

- Devlet müdahalesi yoktur
- Uluslararası Ticarete paranın kullanılmadığı kabul edilir
- Emek değer teorisi kullanılır
- Üretim faktörleri, ülkeler arasında tam hareketsiz, ülke içinde tam hareketlidir
- Ekonomide tam istihdam düzeyi vardır
- Taşıma giderleri sıfırdır
- Zevkler ve teknoloji sabittir
- Dünyada sadece iki ülke ve iki malın olduğu kabul edilmektedir

1.1.1.1.Mutlak Üstünlük Teorisi

Glaskgow (1723-1790) üniversitesinde profesör olan Adam Smith klasik liberalizmin kurucusu olarak bilinmektedir. Aynı zamanda serbest ticaretin savunucusu olarak bilinen A. Smith, “Ulusların Zenginliği” isimli çalışmasında işbölümü ve uzmanlaşmayı “Mutlak Üstünlük Teorisi” ile ortaya koymuştur. Smith' e göre dış ticaret yapmanın nedeni, açık ekonominin kapalı ekonomiye göre daha yararlı olmasıdır. Bu teoriye göre ülkeler mutlak olarak daha ucuza ürettikleri mal üzerine uzmanlaşmalı ve daha pahalıya ürettikleri malı ithal etmelidirler (Karluk, 2013: 28).

Tablo 1: Bir İşçinin Bir Günde Üretebildiği Mal Miktarı

Mal	Ülke	Ülke
	A ülkesi	B ülkesi
Soya Fasulyesi	6	4
Tekstil	3	12

Kaynak: Bayraktutan, 2014: 31 de yer alan bilgilerden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de A ve B ülkelerinin soya fasulyesi ve tekstil mallarının üretimi incelenerek mutlak üstünlük teorisine bir örnek verilmiştir.

Emek-değer teorisinin geçerli olduğu bu örnekte A ülkesinde bir işçi tarafından 6 birim soya fasulyesi veya 3 birim tekstil malı üretilebilirken, B ülkesinde 4 birim soya fasulyesi veya 12 birim tekstil malı üretilebilmektedir. O halde A ülkesi soya fasulyesinde B ülkesi tekstilde mutlak üstünlüğe sahiptir. Dolayısıyla A ülkesi soya fasulyesi üzerine B ülkesi tekstil üzerine uzmanlaşmalıdır. Çünkü ülkeler bu malları daha düşük maliyetle üretmektedirler. Teoriye göre düşük maliyetle üretilen malı ihraç edip yüksek maliyetle ürettikleri malları ithal ederek dış ticarete daha faydalı sonuca varılmaktadır. Tablo 1. emeğin verimliliğini göstermektedir (Husted ve Melvin, 1989: 65-66).

Klasik iktisat teorisine öncülük eden “Mutlak Üstünlük Teorisi” uluslararası ticaretin her bölümünü açıklamakta yetersiz kalmakta; teorik bir boşluk oluşturmaktadır. Teorinin eksiklikleri şunlardır (Dunn and Mutti, 2004: 30):

1. Mutlak üstünlük teorisi uluslararası ticarete yalnızca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri ele almıştır. Oysaki gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret dünya ticaretinin oldukça önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

2. Bu teori bir ülkenin bir malda mutlak üstünlüğe sahip olabileceğini ve bunun sonucunda dış ticaretin yapılabileceğini savunmaktadır. Oysaki bir ülke her iki malda da mutlak üstünlük sağlayabilmektedir. Bu teorik boşlukları D. Ricardo'nun "Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi" doldurmaya çalışmıştır.

1.1.1.2.Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi

David Ricardo "Politik İktisadın ve Vergilemenin İlkeleri" (1817), adlı çalışmasında A. Smith' in Mutlak üstünlük teorisini geliştirerek "Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisini" ortaya çıkarmıştır. D. Ricardo bu teoride mutlak üstünlük teorisi yerine karşılaştırmalı üstünlük teorisinin daha yararlı ve dış ticareti daha iyi açıklayıcı olacağını savunmuştur. Ricardo'ya göre; Uluslararası ticareti mutlak üstünlükler ile açıklamak teorisinin kapsamını daraltmaktadır. Çünkü Ricardo mutlak üstünlükleri karşılaştırmalı üstünlüklerin özel bir durumu olarak görmektedir (Seyidoğlu, 2007: 18).

Karşılaştırmalı üstünlük teorisi; Smith' in teorisinin aksine bir ülkenin diğer ülkeye kıyasla her iki malda da mutlak üstünlüğe sahip olduğu bir durumda ülkelerin serbest ticaret yapabileceğini savunmaktadır. Teoride her iki malda da mutlak üstünlüğe sahip olan ülke, üstünlük derecesinin fazla olduğu malın üretimini gerçekleştirip, o malın ihracatını yapmaktadır (Bayraktutan, 2014: 32-33).

Tablo 2: Bir İşçinin Bir Günde Üretebildiği Mal Miktarı

Mal	Ülke	Ülke
	A ülkesi	B ülkesi
Kumaş	10	1
Kalem	5	4

Kaynak: Bayraktutan, 2014: 34'te yer alan bilgilerden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2'de yer alan verilere göre A ülkesinde bir işçi hem kumaş malında hem de kalem malında daha fazla üretim yapmaktadır. Dolayısıyla kumaşında kaleminde birim maliyeti A ülkesinde B ülkesine göre daha azdır. Ricardo dış ticaretin yararını artırabilmek adına, maliyet bakımından her iki malda da üstünlük

olduğu durumda üstünlük derecesine bakılması gerektiğini vurgulamaktadır. Tablo 2’ de yatay bakıldığında A ülkesinin kumaşta üstünlük derecesi 10 kat daha fazladır, B ülkesinin ise kalem malında üstünlük derecesi 1.25 kat daha fazladır. Bu sebeple A ülkesi kumaş malında B ülkesi kalem malında uzmanlaşması gerektiği sonucuna varılmıştır. Karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre gerçekleşen dış ticarete her iki ülkede ticaretten kazançlı çıkmaktadır (Bayraktutan, 2014: 34).

Tablo 3:Ricardo Modeli ile İlgili Eleştiriler ve Amprik Kanıtlar

Ricardo’ya eleştiriler	Amprik kanıtlar
Modelde maliyet emek-değer teorisine dayanmaktadır.	Maliyeti emeğin yanı sıra sermaye, doğal kaynak ve müteşebbis etkilemektedir.
Emeğin homojen olduğu varsayılmaktadır.	Emek ve diğer üretim faktörleri de homojen değildir
Teori işgücünün ülke içinde tam hareketli, ülkeler arası tam hareketsiz olduğunu varsaymaktadır.	Dış ticarete işçiler ülke içinde tam hareketli olmamakla beraber ülkeler arası tam hareketsiz değildir. Bu varsayım zorunluluktan kaynaklanmaktadır.
Ricardo’ ya göre ülkeler arasında emek verimliliği farkının nedenleri açıklanmamaktadır.	Bu boşluğun yerini Heckscher-Ohlin tarafından ortaya atılan faktör donanımı doldurmaktadır.
Ricardo modeli statik bir modeldir. Ticarete zevklerin ve teknolojinin değişmediği varsayılmaktadır.	Oysaki gerek zevkler gerekse üretim teknolojisi günümüzde hızla değişim göstermektedir.
Model sabit maliyetler ve tam uzmanlaşma varsayımını içermektedir.	Ticarete artan ve azalan maliyet koşulları geçerli olmakla beraber teoride bu konulara değinilmemektedir

Kaynak: Karluk, 2013: 48-49 da yer alan bilgilerden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1.1.2. Neo Klasik Dış Ticaret Katkıları

Klasik iktisat teorisinde mutlak üstünlük teorisine ve Karşılaştırmalı üstünlük teorisine değinilmiştir. Klasik teoriler dış ticareti arz yönünden ele almışlardır. Birçok iktisatçı bu teorilerin varsayımlarını ve eksikliklerini göz önünde bulundurarak yeni teoriler geliştirmiş olup dış ticareti talep yönünden de incelemişlerdir.

Karşılıklı Talep Kanunu: Neo klasik iktisatçılardan ilk olarak, John Stuart Mill (1806-1873), talep yönünden dış ticarete katkıda bulunmuştur. J. S. Mill (1909) tarafından gerçekleştirilen “Karşılıklı Talep Kanunu” bir ülke ticaret yaptığı ülkeye

belirli miktarda ihraç edeceği mal karşılığında, karşı ülkeden ne kadar miktarda ithal malı talep edeceğidir. Bu durumun gerçekleşmesi sonucunda dış ticaret fiyatı belirlenmektedir (Karluk, 2013: 90; Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 199-206). Mill'in ortaya attığı "Karşılıklı talep kanununa" göre ihraç mallarına bir yenisinin eklenmesi veya ihraç malı üretim maliyetinin daha aza indirgenmesi ile meydana gelen teknolojik gelişme, ihraç mallarında verimliliği arttırmakla beraber ülkenin karşılıklı taleple belirlenen ithal mallarını daha az maliyetle elde etmesini sağlamaktadır. Bunun sonucunda daha fazla dış ticaret kazancı oluşmaktadır (Bayraktutan, 2003: 177). Mill'e göre bir ülkenin ihraç malına olan arzı, ithal malına olan talebini belirlemektedir. Dolayısıyla uluslararası alanda arz ve talebin bu ilişkisi " Karşılıklı Talep Kanunu" olarak adlandırılmaktadır (Yılmaz, 2010: 72).

Teklif Eğrileri: Karşılıklı talep kanunu dış ticarete önemli bir katkı sağlamıştır. Fakat Mill'in açıklamaları gerektiği kadar açıklık sağlayamamıştır. Mill'in dolduramadığı boşluğu İngiliz ekonomist Alfred Marshall (1842-1924) "Teklif Eğrileri" grafikleriyle doldurmaya çalışmıştır. Böylelikle Marshall dış ticarete arz-talep ilişkisine daha fazla netlik sağlamıştır (Seyidoğlu, 2007: 45).

Fırsat Maliyeti: Klasik teori, emek-değer teorisi ve homojen emek varsayımlarına dayanmaktadır. Bu varsayımlardan dolayı eleştirilen klasik teorinin eksikliklerini Gottfried Haberler' in (1993), "Fırsat maliyeti" kavramı gidermektedir (Yılmaz, 2010: 98). Alternatif maliyet olarak adlandırılan fırsat maliyeti bir malın üretimini bir birim arttırabilmek için diğer maldan vazgeçilen miktarı ifade etmektedir. Fırsat maliyeti emek maliyeti ile birlikte diğer faktörleri de içermektedir (Bayraktutan, 2003: 177).

Faktör Donanımı Teorisi (Heckscher-Ohlin Teorisi): Klasik teoride karşılaştırmalı üstünlükler teorisi emek verimliliğindeki farklılığa dayandırılmaktadır. Oysaki Ricardo uluslararası alanda emek verimliliği farklılıklarının nedenlerine değinmemiştir. Klasik teorinin bu eksikliği Heckscher-Ohlin teorisinde ele alınmıştır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 200). Teorinin önde gelen isimleri; İsveçli ekonomist ve tarihçi Eli Filip Heckscher (1879-1952), E. F. Heckscher' in öğrencisi Bertil Ohlin (1899-1979) ve Amerikalı ekonomist Paul Samuelson' dur. Heckscher'ın (1919) "Gelir Dağılımı Üzerine Dış Ticaretin Etkisi" adlı makalesin de ve Ohlin'in (1933) "Bölgesel ve Uluslararası Ticaret" adlı

kitabında, klasik teorinin bahsedilen eksikliği giderilmiş olup Paul Samuelson bu teoriyi matematiksel olarak geliştirmiştir (Karluk, 2013: 65). Bu teoriye göre bir ülke sahip olduğu üretim faktörlerinden hangisine miktar bakımından bol ve düşük fiyata sahipse üretiminde kullanılan bu faktörler üzerinde uzmanlaşmalı ve ihraç etmelidir. Fakat bir ülke sahip olduğu üretim faktörlerinden hangisine miktar bakımından az ve yüksek fiyata sahipse bu üretim faktörlerini ithal etmelidir (Aslan ve Terzi, 2006: 2).

1.1.3.Yeni Dış Ticaret Teorileri

1970’li yılların sonunda ortaya çıkan ve Yeni dış ticaret teorileri olarak adlandırılan teoriler uluslararası ticaret alanında çok önemli bir gelişme olarak bilinmektedir. Yeni dış ticaret teorileri eksik rekabet ve ölçüğe göre artan getiri varsayımlarını ileri sürerek geleneksel dış ticaret teorilerinin eksikliklerini gidermektedirler. Bu teorilerin yeni olarak adlandırılmasının en önemli nedeni geleneksel dış ticaret teorilerinin eksikliklerinin yanında dış ticarete konu olan uzmanlaşma, korumacılık ve dış ticaret kazançları gibi konuların yeniden ortaya atılmasıdır (Akkoyunlu, 1996: 71).

Uluslararası ticarete Heckscher-Ohlin Teorisinin ampirik olarak ilk kez test edilmesi Wassiliy Leontief (1953) tarafından gerçekleştirilmiştir. Leontief Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) sermaye açısından bolluk içinde olmasına karşın, ihracattaki sermaye/emek yoğunluğu oranının ithalatına göre düşük olduğunu belirlemiştir. Faktör Donanımı Teorisine ters düşen bu durumu “Leontief Paradoksu” olarak adlandırılmaktadır. Leontief ilk olarak teoriyi girdi-çıktı tablosunu kullanarak test etmiştir. Kantitatif tekniği olarak bilinen bu tabloda 1947 yılında Amerikan ekonomisinin verilerini bu tablo ile test ederek Heckscher-Ohlin teorisinin sonuçları ile çeliştiği sonucuna varılmıştır. Literatürde “Leontief Paradoksu” diye adlandırılan bu çelişki, Amerikan ekonomisinin emek yoğun mal ihraç etmesiyle söz konusu olan bu teori sonuçlarına göre sermaye yoğun mal ihraç etmesi gerektiği sonucuna varılmıştır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 201; Turhan, 2012: 9). Leontief paradoksu çok fazla eleştiri almış ve teorik bir temele dayanmamaktadır. Leontief paradoksu çerçevesinde gelişen tartışmalar Yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yeni dış ticaret teorileri şu şekilde açıklanabilir:

Nitelikli İşgücü Teorisi: Keesing ve Kenen’in öncülüğünde ortaya çıkan Nitelikli iş gücü teorisi, sanayi ülkeleri arasındaki dış ticaretin açıklanmasına yönelik bir

teoridir. Bu teoriye göre nitelikli işgücü zengini ülkeler üretimde bu işgücüne ihtiyaç duyulan mallarda uzmanlaşmaktadır. Diğer yandan niteliksiz işgücü ile üretim yapan ülkeler bu faktör ile üretilen mallar üzerine uzmanlaşmaktadır. Bu doğrultuda nitelikli işgücü teorisi ile faktör donatımı teorisi birbirleri ile benzerlik göstermektedir (Seyidoğlu, 2007: 81). Teoriye göre nitelikli işgücü yoğun mallar ve sermaye yoğun mallar aynı tür mallar olarak varsayılmakta olup “türetilmiş kaynaklar” olarak adlandırılmaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan,2011: 201). Bu varsayımdan dolayı teori Heckscher-Ohlin teorisinin değiştirilmiş hali ile “Neo-faktör donanımı teorisi” adını almaktadır (Bayraktutan, 2004: 180).

Teknoloji Açığı Teorisi: Posner (1961), tarafından ileri sürülen “teknoloji açığı teorisi” gelişmiş sanayi ülkeleri arasındaki dış ticaretin nedenini açıklamaktadır. Teknoloji açığı teorisine göre bir firma ilk kez yeni bir mal veya üretim teknolojisi geliştirdiği durumda o yeniliğin monopolcüsü olmaktadır. Monopolcüsü oldukları bu yeniklerin başka firmalar tarafından kullanımı yasaklanmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 82).Bu durumda yeni bir mal veya üretim teknolojisi geliştiren ülkeler bu malların ihracatçısı olmaktadır. Ancak zamanla az gelişmiş ülkeler bu malları taklit yolu, ucuz emek ve diğer sahip oldukları avantajlar sayesinde daha ucuza üretmeleri sonucu ithalatçısı oldukları malların ihracatçısı konumuna gelmektedirler (Posner, 1961: 323-341).

Ürün Dönemleri Teorisi: Bir diğer alternatif dış ticaret teorisi “Ürün dönemleri teorisidir”. Teknoloji açığı teorisinin Vernon (1966) tarafından geliştirilmesi sonucu ortaya atılan bu teori, ülkelerin ya mevcut mallar ya da yeni olan mallar üzerinde uzmanlaşmalarına dayanmaktadır. Ürün dönemleri teorisine göre malların zamanla geliştirilmesi ve yenilenmesi sürecinin yavaşladığı görülmekte olup bu duruma bağlı olarak malların üretiminin zamanla standart hale geleceği görülmektedir (Vernon, 1966: 190-207). Az gelişmiş ve yeni sanayileşen ülkelerin dış ticaretini inceleyen teoride ürünler, yeni üründen standart hale gelene kadar üç dönemden geçmektedir:

Yeni Ürün: Ürün ilk olarak iç piyasa talebini karşılamaya yönelik üretilmektedir. İlk aşamada üretici firma gözlem yoluyla ürünü tek başına elinde tutmaktadır.

Olgunlaşan Ürün: Ürünün tam olarak olgunlaşmadığı bu aşamada üretim hızlandırılarak dış satışlar artmaya başlamaktadır. Gelişen talep sonucu dış piyasada ürünlerin daha az maliyetle imal edileceği görülmektedir.

Standart Ürün: Üretim maliyeti yüksek olan firmalar üretimin başka ülkelerle yapılması kanaatine vardıklarında üretim zamanla diğer ülkelere kaymakta olup yenilikçi firma zamanla kendi iç piyasasında önemini yitirmektedir. Yurtiçi üretimin hızla düşmesi sonucu ürün dönemleri tamamlanmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 84).

Tercihlerde Benzerlik Teorisi: İsveçli ekonomist Brunstam Linder (1961) tarafından ortaya atılan “tercihlerde benzerlik teorisi” homojen olmayan sanayi ürünleri ticaretine dayanmaktadır. Temsili talep teorisine dayanan bu teoriye göre sanayi ürünleri ticaretinde söz konusu mallar, üretim maliyetlerinden çok ülkeler arasındaki zevk ve tercihlerin benzerliğine bağlıdır. Gelir düzeyleri benzerlik gösteren ülkelerin tüketici zevk ve tercihlerinde de benzerlik görülmektedir. Dolayısıyla bu zevk ve tercihlerin belirlenmesinde gelir düzeyi önemli bir rol oynamaktadır (Seyidoğlu, 2007: 86). Kendi iç piyasa talebine göre üretim yapan sanayi ülkelerinin firmaları zamanla bu ürünlerde uzmanlaşp söz konusu malları kendi zevk ve tercihlerine benzer ülkelere ihraç etmektedirler. Bu teori üretim yapan ülkelerin, zevk ve tercihleri farklı olan fakat gelir düzeyleri yüksek veya düşük olan ülkeler ile dış ticaret yapabilme kapasitesine sahipken doğrudan dış piyasalar için üretilen malların ticaretini açıklamakta eksik kalmaktadır (Seyidoğlu,2007: 84; Yüksel ve Saridoğan, 2011: 201).

Ölçek Ekonomileri Teorisi: Dış ticaretin neden yapıldığıyla ilgili yol gösteren bir diğer teori “Ölçek Ekonomileri Teorisi”dir. Geleneksel dış ticaret teorilerinde tam rekabet piyasası varsayımının ölçeğe göre artan getiri kavramıyla uyuşmaması ölçek ekonomilerinin dış ticaret teorilerinde konu edinmesini sağlamıştır (Akkoyunlu, 1996: 74). Bu teoride geniş bir iç piyasaya sahip olan ülkelerde firmaların ve endüstrinin gelişmesi ile üretim artmaktadır. Ölçek ekonomileri, malların çeşitliliğine ve teknolojinin gelişmesine dayanır. Teoriye göre üretim arttıkça ortalama birim maliyetler düşmekte olup söz konusu durum ölçek ekonomileri ve azalan maliyetler yapısıyla ortaya çıkmaktadır. Ülkelerin üretiminin artması ve yeni bir piyasaya sahip olmaları daha fazla kar elde etmelerine olanak sağlamaktadır (Çelik, 2005: 167-170). Geniş bir iç piyasaya sahip ülkeler içsel ve dışsal ekonomiler sayesinde maliyetleri azaltırlar. Dışsal ve içsel ekonomiler arasındaki fark; dışsal ölçek ekonomilerinde birim ürüne düşen maliyet, bir endüstrinin büyüklüğü ile ölçülmektedir. Fakat içsel ölçek ekonomilerinde birim ürüne düşen maliyet bir firmanın büyüklüğü ile ölçülmektedir (Krugman, Ostfeld ve Melitz, çev: Onur Özsoy,2016: 147).

Monopolcü Rekabet Teorisi: Yeni dış ticaret teorilerine katkıda bulunan bir diğer teori “Monopolcü rekabet teorisi” Lancaster (1975), Spence (1976) ve Dixit ve Stiglitz (1977) tarafından 1970’li yılların sonunda geliştirilmiştir. Bu teorinin amacı endüstri içi ticareti farklılaştırılmış mallar ve ölçek ekonomilerine dayanarak açıklamaktır (Akkoyunlu, 1996: 75). Teoriye göre firmalar sanayi ürünlerini ölçeğe göre artan verim koşulları ile üretmektedirler. Ölçek ekonomileri ile açıklanan söz konusu teoride faktör donatımlarının farklılık düzeyi ne kadar çok olursa endüstriler arası ticaret karşılaştırmalı üstünlüğe bağlı bir şekilde büyümektedir. Bu koşullar altında üretim yapan firmalar ihracatları ve üretimleri arttıkça ürünlerin birim maliyetleri düşmektedir. Buna bağlı olarak kaynak kullanım verimliliği artmaktadır. Monopolcü rekabet teorisinde farklılaştırılmış mal kullanımını tüketicilerin kendi zevk ve tercihlerine bağlı olarak ithalat yoluyla mal tüketme hakkı sunmakta olup söz konusu durum dış ticarete önemli bir katkı olarak bilinmektedir (Seyidoğlu, 2007: 89).

1.2 DIŞ TİCARETE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Bir ülkenin dış dünyayla yaptığı ve yalnızca mal alım-satımlarını kapsayan işlemlere “dış ticaret” adı verilir (Seyidoğlu, 2007: 3). Uluslararası ticaret teorisinin ana sorunlarından en önemlisi, dış ticaretin yapılmasına etki eden faktörlerin neler olduğu sorusuna yanıt aranmasıdır. Dış ticareti oluşturan temel taşlar ihracat ve ithalattır. Bir ülkenin ürettiği malları ticaret yaptığı ülkelere satmasına ihracat adı verilmektedir. Diğer adıyla dışsatımdır. Aynı şekilde bir ülkenin ticaret yaptığı ülkelere mal satın almasına ithalat adı verilmektedir. Diğer adıyla dışalımdır.

Ülkelerin ithalat ve ihracat yapmasının birçok nedeni vardır. Fakat bir ülkenin ithalat yapmasının en önemli nedeni ülkesinde üretilmeyen veya fazla maliyetle üretilen mallara olan ihtiyacın giderilmesidir. Bir ülkenin ihracat yapmasının en önemli nedeni ise arz fazlasının oluşmasıdır (Çelik, 2005: 4).

Dış ticaret bir ülkeye olumlu sonuçlar sağlarken bunun yanında olumsuz sonuçlarda doğurabilir. Dış ticaret ödemeler dengesinin bozulmasına, dış borçlarının artmasına, döviz kurunda dalgalanmaya ve bu dalgalanmaların doğuracağı sonuçlara neden olabilir. Dolayısıyla dış ticaret yaparken tüm koşullar düşünülmeli ve dış ticaret iyi yönetilmelidir (Gültekin, 2010: 11).

Dış ticaretin yapılmadığı bir dünya, günümüz ekonomik gerçekleri ile uyuşmamaktadır. Birçok ülkenin ekonomisinin yıkılmasının sebebi dışa kapalı bir ekonomik sistem kullanmalarındır. Serbest ticaretin gelişmesiyle, dışa açık ekonomik sistem uygulayan ekonomilerin refah düzeylerinin dışa kapalı ekonomilere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Ülkelerin birbirleriyle dış ticaret yapmalarının en önemli nedenleri şunlardır (Çelik, 2006: 5-10):

Arz ve Talep Dengesizlikleri: Dünya ekonomisi göz önünde bulundurulduğunda bazı ülkelerde mallar ihtiyaç duyulandan fazla üretilmektedir. Bazı ülkelerde ise ya hiç üretilmemekte ya da az üretilmektedir. İhtiyaçtan fazla mal üretildiği durumda ülkeler arz fazlası yaşamakta olup mallar diğer ülkelere ihracat yoluyla aktarılmaktadır. Diğer yandan bazı ülkelerde ihtiyaçtan daha az mal üretildiği durumda talebin karşılanabilmesi adına diğer ülkelere ithalat yapılmaktadır. Söz konusu olan bu arz ve talep dengesizliklerinin doğal kaynakların ülkelere dengesiz dağılması, iklim şartlarının elverişsiz olması, teknolojiden kaynaklanan problemler, yetişmiş işgücü ve girişimcilik gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır.

Mal Farklılıkları: Bir ülkede mal farklılığı olmasının en büyük nedeni tüketici tercihleridir. Uluslararası ticarete üretilen mallar aynı ihtiyaca cevap vermesine rağmen şekil, fonksiyon, renk ve ergonomiklik bakımından farklılık göstermektedir. Mal farklılığından dolayı bazı tüketiciler kendi ülkelerinde üretilen malları tüketirken bazı tüketiciler ithal edilen malları tercih etmektedirler. Örneğin Türkiye’de ihtiyaçtan fazla beyaz eşya üretimi yapılmaktadır. Fakat buna rağmen ithal malı beyaz eşyalar tercih edilmektedir.

Fiyat Farklılıkları: Dış ticaretin yapılmasına neden olan bir diğer faktör fiyat farklılığıdır. Uluslararası ticarete her ülke aynı mal, aynı üretim faktörü ve aynı üretim tekniğine sahip değildir. Uluslararası ticarete ülkeler ürünün aynı olması şartıyla daha az maliyetle üretim yapamamaları durumunda ithalata yönelmektedirler. Aynı zamanda gelir düzeyi düşük olan ülke ile gelir düzeyi yüksek olan ülkenin tercih edeceği ürünün fiyatı da farklılık göstermektedir.

Tüketici Zevkleri ve Tercihleri: Milli sınırları aşır dış ticaretin yapılmasına yol açan tüketici zevkleri ve tercihleri, ülke dışında bir talebin doğmasına sebep olmaktadır. Ayrıca dış ticaretin yapılması için ticaret ortağı ülkelerin zevklerinin birbirleriyle benzer olması gerekmektedir. Bir ülkede halkın tercihleri, gelenek ve

görenekleri, inanışları ve kültür yapıları dış ticaretin hangi ülke veya ülke grubuyla yapılacağını belirlemektedir

1.3 TAŞIMA GİDERLERİ

Taşıma giderleri, üretim faktörlerinin üretim noktalarına ve nihai ürünlerin tüketim noktalarına ulaşabilmesi için katlanılan bedel olarak ifade edilmektedir. Taşıma maliyetleri analizlerde kolaylık sağlamak amacıyla “sıfır” olarak varsayılmaktadır. Buna rağmen taşıma giderleri dikkate alınması gereken ve dış ticarete önemli derecede belirleyici etkisi olan bir unsurdur (Bayraktutan, 2014: 119-121).

Taşıma giderleri en genel tanımıyla malları bir yerden başka bir yere taşımak için yapılan masrafların tamamını kapsamaktadır. Bu masraflar arasında, navlun, yükleme boşaltma giderleri, mallar hareket halindeyken gereken faiz giderleri ve benzerleri yer almaktadır (Seyidoğlu, 2007: 111). İşletmeler bu doğrultuda girdilere yönelimli (supply-oriented), pazara yönelimli (market-oriented) ve yansız (neutral) olarak üç gruba ayrılmaktadırlar (Bayraktutan, 2014: 121):

Girdilere yönelimli mallar: Hammadde ve yarı işlenmiş ürün kullanılan işletmelerde hammaddesi ağır veya hacimli olup kendisi hafif olan ürünlerin kuruluş yeri hammaddenin bulunduğu yerde seçilmektedir. Bu mallar üretim tamamlandığında ağırlığını kaybetmektedir (Çelik, 2006: 183). Bir işletmenin üretim esnasında ihtiyaç duyduğu en önemli şey hammaddedir. Dolayısıyla bir işletmenin kuruluş yeri seçiminde, düşük maliyet, üretim kolaylığı, güvenilirlik ve rekabet avantajı gibi dikkat ettiği noktalar bulunmaktadır. Örneğin şeker fabrikasının şeker pancarı yetiştirilen alanlara kurulması işletmeye daha fazla kolaylık sağlamak ve daha düşük birim maliyet arz etmektedir.

Pazara Yönelimli mallar: Üretim sürecinde ağırlık veya hacim kazanan mallar için kuruluş yeri pazara yakın seçilmektedir (Çelik, 2006: 183). Bazı piyasalarda nihai malları taşımak hammadde ve aramaları taşımaktan daha fazla maliyetlidir. Çabuk bozulan mallar, yapı malzemeleri, perakende ve toptan satışı yapılan mallar söz konusu duruma en iyi örneklerdir (Bayraktutan, 2014: 121-122).

Yansız Mallar: Diğer bir grup olan yansız mallar “serbest ayaklı endüstriler” olarak ta adlandırılmaktadır. Bu gruba en iyi örnekler damıtılmış petrol ürünleri ve

konfeksiyon sanayidir. Bu kategoride hammadde ve nihai mal arasında ağırlık veya hacim açısından büyük bir farklılaşma olmadığından birim maliyet bakımından taşıma giderlerinin önemsiz kaldığı mallar bulunmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 112).

Taşıma giderleri malın hacmi ve ağırlığının yanında uzaklık, taşıma şekli ve yönü olmak üzere birçok faktöre bağlıdır. Bu açıdan lojistik alt yapısı ileri düzeyde olan ülkeler diğer ülkelere oranla taşıma maliyeti bakımından rekabet avantajı sağlamaktadır (Bayraktutan, 2014: 123).

Küreselleşmenin artması ile ülkeler arasındaki taşımacılık sektöründe de artış görülmektedir. Taşımacılık hizmetlerindeki gelişmeler ülkelerin ticaretinin nasıl arttığını ve ne düzeyde arttığını göstermektedir. Ülkelerin ulaşım maliyetlerini, sahip oldukları coğrafi şartlar, teknoloji seviyesi ve ulaşım altyapısı belirlemektedir (Akbulut ve Sekmen, 2015: 20). Uluslararası ticarete taşımacılık giderleri mesafeye göre ve dış ticaret kısıtlamalarına göre değişmektedir. Dünya ticaretinin yaklaşık dörtte biri ortak sınır paylaşan ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla taşımacılık hizmetlerindeki meydana gelen artış bu ticaret ağının gelişmesine olanak sağlamaktadır (Hummels, 2007: 131-154).

Ticarete henüz katılmayan ülkeler arasındaki fiyat farkı, malların taşıma maliyetinden büyük olması durumunda, taşıma giderleri analizi dış ticarete dâhil edilmektedir. Söz konusu koşul aynı zamanda dış ticaretin yapılmasına neden olmaktadır. Taşıma giderleri analizinde uluslararası piyasanın arz ve talep koşullarını ticari mallar, yurtiçi arz ve talep koşullarını ise ticaret dışı mallar belirlemektedir (Seyidoğlu, 2007: 111).

Malların, taşıma giderlerinden dolayı ticaret dışı kalmasının nedenleri şunlardır (Çelik, 2006: 181-182):

Ağırlığı fazla ama değeri düşük olan mallar: Bazı mallar vardır ki, bir ülkede fiyatı düşüktür, ancak ağırlığı fazladır. Uzak ülkeler arasında bu malların ticaretinin yapılması, fazla miktarda ulaştırma giderlerini gerektirir. Malın fiyatı üzerine ulaştırma giderleri eklendiğinde, ithalatçı ülkedeki yerli üretime göre pahalı hale gelir ve talep görmez. Çimento, buna verilebilecek en iyi örnektir.

Hacmi fazla ama değeri düşük mallar: Bazı malların hacmi, değerine nispeten çok fazla olabilir. Mobilyalar, buna verilebilecek en güzel örnektir. Özellikle vitrin,

büfe, gardrop gibi mobilyalar, nihai mal haline geldiğinde hacmi çok genişler. Bir taşıyıcıya sığacak olan mal miktarı azalır, dolayısıyla birim başına düşen ulaştırma maliyetleri de artar.

Taşınması mümkün olmayan mallar: Konut gibi bazı malların taşınması mümkün değildir.

Taşınamayan hizmetler ve fiyatı düşük olan hizmetler: Bazı hizmetler, üretildikleri yerde tüketilirler. Bir ülkeden diğerine taşınması mümkün değildir. Bazı hizmetler vardır ki, değeri düşüktür. Söz konusu bu malı almak için bir ülkeden diğerine seyahat edildiğinde, taşıma masrafları aradaki fiyat farkından çok fazla olabilmektedir. Buna örnek olarak, kuaför hizmeti verilebilir.

Uluslararası ticaretin hacmini belirleyen en önemli faktörlerden birisi taşıma giderleridir. Dış ticarete taşıma giderleri ve diğer engellerin (kotalar, tarifeler, gümrük vergisi vb.) olmaması durumunda bir mal için tüm dünyada aynı fiyat geçerli olmak durumundadır. Fakat taşıma giderleri söz konusu olduğunda ihracatçı ülke ve ithalatçı ülke arasındaki fiyatlar farklılık göstermektedir. İki ülke arasındaki bu fark taşıma giderlerini ifade etmektedir. Dolayısıyla taşıma giderleri ithalatçı ülkede mal fiyatının yükselmesine neden olur; ihracatçı ülkede fiyatların düşmesine neden olabilir. Bu iki durumda ticaret hacminin düşmesine sebep olur (Çelik, 2005: 176-177).

1.4 DIŞ TİCARET PERSPEKTİFİNDEN ÇEKİM MODELİ

1.4.1. Çekim Modelinin Kavramsal Çerçevesi

Çekim modeli, dış ticaret akımlarını başarılı bir şekilde açıklayan ve kullanım alanı giderek artan bir modeldir. Çekim modeli ulusal ve bölgesel sınırlar boyunca farklı koşullarda hareketlilik gösteren malların ve üretim faktörlerinin türlerine göre uygulanmaktadır. Model göç, eğlence trafiği, banliyö trafiği, telefon aramaları, alıcıların alışveriş merkezlerine akışları ve uluslararası ticaretin yanı sıra bölgelerarası ticaret gibi konulara uygulanmıştır (Han, 1999: 37-39).

1.4.1.1. Çekim Modelinin Tanımı

Çekim modeli en geniş tanımıyla farklı coğrafi konumlar arasındaki ticari akımları; coğrafi uzaklık, konumların büyüklüğü ve araştırılan konuya göre farklılık gösterebilen kukla değişkenlerle (din, dil, ticaret anlaşmaları gibi) ölçülen bir modeldir. Model ilk kurulduğunda teorik olarak yetersiz olduğundan son 20 yılda yakaladığı başarıyı başlarda yakalayamamıştır (Bargeijk ve Brakman, 2010: 2). Çekim modeli ekonomik bütünleşme konusundaki ampirik çalışmalarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Model ekonomik bütünleşme dışında ülkeler arasındaki göç, sermaye akımları ve turizm konularında başarılı bir şekilde uygulanmaktadır. Modelin temeli Newton'un "Evrensel Yer Çekimi Yasası"na dayanmaktadır. Newton'un yer çekimi modeli; iki cisim arasındaki kuvvetin, kütleleri ile doğru ve aralarındaki mesafe ile ters orantılı olduğunu söylemektedir. En temel haliyle ikili ticaretin çekim modeline göre iki ülke arasındaki ticaret, ülkelerin GSYH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla)'leri ile doğru orantılı, iki ülke arasındaki mesafe ile ters orantılıdır (Frankel, 1997: 49-50). Poyhonen ticaret hacminin ülkeler arasında milli gelirlerinin artan bir fonksiyonu olduğunu ve ülkeler arasındaki mesafenin azalan bir fonksiyonu olduğunu ileri sürmüştür (Poyhonen, 1963: 93-100). Çekim modelinin literatürde yer almasından bu yana yapılan birçok çalışma, bu temel mantığa büyüklük ve mesafe değişkenleriyle beraber birçok değişken (nüfus, din, dil, gibi) ekleyerek modeli geliştirmiştir.

1.4.1.2. Çekim Modelinin Doğuşu

Çekim Modelinin pek çok öncüsü olsa da, modelin ilk kurucusu olarak bilinen isim Hollandalı ekonomist Jan Tinbergen'dir. Jan Tinbergen'e göre uluslararası ticaret akışlarının açıklanabilmesi için ekonometrik bir modelin oluşturulması gerekmektedir. Bu modelde temel açıklayıcı değişkenler olarak; ihracatçı ülkenin gayri safi yurtiçi hasılası, ithalatçı ülkenin gayri safi yurtiçi hasılası ve her iki ülke arasında mesafenin olması gerekmektedir (Bargeijk ve Brakman, 2010: 4). 1960'lı yıllarda temelleri atılan çekim modelinin günümüze kadar pek çok öncüsü olmakla beraber bu model pek çok konuya da öncülük etmektedir.

Linnemann (1966) ekonomik büyüklük değişkeninin yanında nüfus değişkenini ekleyerek modeli genişletmiştir. Tinbergen bu değişkenlerin dışında taşıma maliyetlerinin neredeyse mesafe ile belirlendiğini ve ticaret akışlarına olumsuz etkisi olduğunu belirtmiştir. Tinbergen bu modele 1962 yılında yayımlanan "Shaping the

World Economy: Suggestions for an International Economic Policy” isimli kitabında yer vermiştir. Aynı şekilde Poyhonen (1963) çekim modelini geliştirerek “A Tentative Model for the Flows of Trade Between Countries” kitabında yer vermiştir (Bargeijk ve Brakman,2010:5).

Modelin teorik alt yapısını oluşturan isimler J.E.Anderson (1979) ve J.H. Bergstrand (1985)’dır. Çekim modeli söz konusu bu ekonomistler tarafından teorik temelleri tam olarak oluşturulmamıştır. Fakat model zamanla sağlam bir teorik temele sahip olmuştur. Maurel (1998) modelin temeli hakkında detaylı bir inceleme yapmıştır. Linnemann (1966), Helpman ve Krugman (1985), Helpman (1987) amprik çalışmaları ve Brainard (1997), modelin ticaret teorileri içindeki yerini göstermişlerdir (Mauro, 2000: 5-6).Uluslararası ticaret akımlarını incelemede çekim modeli kullanmanın iki avantajı vardır (Paas, 2002: 1):

Model için gerekli verilere kolay bir şekilde ulaşılabilir.

Bu modelin kullanımı uluslararası ticaret akımlarını araştırmak için kullanılan teorik hususlar geniş ölçüde tartışılmıştır.

1.4.2. Çekim Modelinin Matematiksel Gösterimi

1.4.2.1. Basit Çekim Modeli

“Evrensel Yerçekimi Yasası” 1687 de Isaac Newton tarafından ileri sürülmüştür. Temeli fen bilimlerine dayanan çekim modeli gök cisimlerine etki eden evrensel çekim kuvvetini araştırmaktadır. Isaac Newton, tüm maddelerin her molekülünün diğer molekülleri, kendi kuvvetleriyle doğru orantılı olacak şekilde ve aralarındaki mesafenin karesiyle ters orantılı kuvvetle çekeceğini ifade etmektedir (Head, 2003: 2).

Newtonsal fizik ilk olarak 1860’lı yıllarda H. Carey aracılığıyla insan davranışları konusunda kullanılmıştır. Daha sonralarında uluslararası ticaret, tıbbi hizmetler, göç ve sosyal bilimler alanıyla ilgili pek çok konuya dâhil olmuştur (Tatlıcı, 2009: 13).Çekim Modelinin matematiksel denklemi aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Orhun, ve Tanışlı, 1998: 143):

$$F = G \frac{m_i.m_j}{d_{ij}^2} \quad (1)$$

F= Çekim kuvveti

m_i ve m_j = Maddelerin kütleleri

d_{ij} = Maddeler arası mesafe

G= Evrensel yer çekimi sabiti

Jan Tinbergen 1962’de bu denklemin aynı işleyişte uluslararası ticaret akışları için kullanılabileceğini ifade etmiştir (Head,2003: 2). Fen bilimleri alanında çekim kuvveti 1 numaralı denklem gibidir. Sosyal bilimler alanına uyarlanan bu model, ticaret akımlarının analizinde 2 numaralı denkleme dönüşmektedir.

$$T_{ij} = g \frac{Y_i^\alpha Y_j^\beta}{D_{ij}^\theta} \quad (2)$$

T_{ij} = i ve j ülkeleri arasındaki ticaret

Y_i ve Y_j = i ve j ülkelerinin GSYH’ları ile ölçülen ekonomik büyüklükleri

D_{ij} = i ve j ülkeleri arasındaki mesafe

g = Çekim sabiti

α, β, θ = Parametrelerdir.

Çekim modeline göre bir ülkenin ekonomisi ne kadar büyük olursa geliri de o kadar büyük olmaktadır. Ekonomisi büyük olan bir ihracatçı ülkenin ürün çeşitliliği fazla olduğundan diğer ülkeler tarafından odak noktası olur ve ticaret artar. Fakat ülkeler arasındaki mesafe arttıkça ticari maliyetlerin artması sebebiyle ticaret azalır (Golovko, 2014: 90).

Denklem 2’de her iki tarafının logaritması alındığında model doğrusallaştırılmış olmaktadır (Alper ve Alper, 2015: 2).

$$\ln T_{ij} = \text{Log}(g) + \text{Log}(Y_i) + \text{Log}(Y_j) - \text{Log}(D_{ij}) \quad (3)$$

Çekim modeline temel açıklayıcı değişken olarak milli gelir, mesafe ve nüfus gibi değişkenler dâhil edilirken, modelde ortak dil, ortak sınır, ortak para birimi, denize kıyılı olma gibi kukla değişkenler de kullanılmaktadır. Temel açıklayıcı

değişkenlerde olduğu gibi kukla değişkenlerde ülkeler arası ticaret akışlarını önemli derecede etkilemektedir. Çekim modelinin basit bir denklem olması kullanım kolaylığı sağlamaktadır. Dolayısıyla modelin ticaret teorileri içinde kullanımı oldukça fazladır (Tatlıcı, 2009: 2).

Bu değişkenlerin yanında ticaret akışlarını etkileyen üç değişken vardır (Tinbergen, 1962: 263). Bu üç değişken en açık şekilde aşağıdaki gibi ifade edilmektedir;

- Bir ülkenin dışsatım sunum kapasitesi ile ekonomik büyüklüğü arasında nedensellik ilişkisi vardır.
- Dış alım yapan bir ülkenin ekonomik büyüklüğü dış satım yapan ülkenin dışsatım sunum kapasitesini belirlemektedir.
- Dış ticarete taşıma maliyetleri ticaret yapan ülkeler arası mesafeye bağlıdır. Mesafe ne kadar artarsa taşıma maliyetleri de o kadar artmaktadır.

1.4.2.2. Genişletilmiş Çekim Modeli

Genişletilmiş çekim modeline göre i ve j ülkeleri arasında ticaret akışları Linnemann (1966), Anderson (1979), Bergstrand (1985) çalışmalarında aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Bebek, 2006: 69).

$$T_{ij} = \beta_0 GSMH_i^{\beta_1} GSMH_j^{\beta_2} N_i^{\beta_3} N_j^{\beta_4} D_{ij}^{\beta_5} A_{ij}^{\beta_6} U_{ij} \quad (4)$$

T_{ij} = i ve j ülkeleri arasındaki ticaret akışı

$GSMH_i$ ve $GSMH_j$ = i ve j ülkelerinin geliri

N_i ve N_j = i ve j ülkelerinin nüfusu

D_{ij} = i ve j ülkeleri arasındaki mesafeyi

A_{ij} = i ve j ülkeleri arasındaki çift taraflı ticareti teşvik eden yada engelleyen diğer tüm faktörleri belirtir.

Eşitlik 4'ün her iki tarafının doğal logaritması alındığında model doğrusallaştırılmış olup eşitlik 5 elde edilir.

$$\ln F_{ij} = \beta_1 \ln GSMH_i + \beta_2 \ln GSMH_j + \beta_3 \ln N_i + \beta_4 \ln N_j + \beta_5 \ln D_{ij} + \Sigma \delta_h A_{ijh} + u_{ij} \quad (5)$$

ln, değişkenlerin doğal logaritmasını ifade etmektedir. A_{ijh} , tercihli ticaret kukla değişkenlerinin toplamını göstermektedir. Kukla değişkenlerde belli bir koşul sağlandığında 1 değerini (örneğin ortak sınır varsa), aksi halde sıfır değerini alır. Model ortak dil ve ortak sınır paylaşan ticari ortaklar için kukla değişkenler içermektedir.

Çift taraflı ticarete değişkenlerin tamamının δ_h katsayılarının pozitif olması beklenir. Temel açıklayıcı değişkenler ve bu değişkenlerin genişletilmiş haliyle oluşturulan genişletilmiş çekim modeli Di Mauro (2000) tarafından önerilmiştir (Tatlıcı, 2009: 23). Model aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$\ln F_{ij} = \beta_0 + \beta_1 \text{SUMGSYH} + \beta_2 \text{SIMSIZE} + \beta_3 \text{RELENDOW}_{ij} + \beta_4 \text{AGR}_{ij} + \beta_5 \text{DIST} + E_{ij} \quad (6)$$

\ln : Değişkenlerin doğal logaritması

F_{ij} : i ve j ülkeleri arasındaki çift taraflı ticaret

E_{ij} : Hata terimi (sıfır anlamlı, sabit varyanslı, normal dağılan)

SUMGSYH : Ticaret yapan ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin toplamı logaritmasının alınması ile elde edilmektedir. Şu şekilde formüle edilmektedir: $\text{SUMGSYH} = \ln(\text{GSYH}_i + \text{GSYH}_j)$

SIMSIZE_{ij} : Ülke ekonomilerinin benzerliğinin büyüklüğünü göstermektedir. Negatif veya pozitif katsayılı olabilir. Şu şekilde formüle edilmektedir:

$$\text{SIMSIZE}_{ij} = \ln \left[1 - \left(\frac{\text{GSYH}_i}{\text{GSYH}_i + \text{GSYH}_j} \right)^2 - \left(\frac{\text{GSYH}_j}{\text{GSYH}_i + \text{GSYH}_j} \right)^2 \right]$$

RELENDOW_{ij} : Göreceli faktör donanımını ölçen bir değişkendir. Buradaki asıl amaç linder etkisinin¹ olup olmadığını anlamaktır (Yamarık ve Ghosh, 2005: 85). RELENDOW_{ij} 'nin katsayısı ticaret yapılan ülkelerin alışverişlerine bağlıdır. Negatif ya da pozitif olması beklenmektedir (Helpman, 1987: 62-81). Şu şekilde formüle edilmektedir:

$$\text{RELENDOW}_{ij} = \left(\ln \frac{\text{GSYH}_i}{\text{POP}_i} - \ln \frac{\text{GSYH}_j}{\text{POP}_j} \right)$$

¹ Linder hipotezi, uluslararası ticaretin çoğunlukla kişi başına gelir düze ile ilgili, talep yapısı benzer olan ülkeler arasında oluştuğunu ileri sürmektedir (Saygılı ve Manavgat, 2014: 261).

AGR_{ij} : Bir kukla değişkendir. i ve j ülkeleri arasında ticaret anlaşması olduğunda 1 değerini alır. Ülkeler arası ticaret anlaşması olmadığında 0 değerini alır.

$DIST_{ij}$: i ve j ülkelerinin birbirine uzaklığının logaritmasıdır.

1.4.3. Çekim Modelinde Kullanılan Değişkenler

1.4.3.1.GSYH

GHYH, bir ülkenin ekonomik büyüklüğünü ölçen değişkendir. GSYH değişkeni ihracat için incelendiğinde üretim kapasitesini ölçerken ithalat için incelendiğinde ülkenin satın alma gücünü ifade etmektedir (Poyhonen, 1963: 69-78; Pulliainen, 1963: 78-91). GSYH üretim ve harcama bakımından tanımlanmaktadır. GSYH da genel olarak bir yıllık dönem kullanılmaktadır. GSYH ihracatçı ülkede ihracat arzı hacmini ve mal çeşitliliğini gösterirken ithalatçı ülkede ithalat talebini göstermektedir (Hellvin ve Nilsson, 2000: 7-8).

Çekim modelinde ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin ekonomik büyüklüğünü yansıtması bakımından GSYH değişkeni kullanılmaktadır. Bir ülkenin gelirinin büyüklüğü o ülkenin hem talep kapasitesini hem de üretim kapasitesini yansıtmaktadır. Bu açıdan, bir ihracatçı ülkenin geliri o ülkenin ihracat kapasitesini gösterirken aynı şekilde ithalatçı ülkenin geliri de o ülkenin ithalat kapasitesini belirlemektedir (Genç, 2011: 83).

1.4.3.2.Nüfus

Nüfus, ülke büyüklüğünü temsil eden bir değişkendir. Dolayısıyla nüfusu büyük olan ülkeler kendi kendine yetebilen ülke konumunda olduğundan doğal kaynaklarının fazla olduğu varsayılmaktadır. Nüfus büyüklüğü fazla olan ülkeler bu sebeplerden dolayı kendi kendilerine yeterliliği fazladır. Söz konusu ülkeler dış ticarete daha az ihtiyaç duymakla beraber çift taraflı ticarete negatif etki göstermektedirler. Bu duruma ek olarak nüfusu büyük olan ülkeler ölçek ekonomilerinin avantajlarının hemen hemen tamamını kullanmaktadırlar. Dolayısıyla çift taraflı ticarete nüfusu büyük olan ülkeler ticaret ortağı olan ülkeler ile fırsat yaratmaktadırlar. Bu durum çift taraflı ticarete nüfus değişkeninin pozitif etkisine sebep olmaktadır. Bu sebeplerden dolayı nüfus değişkeninin katsayısının işareti ile ilgili net bir şey söylenememektedir (Bebek, 2006: 68; Han, 1999: 37-38).

1.4.3.3. Mesafe

Çekim modelinde ulaşım maliyetlerini ölçmek için kullanılan bir değişkendir. Mesafe değişkeni taşıma süresi açısından önem taşımaktadır. Uzaklık değişkeninde ülkeler arasında uzaklık ölçüsü olarak ülkelerin başkentlerinin birbirlerine uzaklığı ya da önemli ticaret limanlarının birbirlerine uzaklığı baz alınmaktadır. Ülkeler arasında ticaret akımları ve uzaklık arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır (Genç, Artan, Berber, 2011: 84). Açıklayıcı bir değişken olarak mesafenin modele dâhil edilmesinin çeşitli nedenleri vardır. Bu açıklamalardan bazıları şöyledir (Batra, 2004: 3):

Mesafe, taşıma maliyetleri için bir göstergedir.

Mesafe, sevkiyat sırasında geçen süreyi gösteren bir göstergedir. Dayanıksız mallar için teslim süresinin uzaması risk oluşturmaktadır.

Senkronizasyon maliyetleri: Fabrikalar çoklu girdileri birleştirdiklerinde, bunların zamanlaması tıkanıklığın ortaya çıkmasını önlemek için senkronize edilmelidir. Mesafe arttıkça senkronizasyon maliyetleri de artar.

İşlem maliyetleri: Mesafe, ticaret fırsatlarını araştırma maliyetleri ve potansiyel ticaret ortakları arasında güven kurulması ile ilişkilendirilir.

Kültürel uzaklık: Büyük coğrafi mesafenin daha büyük kültürel farklılıklar ile ilişkilendirilmesi mümkündür. Kültürel farklılıklar müzakere tarzında çatışmalara, iletişimin engellenmesine vb. birçok yönden ticarete engel olabilir.

Aynı bölgede olan ülkelerde yaşanan sorunlar ve fırsatlar tüm ülkeleri bölgesel olarak etkilemektedir. Dolayısıyla ülkeler çözüm üretirken ve fırsatları değerlendirirken hep birlikte hareket etmektedirler (Karagül, 2017: 149). Fakat ticaret yapan ülkeler arası mesafe arttıkça ticaretteki negatif gelişmelere bağlı olarak çözüm yolları da zorlaşmaktadır.

Eksik rekabete ve Heckscher-Ohlin modeline dayalı uluslararası ticaret teorileri, uzaklık ve gelir değişkenlerinin modele dâhil edilmesini ve temel değişken olarak kabul edilmesini doğrulamaktadır (Batra, 2004: 4).

1.4.3.4 Kukla Değişkenler: Gümrük Birliği ve Ülkelerin Aynı Denize Kıyısının Olması

Çekim modelinde açıklayıcı değişkenlere ek olarak kukla değişkenler kullanılmaktadır. Bu çalışmada, Gümrük Birliği'ne Üye Olma ve Ülkelerin Denize Kıyısı Olma kukla değişkenleri kullanılmaktadır. Ticaret akımlarına etkisi olduğu düşünülen değişken ülkelerin denize kıyısı olup olmadığıdır. Söz konusu kukla değişkende eğer ülkenin denize kıyısı varsa 1 yoksa 0 değerini alır. Ülkelerin denize kıyısının olması ticaret maliyetlerini azaltıcı etkiler yaratacağından ülkelerin denize kıyısının olması durumunda kukla değişkenin değerinin pozitif olması beklenir. Buna ek olarak ülkeler sosyal ve kültürel açıdan zamanla birbirlerine benzerler. Söz konusu bu durumlar denize kıyı olma kukla değişkeninin ticaret üzerinde olumlu sonuçlara yol açması beklenmektedir. Bir diğer kukla değişken Gümrük Birliği Anlaşmasıdır. Ticaret ortağı ülkeler Gümrük Birliği Anlaşmasına üye iseler "1" değilse "0" değerini almaktadırlar (Genç,2011: 84-85).

Bu bölümde özetle dış ticaret teorileri, dış ticarete etki eden faktörler, taşıma giderleri ve çekim modelinin kavramsal çerçevesine yer verilmiştir. Çalışmada Türkiye ve AB ülkeleri arasındaki ihracat hacminin ölçülmesi sebebiyle ikinci bölümde Türkiye ve AB arasındaki iktisadi ilişki ve Türkiye'nin dış ticaret yapısı ele alınmaktadır. Türkiye ve AB ülkelerine ilişkin dış ticaret verilerinin ikinci bölümde yer alması konunun anlaşılmasında yardımcı olacağı düşünülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE ve AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDAKİ İKTİSADİ İLİŞKİ

Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki yoğun ticari ilişki 1950’li yıllara kadar götürülebilir. AB, Türkiye’nin en büyük ticaret ortaklarından birisi olmaya devam etmektedir (Seymen, 2009: 201). Çalışma Türkiye’nin AB ülkelerine ihracatını çekim modeli ile analiz etmeyi hedeflediğinden bu bölümde AB’nin tarihsel gelişimine ve Türkiye-AB dış ticaret verilerine yer verilmektedir.

2.1. AB’YE ÜYELİK

Avrupa Birliği ilk olarak 18 Nisan 1951 tarihinde altı Avrupa ülkesi Almanya, Belçika, İtalya, Fransa, Hollanda ve Lüksemburg’un içinde bulunduğu Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) adı altında kurulmuştur. Söz konusu topluluk 25 Eylül 1952’de faaliyet göstermeye başlamıştır (Karluk, 2002: 397).

AKÇT ekonomik amaçla kurulmuş olup zamanla üyeler ekonominin bütün sektörlerinde yer alınması gerektiği düşüncesiyle hareket etmiştir. 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe giren Roma antlaşması ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuştur (Balkır ve Demirci, 1989: 29). Avrupa’da birbiriyle ilişkisi olan bu üç kuruluş da aynı altı üyeden oluşmuştur (Seyidoğlu, 2001: 222). Altı kurucu üyeye sahip Avrupa Ekonomi Topluluğu 1 Ocak 1973 tarihinde Danimarka, İrlanda ve İngiltere’nin de içinde bulunduğu üç yeni üyeyi bünyesine katmıştır.

AET 1 Ocak 1981 tarihinde Yunanistan’ı, 1 Ocak 1986 tarihinde Portekiz ve İspanya’yı üyeliğine katmıştır. Böylece topluluğun toplam üye sayısı on iki olmuştur (Hepaktan ve Çınar, 2011: 70). AET’ye üye ülkeler, ekonomik Birliği sağlamak için Topluluk üyeleri ve devlet başkanları 1991 yılında Hollanda’nın Maastricht kentinde toplanmışlardır. Ekonomik ve parasal birliğin sağlanması, yapılacak kurumsal değerlendirmeler ve uygulanacak politikalar bu toplantıda Maastricht Anlaşması (Avrupa Birliği Anlaşması) ile ortaya konulmuştur (İnan, 2005: 74). Maastricht Anlaşmasında ortak para birimi olan Euro’ya geçilmesi için Maastricht Kriterleri (Makro ekonomik kriterler) şu şekilde belirlenmiştir (Bayraktutan, 2015: 130; İnan, 2005: 74):

Üye ülkelerin yıllık ortalama enflasyon oranları, fiyat artış oranı en düşük düzeyde olan üç üye ülkenin ortalamasından en fazla 1,5 puan yüksek olabilir.

Üye ülkelerin bütçe açıkları, GSYH' larının %3'ünü aşmamalıdır.

Üye ülkelerin kamu borç stoklarının GSYH' ya oranları %60'ı aşmamalıdır.

Üye ülkelerin faiz oranları fiyat istikrarı konusunda en iyi performansa sahip üç üye ülkenin faizlerinin ortalamasını 2 puandan fazla aşmamalıdır.

Son iki yıl itibariyle üye ülke parası başka bir üye ülkenin parası karşısında devalüe edilmemiş olmalıdır.

1995 yılında Avusturya, Finlandiya ve İsveç, 2004 yılında Estonya, Letonya, Litvanya Polonya, Çek Cumhuriyeti, Güney Kıbrıs Rum Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Macaristan ve Malta,2007 yılında Romanya ve Bulgaristan'ın katılımıyla üye sayısı yirmi yedi olmuştur. Son olarak 1 Temmuz 2013 tarihinde Hırvatistan'ı üyeliğine alan AB'nin en büyük amacı; ekonomik bütünleşmeyi sağlamak olmuştur (Hepaktan ve Çınar, 2011: 70).

2.1.1 Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreci

Türkiye tarihsel olarak ve özellikle II. Dünya Savaşı sonrası tercihini Batı medeniyetinden yana kullanmıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri yaklaşık yarım asır sürmüştür (Bayraktutan, 2015:140-141).

Türkiye 31 Temmuz 1959 tarihinde fiili olarak Avrupa Ekonomik Topluluğuna başvurmuştur. Bu süreçte AET'ye başvurma nedenlerinden biriside Yunanistan'ın kısa bir süre önce AET'ye başvuruda bulunmasıdır. Yunanistan'ın başvurusu sonucunda Türkiye'nin AET'ye katılamaması ve bunun sonucunda Batı'daki konumunu kaybedeceği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Fakat yapılan değerlendirmeler sonucunda Türkiye'nin AET'ye başvurusunun kaçınılmaz olduğu belirlenmiştir (Balkır, 1998: 53; Yetkin, 1998: 1).Türkiye'nin Topluluğa üye olmak için bahsedilen nedenlerinin yanında, AET ve Türkiye arasındaki ilişkinin kurulması için Topluluğunda belirli nedenleri bulunmaktadır. AET ilk kurulduğu yıllarda ekonomik bütünleşme amacı güden bir topluluk olmuştur. Dolayısıyla Topluluğa yeni bir üye dâhil edilmesi durumunda ülkelerin ekonomik durumlarına öncelik verilmekteydi (Öniş, 2000: 4). Bu sebeple Türkiye'nin AET'ye kabul edilmemesinin nedenleri açık

bir şekilde belirtilmemiş olmakla beraber bu durum bir neden olarak gösterilmektedir (Dura ve Atik, 2007: 482-483).

Türkiye AET için birliğe kabul edilebilir bir ülke olmasına rağmen Topluluğun belli endişeleri bulunmaktadır. Türkiye'nin az gelişmiş bir ülke olması ve yüksek nüfusu bu endişeler arasında yer almaktadır. Ayrıca Türkiye'nin Topluluğa üye olması durumunda yaşanacak serbest rekabet ortamından dolayı Türkiye'nin sanayisinin zorluk yaşayacağı düşünülmektedir (Öniş, 2000: 4-5).

Türkiye'nin AET'ye katılma sürecinde göstermiş olduğu çaba hem politik hem ekonomik nedenler olmak üzere şu şekilde özetlenebilir (Dura ve Atik, 2007: 482):

Türkiye ve AET arasında oluşması beklenen gümrük birliğinin sağlayacağı dinamik ve statik etkilerden faydalanmak

AET'nin sağlayacağı yatırım fonlarından yararlanmak

İhraç ürünleri sağlamak için geniş ve yeni pazar imkânları sağlamak

AET'nin Yunanistan'ı üyeliğine alması durumunda Avrupa piyasalarında Yunanistan karşısında sahip olunan rekabet gücünü kaybetme korkusu

İleride kurulma düşüncesi olan "Avrupa Birleşik Devletleri"ne dâhil olamama endişesi.

Türkiye amaçladığı bu politik ve ekonomik nedenler doğrultusunda dünyadaki konumunun belirlenmesi ve geliştirilmesi açısından Batı Avrupa'nın daha umut verici ve güvenli olduğunu düşünmektedir (Yetkin, 1998: 1).

Türkiye'nin Toplulukla ilişkileri geçiş sürecinde ekonomik ve siyasi nedenlerle sekteye uğramış olsa da tamamen ilişki kopmamıştır. Özellikle Türkiye, Özal döneminde yeni bir döneme başlamıştır. Avrupa ile kesintiye uğrayan ilişkilerin geliştirilmesi için yeni adımlar atılmış ve hem ekonomik hem siyasi açıdan Dünya'ya açılmaya başlanmıştır. Avrupa ile ilişkilerin geliştirilmesi adına 1987 yılında topluluğa tam üyelik başvurusu yapılmıştır (Uysal, 2001: 140-153).

Ankara Anlaşması'nda alınan kararlar Türkiye'nin iktisadi gelişme düzeyinin yetersizliği, insan hakları ve demokratikleşme konusunda yetersiz bulunması, gerekli şartları yerine getirememesi sebebiyle Türkiye'nin Topluluğa tam üyelik başvurusu

kabul edilmemiştir. Ancak Topluluk Türkiye ile ilişkilerin tamamen kopmaması için gerekli şartları taşıması koşulu ile Gümrük Birliği sürecinin devam etmesine karar vermiş olup 1 Ocak 1996 tarihinde Gümrük Birliği yürürlüğe girmiştir (Bayraktutan, 2015: 142; Uysal, 2001: 140-153). O dönemde Gümrük Birliğine tam üye olmayan Türkiye, birliğe üyeliği olmadan giren tek Türk ülkedir (Manisalı, 1998:43).

AB'nin 2000 yılında AB Konsey toplantısında Lizbon Stratejisi ile ekonomik tutumu değişiklik göstermeye başlamıştır. AB Konsey toplantısında Avrupa ekonomisinin mevcut durumu büyük ekonomiler ile karşılaştırılmış ve eleştirilmiştir. Konseyde ayrıca 2000-2010 dönemi için kullanılacak ekonomi araçları belirlenmiştir. Lizbon Stratejisi, sosyal katılıma önem veren, çevreye saygılı ve daha iyi iş imkânlarının oluşturulması ile sürdürülebilir ekonomik büyümenin yaratılmasına yönelik daha rekabet edilebilir ve daha dinamik bilgi asıllı ekonomi amaçlamıştır (İnan, 2005: 68-71). AB Komisyonu 2006'da bu yapısal değişim hedeflerine uygun olarak "Küresel Avrupa: Dünya'da Rekabet" başlığı altında dünya ticaretindeki konumunu arttıran ticaret politikası alanındaki yeni stratejisini onaylamıştır (Işık, 2015: 42).

Türkiye'nin AB ile arasında üyelik süreci şu dört başlık altında ele alınabilir: Ankara Antlaşması, Geçiş dönemi, Tam üyelik başvurusu, Gündem 2000 ve Lüksemburg Zirvesi.

2.1.1.1 Ankara Antlaşması

Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu 23 Aralık 1963 tarihinde aralarında imzalamış oldukları "Ankara Antlaşması" 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye ile AET arasında imzalanan Ankara Ortaklık anlaşmasında "eşit partnerlik koşulu" ilkesine önem verilmiştir. Türkiye'nin bu anlaşmayı imzalarken en büyük amacı Türk halkının çalıştırılma seviyesinin arttırılmasını ve ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını sağlayarak ticaret partnerleriyle ekonomik ilişkilerini dengeli ve aralıksız olarak güçlendirmek olmuştur (Saraçoğlu, 1992: 338).

Ankara Antlaşması uyarınca Türkiye – AET ortaklığının üç dönemi şu şekilde özetlenebilir:

- **Hazırlık Dönemi:** Anlaşmanın başında beş yıl olarak planlanan hazırlık dönemi görüşmelerin aksaması sebebiyle sekiz yıl sürerek 1 Aralık 1964-31

Aralık 1972 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Hazırlık döneminin amacı Türkiye'nin ekonomisini AET'nin desteğiyle daha iyi bir seviyeye getirmek olmuştur. Söz konusu dönemde AET Türkiye'yi ekonomik açıdan yardımlarıyla ve gümrük tarifesi ile gümrük birliğine hazır hale getirmeyi hedeflemiştir (Uysal, 2001: 142).

- **Geçiş Dönemi:** Bu dönem 1 Ocak 1973'te Katma Protokolün yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Geçiş döneminin amacı tarafların karşılıklı ve dengeli yükümlülükler esasına dayanarak sanayi ürünleri ticaretinde gümrük birliğini kurmak olmuştur (Tunç, 2002: 7). Topluluk, pamuk ipliği gibi bazı tarım ürünleri ve rafine petrol ürünleri hariç, sanayi için gümrük vergilerini ve kısıtlamaları kaldırıp bazı tarım ürünlerine ithal kolaylıkları sağlamıştır. Türkiye ise, menşeli sanayi ürünlerine uyguladığı gümrükleri 12 yılda kaldırmayı öngörmüştür. Sanayi ürünlerinden korunması gereken hassas ürünler için bu süre 22 yıla uzatılmıştır.
- **Son Dönem:** Geçiş dönemi tamamlandıktan sonra Ankara Ortaklık Anlaşmasına göre Türkiye ve AET arasında sanayi mallarında gümrük birliği tesis edileceği amaçlanmıştır. Bu sayede son dönemde tarım ürünlerinde serbest dolaşım ile tarafların ekonomi politikaları arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesi sağlanmıştır. Son dönem için belirli bir süre belirlenmemiş olup öngörülen gümrük birliği 1996 yılında yürürlüğe girmiştir (Bayraktutan, 2015: 142-143).

2.1.1.2 Geçiş Dönemi

Geçiş döneminin 1967 yılında başlamasının talep edilmesi üzerine bir yıl aradan sonra Türkiye ekonomisine ilişkin bir rapor düzenlenmiştir. Fakat bu raporda Türkiye'nin ekonomisinin geçiş dönemi için yeterli olmadığı belirtilmiştir. Bir yıllık bekleme süresinden sonra Ortaklık Konseyi 6 Şubat 1969'da yeniden toplanmış ve geçiş döneminin başlamasına karar verilmiştir (Kılıç, 2002: 112). Bunun üzerine Katma protokol 21 Kasım 1970 tarihinde imzalanmıştır. Süresi 12 yıl olarak belirlenen Katma Protokol'ün 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır. Katma Protokol geçiş aşamasında Türkiye İLE Topluluk ilişkilerini düzenlemeyi hedeflemiştir. Gümrük indirimlerinin faaliyete geçirilme amacına ilişkin Topluluk yükümlülükleri 1971 tarihinde, Türkiye'nin yükümlülükleri ise 1973 tarihinde fiilen başlamıştır. Başlangıçta iyi giden ilişkiler 1976 yılında

petrol krizi ve Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası bozulmaya başlamış, 25 Aralık 1976 tarihinde Türkiye AET ile olan ilişkisinin geçici olarak askıya alınmasını dile getirmiştir. Türkiye'nin başvurusunu 21 Eylül 1979 tarihinde dikkate alan topluluk ilişkilerin beş yıllık bir süre için durdurulmasını belirtmiştir (Aslan, 2000: 12). Türkiye'de 1980 yılında, iktisat politikalarında liberalizasyon sonrası Ortaklık Konseyi toplantısı yapılmıştır. Fakat Ortaklık Konseyi toplantısının ardından Türkiye'de 12 Eylül 1980 askeri darbesinin yaşanması nedeniyle Topluluk ile gerçekleştirilen ilişkilerin tamamı beş yıl boyunca kesilmiştir. Ortaklık Anlaşmasına dayalı ilişkilerin devam etmesi için 16 Eylül 1986 tarihinde Ortaklık Konseyi toplantısı yeniden yapılmış ve ilişkiler kaldığı yerden devam etmeye başlamıştır (Uysal, 2001: 145).

2.1.1.3 Tam Üyelik Başvurusu ve Gümrük Birliği (GB)

Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerin 1986 yılında yeniden başlamasıyla Topluluk Türkiye'ye son aşamanın sonuçlandırılmasını ve gümrük birliği sürecinin başlatılmasını bildirmiştir. Türkiye son aşamanın koşullarını tamamlamamasına rağmen, 14 Nisan 1987'de Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Fakat Topluluğun Türkiye'nin başvurusunu sonuçlandırması iki buçuk yıl sürmüştür. Değerlendirme sonucunda 5 Şubat 1990'da tam üyelik görüşmelerinin başlatılamayacağı kararına varılmıştır (Karluk, 1998: 414).

Bu olumsuz cevap üzerine ilişkileri güçlendirmek için Topluluk 6 Haziran 1990 tarihinde "Türkiye ile işbirliği paketi" hazırlamıştır. Türkiye ve AET arasında gerçekleştirilen karma komisyon, 24-25 Şubat 1993'te Gümrük Birliği Komisyonu müzakerelerinin başlamasına karar vermiştir. Fakat bir yandan Yunanistan'ın veto hakkını kullanması, diğer yandan AB Parlamentosu'nun engel çıkarması Türkiye-AB Ortaklık Konseyinde Gümrük Birliği kararının imzalanmasını önlemiştir. Gümrük Birliği kararı 6 Mart 1995 yılında engellerin aşılması ile birlikte imzalanmıştır ve 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir (Aslan, 2000: 14).

2.1.1.4 Gündem 2000 ve Lüksemburg Zirvesi

Avrupa Birliği'nin yeni genişleme stratejisini oluşturan ve Komisyon'un 1997'de açıkladığı Lüksemburg Zirvesi'nde kabul edilen Gündem 2000 başlıklı raporda, Türkiye üyeliğe uygun bir ülke olarak gösterilmesine rağmen aday ülkeler içerisinde alınmamıştır. Komisyonun hazırladığı ve o dönemin Komisyon

Başkanlığını üstlenen Jacques Santer'in Avrupa Parlamentosu'na sunduğu Gündem 2000 raporunda üç önemli konu ele alınmıştır; Genişleme, Birliğin yeni yüzyılda sürdüreceği politikalar ve 2000-2006 yılları arasını kapsayan dönemde uygulanacak mali çerçevedir (DTM,1999: 246).

Lüksemburg zirvesinde kabul edilen Gündem 2000 raporunda, Türkiye üyelik için uygun görülse de aday ülkeler bünyesine alınmamıştır. Türkiye'nin AB'ne karşı tavrı ve AB çevresindeki tartışmaların artması sonucunda, Türkiye'ye haksızlık yapıldığı kanaatine varılmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Haziran 1999 tarihinde gerçekleştirilen Köln Zirvesi'nde Türkiye olumlu sinyaller almış ve 11-12 Aralık 1999 tarihinde yapılan Helsinki Zirvesi'nde Türkiye aday ülkeler bünyesine katılmıştır. Böylece Türkiye için tam üyelik yolu açılmıştır (Aslan, 2000: 15). Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi'nde yer alan kararda Türkiye Kopenhag Kriterleri'ndeki beklentileri karşılamasa da 17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel Zirvesinde çıkan kararla Türkiye'nin AB üyeliğinin sorgulanması için Uyum Paketi hazırlanmış ve tam üyelik için 3 Ekim 2005 tarihi müzakere tarihi olarak belirlenmiştir (Uçal, 2007: 7).

Müzakere süreci 3 Ekim 2005 tarihi sonrası başlamış olup 2006'da "Bilim ve Araştırma" faaliyeti ile fiili olarak müzakereler başlamıştır. Ancak Türkiye'nin liman ve hava sahasını Kıbrıs Rum kesimine açmaması gerekçesiyle müzakereler sekiz başlık altında askıya alınmıştır (Bayraktutan, 2015: 158).

Geçmişten günümüze 60 yılı aşkın bir süredir AB'ye üye olma sürecinin, siyasi tutumlar ve Kıbrıs meselesi gibi birçok engel sebebiyle aksadığı görülmektedir. Herhangi bir olumlu sonuca varamayan Türkiye'nin AB ile ilgili akıbeti bilinmemektedir.

2.1.2 Avrupa Birliği Ülkelerine İlişkin Dış Ticaret Verileri

Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB),Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ve Türk Cumhuriyetleri gibi ülke gruplarına ihracatı gerçekleşmektedir. Söz konusu ülke gruplarına ilişkin dış ticaret verileri ilerleyen kısımlarda ayrıntılı bir şekilde verilecektir. Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde en çok ihracatı gerçekleştirdiği ülke gruplarından biri AB ülkeleridir. Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerine ilişkin bazı dış ticaret verileri Tablo 4'de verilmiştir. Tablo 4'de ihracat rakamları AB ülkeleri için ve 1996, 2000, 2008, 2016 yılları için düzenlenmiştir.

Tablo 4: AB'nin Türkiye'nin İhracatındaki Payı (%), (Milyon \$)

Yıllar	1996	2000	2008	2012	2016
Ülke grubu					
AB(Miktar)	12.568	15.664	63.719	59.398	68.343
AB (%)	54	56	48,3	39	48

Kaynak: TÜİK, 2018

AB yaklaşık 500 milyonluk nüfusuyla dünyanın nominal gayrisafi yurtiçi hasılasının %30 nu kapsamaktadır. Ayrıca birçok ekonomik grup arasında, AB Türkiye'nin en çok ticaret yaptığı ülke grubudur (Tatlıcı, 2009: 58). Tablo 4'de görüldüğü gibi AB'nin Türkiye'nin ihracatındaki payı 1996 yılında 12.568, 2000 yılında 15.654, 2008 yılında 63.719, 2012 yılında 59.398 ve 2016 yılında 68.34 milyon dolardır. Dolayısıyla AB'nin Türkiye'nin ihracatını olumlu yönde etkilediği düşünülmektedir. Özellikle GB' den sonra bu artış hız kazanmıştır.

1996 yılından itibaren AB ile ticari ilişkilerinde yeni bir dönem başlatan Türkiye'nin asıl amacı dış ticaret göstergelerinde ciddi bir değişiklik yaşayıp yaşamadığını belirlemektir. Türkiye ile AB arasında 1996 yılında gerçekleşen ihracatta ciddi bir artış gözlemlenememesiyle beraber 1996 yılı sonrasında Türkiye'nin ihracat payında ve büyüme hızında bir azalış tespit edilmiştir. Ancak AB'ye 1998 yılından itibaren gerçekleştirilen ihracat hacmindeki artış dikkat çekmektedir. Ticari ilişkide meydana gelen dalgalanmalar kendini 2008 yılında da göstermektedir. Küresel krizin etkisiyle Türkiye'nin AB'ye yapmış olduğu ihracatın toplam ihracat içindeki payının azaldığı görülmektedir. Türkiye'nin ihracatının 2008 yılına kadar artış göstermesinin ardında 2008 yılı itibariyle düşüş yaşaması, küresel ekonomik krizin etkisinin kanıtı olarak gösterilebilir (Seymen, 2009: 204).

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'de 2007 yılında meydana gelen ve çoğu ülkenin ekonomisini kötü etkileyen küresel ekonomik kriz, AB ekonomisini de kötü etkilemiştir. Bu durum AB ekonomisinde resesyona neden olmuştur. Kamu kesimi borç krizinin etkisiyle AB'nin finansal olanaklarında gerilemeye sebep olmuştur. Pazar kayıpları ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilere yol açmış ve iç talebin daralmasına sebep olmuştur. Borç krizi Yunanistan ile başlayıp İtalya, İspanya, İrlanda ve Portekiz'e kadar uzanmış ve genişleyen bu kriz alanı avro alanının sorgulanmasına sebep olmuştur (Öniş ve Kutlay, 2012: 6-7). AB ülkelerinin satın alma gücü 2008 krizinin etkisiyle düşmüştür. Dolayısıyla yurtdışı mallarının talebi de

iç talepteki daralma gibi düşmüştür. Türkiye ve AB arasındaki bu gelişmeler ticari ilişkiyi olumsuz etkilemiştir (Öztürk, Aras ve Kadı, 2012: 79).

Küresel bir ekonomik krizin yaşandığı 2008 yılında tüm dünyanın etkilendiği düşünülerek bu düşüşün sebebinin 2008 Krizi olduğu anlaşılmaktadır. Fakat 2007 yılında yeni katılımların olmasıyla ve AB'nin genişleme dönemini yansıması sebebiyle küresel anlamda talep daralmasının yaşandığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Dolayısıyla AB'ye gerçekleştirilen ihracatın 2008 yılı verilerine bakıldığında ihracat payında azalmalar yaşanmıştır (Seymen, 2009: 204-205). AB ihracat oranlarına bakıldığında 2000 yılında ihracat oranı %56 iken 2008 yılında bu oran %48,3'e düşmüştür. Bu değerler 2008 yılında ihracattaki azalmanın bir kanıtı olarak gösterilmektedir.

Son olarak 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin etkilerinin azalmasıyla 2016 yılında ihracatın %48 oranıyla eski haline geldiği görülmektedir. Fakat birlik ile gerçekleşen ilişkilerin ekonomik göstergelere gelecekte nasıl yansıtacağı konusunda net bir sonuca varmak sağlıklı olmayacaktır.

2.2 TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ'NİN GELİŞİMİ

Ekonomi politikası bir ülkede bütünlük içinde uygulanması gereken bir politikadır. Gelişmiş ülkelerde sadece para politikası veya faiz politikası uygulanırken gelişmekte olan ülkeler de bu durum farklıdır. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik istikrarın korunması için ekonomi politikasının daha fazla bütünsellik taşıması gerekmektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 64-65). Söz konusu bütünselliğin sağlanması için Türkiye, 1980 yılından başlayarak devam eden dönemde ekonomi politikalarında köklü değişiklikler yaşamıştır. Ayrıca Türkiye ekonomi politikalarında dış ticaret alanında hem politika hem de mevzuat bağlamında önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Türkiye 1980 sonrası dünya ile bütünleşme çalışmalarında dış ticaret normlarını ülkenin yararına uygun olarak uluslararası standartlara uyumlu hale getirmeyi hedeflemiştir. Ekonomi politikaları ve dış ticaret mevzuatının etkileşim içinde olması bu noktada kaçınılmaz hale gelmiştir (Hacıoğlu, 2009: 50).

Dış ticaret politikası devletin dış ticarete müdahaleci bir politika izlemesi durumudur. Diğer bir ifade ile devletin ihracatı ve ithalatı özendirmek,

sınırlandırmak veya bu işlemlerin yapılış şekillerini düzenlemek için oluşturduğu önlem sistemleridir (Çelik, 2006: 189-194).

Türkiye'nin dikkate aldığı ve uyguladığı dış ticaret politikasının amaçları şunlardır (Çelik, 2006: 189-194):

- Dış rekabetten korunma
- Dış ödeme dengesizliklerini düzeltme
- Ekonomik büyüme ve kalkınma
- Piyasada monopollerin kırılması
- Tam istihdamın sağlanması
- Gelir dağılımının değiştirilmesi
- Ekonomik küreselleşme
- Gelir sağlama
- Sağlık ve sosyal nedenler
- Otarji
- Siyasi ve askeri nedenler

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana ekonomi ve dış ticaret politikaları şunlardır:

2.2.1.1923-1929 Dönemi (Dünya Ekonomik Bunalımı)

Atatürk Cumhuriyetin ilanından önce 1923 yılında İzmir İktisat Kongresini toplayarak yeni kurulacak devletin ekonomik yapısının temel taşlarını oluşturmuştur. Kongrede yer alan liberal ve milliyetçi ekonomi politikaları söz konusu iken uygulanan ekonomi politikaları, dışa açık ve özel girişime önem veren bir yapıya sahiptir. Lozan Barış Anlaşması'nın ekonomik hükümler içermesi o dönemde dışa açık bir ekonomi politikası izlenmesinin en önemli sebebi olmuştur (Savrul, Özel ve Kılıç, 2013: 61-62). Ayrıca Kongrede milli bankaların kurulması, sanayi üretimi için teşvik planlaması ve yerli malı kullanımının arttırılması gibi önemli kararlar alınmıştır. Dışa bağımlı bir devletin siyasi olarak hareket yeteneğinin büyük ölçüde zarara uğraması ve bağımsız kararlar alması güçleşeceğinden Türk ekonomisi kendi içsel dinamikleriyle kalkınan ve bağımsız olan bir ülke konumunda olmalıdır. Dolayısıyla Atatürk'ün önemsedığı ekonomik perspektif de bu anlayışı kapsamaktadır. Ayrıca İzmir Kongresi'nin toplanma amacını da ülkenin ekonomisini

oluşturacak politikaları belirlemek olmuştur. Kurtuluş savaşı sonrası yabancı sermayenin ülkeden çıkması ekonomik açıdan önemli politikaları gerektirmiştir. 1923-1929 döneminde ekonominin daha iyi bir hale gelmesi bakımından alınan önlemler şunlardır (Özcan, 1998: 43):

Özel sektörün gelişmesi için sanayi faaliyetlerinde girişimde bulunan özel girişimcilere kredi sağlayan Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur.

Türkiye’de yatırımların kolayca gerçekleştirilebilmesi için Türkiye İş Bankası kurulmuştur.

Lozan Barış Anlaşmasında yer alan hükme göre Osmanlı Devletinden kalan yabancılara ticari imtiyaz hakkının devam edilmesine karar verilmiştir.

Yabancılara Gümrük Tarife Kanunu ile yaklaşık %15 oranında vergi uygulanmıştır.

Teşvik-i Sanayi kanunu ile 1927 yılında sanayi üretimi özel girişimciler için teşvik sağlanmıştır.

Yerli üretim ve sanayiye koruma amacıyla iplik, kumaş, der, gıda maddeleri ve çimento gibi maddelerin ithalatında yüksek gümrük vergileri kısıtlanmıştır. Fakat tarımsal makine, araç ve gereçlerinin ithalatında gümrük muafiyeti sağlanmaktadır.

Tüm bu önlemler 1929 Dünya Ekonomik Bunalımına kadar devam ettirilen liberal dönem politikalarıdır (Tesbi, 2001). Tablo 5’de görüldüğü gibi ekonomik bunalımdan tüm dünyanın etkilenmesi sonucunda ülke ekonomisinde ihracat 75 milyon dolara, ithalat 124 milyon dolara yükselmiştir. Dolayısıyla dış ticaret açığı 1923-1929 döneminde yaklaşık 49 milyon dolar olarak belirlenmiştir.

Tablo 5: Türkiye’nin 1923-1929 Dış Ticareti

Yıl	İhracat(Bin \$)	İthalat(Bin \$)	Dış Ticaret Dengesi (Bin\$)	Dış Ticaret Hacmi (Bin \$)	İhracatın ithalatı karşılama oranı(%)
1923	50 790	86 872	-36 082	137 662	58,5
1924	82 435	100 462	-18 027	182 897	82,1
1925	102 700	128 953	-26 253	231 653	79,6

1926	96 437	121 411	-24 974	217 848	79,4
1927	80 749	107 752	-27 003	188 501	74,9
1928	88 278	113 710	-25 432	201 988	77,6
1929	74 827	123 558	-48 731	198 385	60,6

Kaynak: TÜİK, 2018

2.2.2.1930-1950 Dönemi (Karma Ekonomi Dönemi)

Dış ticaret açığının dışa bağımlılığı meydana getirmesi sebebiyle 1930'lu yıllardan itibaren dışa bağımlılığı azaltma yoluna gidilmiştir (Tesbi, 2001). Tüm dünyayı etkileyen Dünya Ekonomik Bunalımı ile ticaret hacmi daralmış ve küresel ekonomiyle daha fazla bütünleşen ekonomilerde olumsuzluklar daha belirgin görülmüştür. Türkiye'nin dış ticaret hacminde ciddi bir büyüme olmadığı için ekonomik buhrandan daha az etkilenmiştir. Söz konusu dönemde Türkiye karma ekonomik sistemini ekonomi politikası haline getirmiştir. Ayrıca hem karma ekonomi hem de liberal dönem Türkiye'nin daha kolay kalkınması için yararlı ve akılcı bir uygulama izlenmesine sebep olmuştur (Türkdoğan, 2009: 437). Merkez Bankasının kuruluşundan sonra 1932 yılında sanayiye kredi sağlamak için Sanayi Kredi Bankası kurulmuştur. Ayrıca kamu ve özel sektör projelerini değerlendirmek üzere Devlet Sanayi Ofisi kurulmuştur. Son olarak 1933 yılında tekstil ürünlerinin ticaretini ve üretimini sağlamak için Sümerbank kurulmuştur (Özcan, 1998: 43).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı sayesinde 1934 yılında hammaddesi ülkeden karşılanabilecek sanayinin kurulmasını ve büyük sermayeye ihtiyaç duyulan sanayi yatırımlarını devlet üstlenmiştir (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 49).

Türkiye Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının başarısı sonucunda 1938 yılında ikinci Beş Yıllık Kalkınma Planını hazırlamıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşının baş göstermesi ile plan uygulanamamıştır. Türkiye'nin uluslararası ekonomiye katılma çabaları devam ederken karma ekonomi politikalarının uygulandığı 1930-1950 döneminde 1938, 1947, 1948, 1949, 1950 yıllarında dış ticaret açık vermiştir. Diğer yıllarda ise dış ticaret fazlası söz konusu olmuştur (Özdemir, Yiğit ve Oral, 2016: 154).

Tablo 6: Türkiye'nin 1930-1950 Dış Ticareti

Yıl	İhracat(Bin \$)	İthalat(Bin \$)	Dış Ticaret Dengesi (Bin\$)	Dış Ticaret Hacmi (Bin \$)	İhracatın ithalatı karşılama oranı(%)
1930	71 380	69 540	1 840	140 920	102,6
1931	60 226	59 935	291	120 161	100,5
1932	47972	40718	7254	88690	117,8
1933	58 065	45091	12 974	103156	128,8
1934	73007	68761	4 246	141 768	106,2
1935	76232	70 635	5 597	146 867	107,9
1936	93 670	73 619	20 051	167 289	127,2
1937	109 225	90 540	18 685	199 765	120,6
1938	115 019	118 899	-3 880	233 918	96,7
1939	99 647	92 498	7 149	192 145	107,7
1940	80 904	50 035	30 869	130 939	161,7
1941	91 056	55 349	35 707	146 405	164,5
1942	126 115	112 879	13 236	238 994	111,7
1943	196 734	155 340	41 394	352 074	126,6
1944	177 952	126 230	51 722	304 182	141,0
1945	168 264	96 969	71 295	265 233	173,5
1946	214 580	118 889	95 691	333 469	180,5
1947	223 301	244 644	-21 343	467 945	91,3
1948	196 799	275 053	-78 254	471 852	71,5
1949	247 825	290 220	-42 395	538 045	85,4
1950	263 425	285664	-22 240	549 088	92,2

Kaynak: TÜİK, 2018

Türkiye'nin dış ticaret hacminin incelendiği Tablo 6'da 1950 yılına gelindiğine Türk dış ticaretinin 549 milyon dolarlık hacminin 286 milyon dolarlık (%52) kısmını ithalat oluştururken 263 milyon dolarlık (%48) kısmını ihracat oluşturmaktadır. Tablo 6'da görüldüğü gibi dış ticaret hacmi 1930-1950 döneminde yaklaşık dört kat artmıştır.

2.2.3.1960-1980 Dönemi Ekonomik Politikalar

Türkiye yeni ticari faaliyetlerde bulunma, küresel ekonomiye daha fazla katılma ve ticaret hacmini artırma gibi hedefler doğrultusunda 1959 yılında Avrupa Ekonomi Topluluğuna (AET) başvuruda bulunmuştur. Türkiye ile AET arasında imzalanan Ankara Ortaklık Anlaşması 1 Aralık 1964 de yürürlüğe girmiştir. Ankara Anlaşması ile Türkiye ve AET arasındaki ticari ilişkilerin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Türkiye 1961 yılında kamu maliyesindeki bozulmalar sebebiyle IMF'den ilk kez borç almıştır. O dönemde yaşanan darbe girişimi ve Türk siyasetindeki dalgalanmalar mali politikalarda olumsuz etki yaratmıştır. Türkiye'nin 1963 yılı itibariyle planlı döneme geçmesi ekonominin gelişmesi için uzun vadede yapısal ve köklü dönüşümlerin oluşmasına işaret etmiştir (Takım, 2011: 156). İthal

ikameci politikanın izlendiği planlı dönemde iç pazara yönelik üretim özendirilmiştir. Türkiye’de 1970 yılından itibaren ithal ikameci politika yerine ihracata yönelik politika teşvik edilmeye çalışılmış olsa da Dünya ticaret hacmindeki artış sebebi ile Türkiye’nin ihracatının dünya ihracatı içerisindeki payında herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır (Özcan, 1998: 44). AET ile ekonomik ve ticari ilişkiler dış ticaret hacmini olumlu yönde etkilemesine rağmen 1973-1974 yıllarında ortaya çıkan petrol şokları ve Batıda meydana gelen yüksek enflasyon, dış ticaret hacminin bozulmasına sebep olmuştur (Öztürk ve Özyakarış, 2005: 3). Türkiye’nin 1960-1980 dönemi dış ticaret verileri Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Türkiye’nin 1960-1980 Dış Ticareti

Yıl	İhracat(Bin\$)	İthalat(Bin \$)	Dış Ticaret Dengesi (Bin\$)	Dış Ticaret Hacmi (Bin \$)	İhracatın ithalatı karşılama oranı(%)
1960	320 731	468 186	-147 455	788 917	68,5
1961	346 740	507 205	-160 465	853 945	68,4
1962	381 197	619 447	-238 250	1 000 644	61,5
1963	368 087	687 616	-319 529	1 055 703	53,5
1964	410 771	537 229	-126 458	948 000	76,5
1965	463 738	571 953	-108 215	1 035 691	81,1
1966	490 508	718 269	-227 761	1 208 777	68,3
1967	522 334	684 669	-162 335	1 207 003	76,3
1968	496 419	763 659	-267 240	1 260 078	65,0
1969	536 834	801 236	-264 403	1 338 070	67,0
1970	588 476	947 604	-359 128	1 536 081	62,1
1971	676 602	1 170 840	-494 239	1 847 442	57,8
1972	884 969	1 562 550	-677 581	2 447 519	56,6
1973	1 317 083	2 086 216	-769 133	3 403 299	63,1
1974	1 532 182	3 777 501	-2 245 319	5 309 683	40,6
1975	1 401 075	4 738 558	-3 337 483	6 139 633	29,6
1976	1 960 214	5 128 647	-3 168 433	7 088 862	38,2
1977	1 753 026	5 796 278	-4 043 252	7 549 304	30,2
1978	2 288 163	4 599 025	-2 310 862	6 887 187	49,8
1979	2 261 195	5 069 432	-2 808 236	7 330 627	44,6
1980	2 910 122	7 909 364	-4 999 242	10 817 486	38,8

Kaynak: TÜİK, 2018

Tablo 7’de yer alan verilere göre ihracatın ithalatı karşılama oranında zaman zaman artışlar olmasına karşın genel olarak bir azalma olduğu görülmektedir. Türkiye’nin 1960-1980 döneminde dış ticaret hacminde oluşan on kattan fazla bir artış dikkat çekmektedir. Fakat dış ticaret hacminde artış görülmesine rağmen Türkiye’nin dış ticaret açığının büyüdüğü görülmektedir. Tablo 7’deki veriler sonucunda 1960 yılında dış ticaret açığı yaklaşık 148 milyon dolar iken bu değer 1980 yılında yaklaşık 5 milyon dolara yükselmiştir.

2.2.4.1980-2000 Dönemi Ekonomi Politikaları

Dünya ekonomisi 1970'lerde yaşanan petrol şokları ve krizleri sebebiyle ekonomik sistemde belirli değişiklikler yaşamıştır. Türkiye ekonomisi yaşanan olumsuzluklar sebebiyle ulusal kalkınma anlayışı yerine içsel dinamiklere dayanan yerel kalkınma politikalarına yönelmiştir. Bu bağlamda Türkiye küresel ekonomiyle bütünleşme, daha fazla dışa açılma gibi hedefleriyle 24 Ocak kararları sonucunda ihracata dayalı politika uygulamasına başlamıştır (Kundak, 2015: 76). Bu kararlar ile kamu kesiminin ekonomideki yeri azaltılarak özel kesimin ekonomideki yerinin artırılması düşünülmektedir. Türkiye 1980 öncesi başlayan ve 1989'a kadar devam politikalar ile yerli üretimin artırılmasını, yeni kurulan sanayilerin gelişmesini ve yerli üreticilerin dünya için üretime hazır olmasını amaçlamıştır. Fakat bu tarihe kadar amaçlanan bu stratejiler istenilen başarıya ulaşmamıştır (Alpaydın ve Tunalı, 2011: 2010). Türkiye serbest bölgelerle ticaretinde yabancı sermaye yerine yerli sermaye kullanmayı tercih ederek Türk Parasının değerinin korunması ile ilgili kararlarla yabancı sermayeye yeni teşvikler sağlayarak dış ticaretin serbestleşmesinde önemli bir adım atmıştır (Tekeli, 2010: 127; Özcan, 1998: 45).

Tablo 8: Türkiye'nin 1980-2000 Dış Ticareti

Yıl	İhracat(Bin\$)	İthalat(Bin \$)	Dış Ticaret Dengesi (Bin\$)	Dış Ticaret Hacmi (Bin \$)	İhracatın ithalatı karşılama oranı(%)
1980	2 910 122	7 909 364	-4 999 242	10 819 486	36,8
1981	4 702 934	8 933 374	-4 230 439	13 636 308	52,6
1982	5 745 973	8 842 665	-3 096 692	14 588 639	65,0
1983	5 727 834	9 235 002	-3 507 168	14 962 836	62,0
1984	7 133 604	10 757 032	-3 623 429	17 890 636	66,3
1985	7 958 010	11 343 376	-3 385 367	19 301 386	70,2
1986	7 456 726	11 104 771	-3 648 046	18 561 497	67,1
1987	10 190 049	14 157 807	-3 967 757	24 347 856	72,0
1988	11 662 024	14 335 398	-2 673 374	25 997 422	81,4
1989	11 624 692	15 792 143	-4 167 451	27416 835	73,6
1990	12 959 288	22 302 126	-9 342 838	35 261 413	58,1
1991	13 593 462	21 047 014	-7 453 552	34 640 476	64,6
1992	14 714 629	22 871 055	-8 156 426	37 585 684	64,3
1993	15 345 067	29 428 370	-14 083 303	44 773 436	52,1
1994	18 105 872	23 270 019	-5 164 147	41 375 891	77,8
1995	21 637 041	35 709 011	-14 071 970	57 346 052	60,6
1996	23 224 465	43 626 642	-20 402 178	66 851 107	53,2
1997	26 261 072	48 558 721	-22 297 649	74 819 792	54,1
1998	26 973 952	45 921 392	-18 947 440	72 895 344	58,7
1999	26 587 225	40 671 272	-14 084 047	67 258 497	65,4
2000	27 774 906	54 502 821	-26 727 914	82 277 727	51,0

Kaynak: TÜİK,2018

Tablo 8’de Türkiye’nin dış ticaret hacminin 1990 yılında 35,2 milyon dolara ulaştığı görülmektedir. Dış ticaret hacmini yansıtan bu değerin 12,9 milyon dolarını (%37) ihracat oluştururken, 22,3 milyon dolarını (%63) ithalat oluşturmaktadır. Ayrıca dış ticarete 1990 itibari ile olumlu gelişmeler gözlemlenmiş ve dış ticaret hacminde üç kattan daha fazla bir artış tespit edilmiştir.

Türkiye ekonomisi 1990’lı yıllarda yüksek enflasyon, Körfez savaşı (1990-1991) ve küresel ekonomideki durgunluk sebebiyle olumsuz etkilenmiştir. Bu olumsuzlukların ardından 1994 yılında meydana gelen ekonomik kriz ile Türkiye ekonomisinin yeniden istikrarının sağlanması ve revize edilmesi için 5 Nisan 1994’te yeni bir ekonomik paket oluşturulmuştur. Türkiye, 5 Nisan Kararları sonucunda, Türk Lirasının devalüe olmasıyla birlikte ihracat oranlarında bir artış yaşamıştır. Ayrıca Türkiye 1995’te Dünya Ticaret Örgütüne, 1996’da Gümrük Birliğine üye olmuştur. Gümrük Birliğine üyeliği gerçekleşen Türkiye bu durumdan istediği sonucu elde edememiştir. Söz konusu dönemde yaşanan bir diğer gelişme, Asya Krizi (1999) ve Türkiye’de meydana yaşanan sıcak para çıkışı olmuştur. Bu iki durum Türkiye’nin ekonomisinde bozulmaya sebep olmuş ve IMF ile stand-by anlaşması imzalanmıştır. Türkiye’nin dış ticaret hacmi 1999 yılı itibariyle artış göstermiştir. Fakat dış ticaret hacmindeki artış daha çok ithalata dayalı bir şekilde gelişen bir ticaret hacmi olmuştur(Özdemir, Yiğit ve Oral, 2016: 165).

Tablo 8’de dış ticaret hacmindeki artış, ithalatın ihracatı karşılama oranı 2000 yılı verisinde %51,10 değeri ile belirgin olarak görülmektedir. Türkiye’nin dış ticaret hacmi 1980 yılında 10.8 milyon dolar, 2000 yılında ise 82.2 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret hacminin 17,7 milyon dolarını ihracat oluştururken, 54,5 milyon dolarını ithalat oluşturmaktadır.

2.2.5. 2000 Sonrası Ekonomi Politikaları

2000 yılında toparlanmaya başlayan ekonomi 2001 yılında tekrar negatif bir büyüme göstermiştir. 1998-2001 yılları arasında ekonominin istikrarsız bir seyir gösterdiği belirlenmiştir. Ekonominin 2000 yılı sonrası dalgalı bir şekilde seyir göstermesinin başlıca sebepleri şunlardır (Kazgan, 2012: 223):

Bankacılık sektöründe meydana gelen yolsuzluklar

Yüksek enflasyonun önüne geçmek için uygulanan ‘döviz çıpası’ uygulaması

Kamu borç yükünde artış

Para piyasalarında artan gerginlikler

Türkiye'nin Marmara bölgesinde meydana gelen 1999 depremi

Türkiye'de hızlı sermaye çıkışları, döviz kurunun ve faiz oranlarının artmasına sebep olmuştur. Fakat Türkiye'nin ihracatındaki gerilemeye kıyasla dış ticaret dengesinin iyi olması, 1998 yılında petrol fiyatlarındaki düşüş sebebiyle ithalatın da düşmesinden kaynaklandığı tespit edilmiştir (Kazgan, 2012: 223).

Türkiye ekonomisi 1994 yılı krizinden ve meydana gelen 1999 depreminden (17 Ağustos 1999 Gölcük depremi) olumsuz etkilenmiştir. Ayrıca 21 Şubat 2001'de Milli Güvenlik Kurulu toplantısında ortaya çıkan siyasi kriz (Kara Çarşamba) de ekonomik krizi etkileyen sebeplerden biri olmuştur. Küresel ekonomik entegrasyonlar 2002 yılı itibariyle sağlanmaya çalışılsa da 2008 yılında ABD'de ortaya çıkan ekonomik kriz (mortgage krizi) etkisini tüm dünyada göstermeye başlamıştır. 2008 krizi küresel kriz olması sebebiyle Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. Kriz sonucu ülkeye sermaye girişinde düşüşler olmuş ve dış talepte daralma yaşanmıştır. Bu sonuçların yanında Türkiye'nin bölge ülkeleri ile gerçekleştirdiği ihracat hacminde de düşüş meydana gelmiştir (Karagöl, 2013: 75).

Tablo 9: Türkiye'nin 2000-2016 Dış Ticareti

Yıl	İhracat(Bin\$)	İthalat(Bin \$)	Dış Ticaret Dengesi (Bin\$)	Dış Ticaret Hacmi (Bin \$)	İhracatın ithalatı karşılama oranı(%)
2001	31 334 216	41 399 083	-10 064 867	72 733 299	75,7
2002	36 059 089	51 553 797	-15 494 708	87 612 886	69,9
2003	47 252 836	69 339 692	-22 086 856	116 592 528	68,1
2004	63 167 153	97 539 766	-34 372 613	160 706 919	64,8
2005	73 476 408	116 774 151	-43 297 743	190 250 559	62,9
2006	85 534 676	139 576 174	-54 041 498	225 110 850	61,3
2007	107 271 750	170 062 715	-62 790 965	277 334 464	63,1
2008	132 027 196	201 963 574	-69 936 378	333 990 770	65,4
2009	102 142 613	140 928 421	-38 785 809	243 071 034	72,5
2010	113 883 219	185 544 332	-71 661 113	299 427 551	61,4
2011	134 906 869	240 841 676	-105 934 807	375 748 545	56,0
2012	152 461 737	236 545 141	-84 083 404	389 006 877	64,5
2013	151 802 637	251 661 250	-99 858 613	403 463 887	60,3
2014	157 610 158	242 177 117	-84 566 959	399 787 275	65,1
2015	143 838 871	207 234 359	-63 395 487	351 073 230	69,4
2016	142 529 584	198 618 235	-56 088 651	341 147 819	71,8

Kaynak: TÜİK, 2018

Türkiye ekonomisinin 2008 yılındaki krizin etkisini 2009 yılında da hissetmeye devam etmiştir. Ancak Türkiye'nin dış ticaretinin 2000 yılından günümüze kadar geçen süreye bakıldığında bir önceki yıla göre düşümler yaşanmış olsa da genel olarak istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir. 2008 sonrası tekrar artışa geçen dış ticaret hacmi 2016 yılında 341,1 milyon dolar seviyelerine yükselmiştir.

2.3 TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET YAPISI

Türkiye geçmiş dönemlerde korumacı ve müdahaleci bir dış ticaret politikası izlemektedir. Türkiye'nin ihracatı 1923-2016 dönemi için incelendiğinde dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Türkiye'nin geçmişte dış ticaret açığı vermesinin sebebi ithalat hacmindeki değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Bunun en büyük nedeni, ithalatın parasal tutarının genellikle ihracattan fazla olmasıyla alakalı olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye 1980 öncesi korumacı ve müdahaleci politikasında ithal yasakları, gümrük ve kota kısıtlamaları ile kendi kendine yeterli bir ekonomi oluşturmaya çalışmıştır. Ancak 1980'li yıllardan sonra bu politika yerini liberalleşme adı altında ihracata yönelik bir politikaya bırakmıştır (Aksoy ve Coşkun, 2004: 398).

Zamanla AB ile olan ilişkiler gümrük tarifelerinde ki indirimle iyileşme yoluna girmiştir. Dolayısıyla dış ticarete de önemli artışlar olmuştur. Gümrük Birliğinin başlangıcı olan 1996-1997 yılları ihracat rakamları 20 milyar doları aşmıştır.

Dünya ekonomisinin 1990'lı yıllarda yaşadığı Körfez Savaşı ve durgunluk Türkiye'de kamu açığı, yüksek enflasyon ve artan iç-dış borç stokuna sebep olmuştur. Dolayısıyla yaşanan bu sorunlar beraberinde 1994 ekonomik krizini getirmiştir. 1994 ekonomik krizi sonucu Türkiye'de uygulanan ekonomi politikaları, yüksek oranlı devalüasyonu ve uluslararası piyasalardaki rekabet gücünü pozitif yönde etkilemiştir. Bunun sonucunda da ülkenin ihracatı yaklaşık 24 milyon dolara yükselmiştir (Kayalar, 2003: 2). Ancak Türkiye'nin ithalatı 1990 yılında %41,22, 1995 yılında %53,46 ve 2000 yılında %33 oranında bir artış göstererek dış ticaret açığının artmasına sebep olmuştur. Küresel ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılı hem Dünya'da hem de Türkiye'de ekonomik daralmaya sebep olmuştur. Ancak 2002 yılı sonrası GSYH değerindeki %7,8 büyüme ekonominin ciddi oranda düzeldiğinin göstergesi olmuştur (Aksoy ve Coşkun, 2004: 400). Ekonomideki istikrar programının 2003 yılında da devam ettiği belirlenmiştir. Milli gelirdeki olumlu

etkilerin beraberinde kapasite kullanım oranının %79,1 olması makro ekonomik düzelmenin bir diğer göstergesidir (Kayalar, 2003:2).

Türkiye'nin toplam ihracat hacmi 2000'li yıllarda 70 milyar doları aşarken 2007 yılı sonrası 100 milyar doları aştığı gözlemlenmiştir. 2002 yılında ihracat rakamları 36 milyar \$'ı gösterirken ithalat rakamları 51 milyar doları göstermektedir. 2001 krizi sebebiyle kurun aşırı düşmesine rağmen ihracatta ve ithalatta önemli bir artış görülmektedir. Her iki ekonomik göstergede de artış görülmesine rağmen ithalatta daha fazla artış söz konusudur. Bu durum dış ticaret açığına sebep olmuştur. Fakat ekonomideki gelişmenin istikrarının sağlanmasıyla turizm gelirleri ve yabancı sermaye akışı nedeniyle ticaretteki açık finanse edilmeye çalışılmıştır. Aşağıda Tablo 10'da Türkiye'nin ihracat, ithalat ve GSYH değerleri verilmektedir.

Tablo 10:Türkiye'nin Dış ticareti ve GSYH' sı (milyon\$)

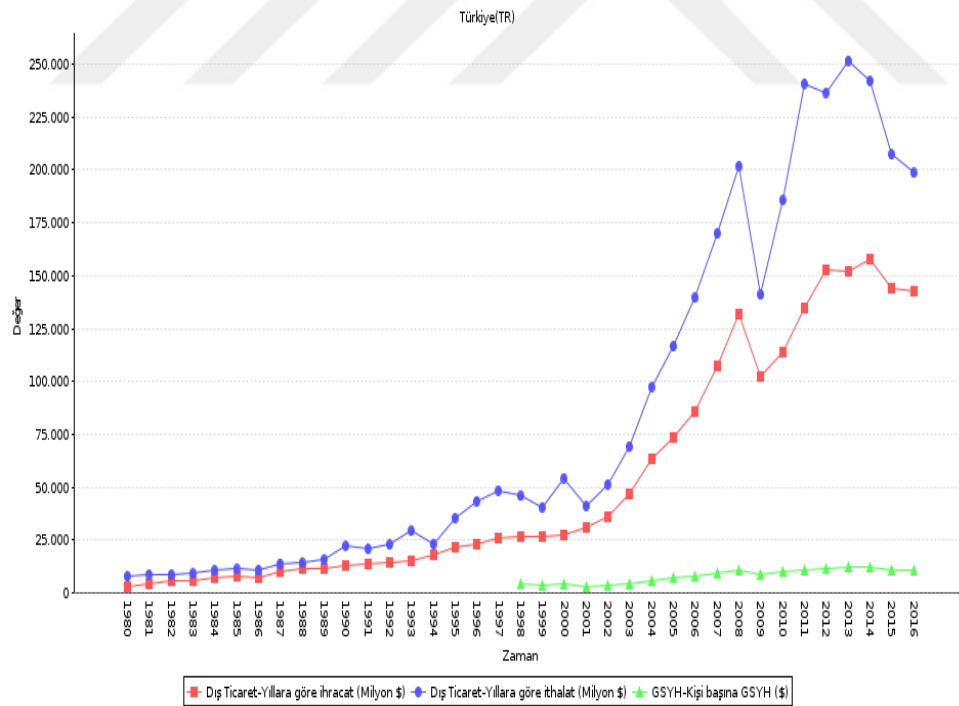
Yıllar	Dış ticaret-ihracat	Dış ticaret- ithalat	GSYH-Kişi başına GSYH
1996	23.224	43.627	
1997	26.261	48.559	
1998	26.974	45.921	4.442,1
1999	26.587	40.671	4.002,6
2000	27.775	54.503	4.228,6
2001	31.334	41.399	3.084,4
2002	36.059	51.554	3.580,7
2003	47.253	69.340	4.697,6
2004	63.167	97.540	5.960,9
2005	73.476	116.774	7.304,4
2006	85.535	139.576	7.905,8
2007	107.272	170.063	9.655,9
2008	132.027	201.964	10.930,6
2009	102.143	140.928	8.979,8
2010	113.883	185.544	10.559,8
2011	134.907	240.842	11.205,2
2012	152.462	236.545	11.587,8
2013	151.803	251.661	12.480,4
2014	157.610	242.177	12.112,4
2015	143.862	207.207	11.018,9
2016	142.530	198.618	10.882,5

Kaynak: TÜİK, 2018

Tablo 10’da ihracat, ithalat ve GSYH’yi temsil eden veriler 1996-2016 yıllarını kapsayan dönemde, aynı yönde hareket eden bir seyir göstermektedir. 2002 yılında GSYH verisinin 2006 yılında iki katına çıkması bu görüşü destekler niteliktedir. Aynı şekilde ihracat verilerinde 2005-2012 yılları arasındaki değişim oranı da bu görüşe örnektir. Türkiye’nin ihracatı 2005 yılında yaklaşık 73,4 milyon dolar olup 2012 yılında bu değer 152,4 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye ekonomisinde dış ticaret verilerindeki artışlar dikkat çeken gelişmelerden birisidir. Özellikle son yıllardaki dış ticaret verileri bu kanıyı destekler niteliktedir.

Tablo10’dan çıkarılabilecek bir diğer sonuç, 2001 ve 2008ekonomik krizlerinin Türkiye’yi olumsuz etkilediğidir. İhracat, İthalat ve GSYH değerleri 2001 yılına kadar artan bir seyir gösterirken 2001 krizi ile o dönemde değerlerin düştüğü görülmektedir. Aynı şekilde 2002 ve sonrasında kendini toparlayan ekonomi, 2008 krizi ile birlikte düşüşe geçmiştir. Tablo 10’da verileri verilen İhracat, ithalat ve GSYH’ nin aşağıda grafiği verilmiştir.

Şekil 1: Yıllara göre Türkiye’nin Dış ticareti ve GSYH’ sı (milyon\$) (Yıllık)

Kaynak: TÜİK, 2018

Şekil1’de yer alan yukarı trendlerine göre ihracat ve ithalattaki değişimler benzerlik göstermektedir. Trendlerin artan yönde olmasının yanında ithalat trendinin ihracat trendinden daha fazla oranda arttığı görülmektedir. Ekonomik krizin olduğu

yıllar da (1994, 2001 ve 2008) bu durumlar daha net görülmektedir. Türkiye'nin 1996-2016 yıllarını kapsayan ihracat ve ithalat trendlerindeki dalgalanmalarda iki etki söz konudur. Bunlardan ilki; ihracat artışının azalması ve ihracatın ithalata bağımlı olması sebebiyle ithalatın daha hızlı düşmesidir. İkincisi ise; kriz dönemlerinde üretimin azalması ile yatırımlarında azalması ve dolayısıyla aramaları ile yatırım mallarının azalmasıdır (Dinçer, 2013: 54).

Türkiye'nin ekonomisi ithalat ağırlıklı olmasına rağmen ve ülkeye doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının girişi beklentilerin altında olmasına karşın 1990-2000 yılları arasında dünya ticaretinde diğer ülkeler ile entegrasyonu artmıştır (Aksoy ve Coşkun, 2004: 401). Bunun sonucunda Türkiye Dünya ticaretindeki yerinin artmasıyla Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Gümrük Birliği, İslam Konferansı Örgütü ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği gibi ekonomi topluluklarına üyeliği gerçekleşmiştir.

Türkiye, AB perspektifinden ayrılmadan 2000 yılı itibariyle içinde AB dışındaki ülkelerinin de bulunduğu proaktif ticaret politikaları uygulamaya başlamıştır. Uygulamaya başladığı bu politikalar sonucunda özellikle komşu ülkeler ile ticaret ilişkilerini arttırıp çok taraflı serbest ticaret anlaşmaları yapmaya başlamıştır (Kirişçi ve Kaptanoğlu, 2011: 712). Türkiye bu bağlamda araştırma geliştirme (AR-GE) ve yenilikçi temelli, yüksek katma değeri olan ve sürdürülebilir ihracat artışı gerçekleştirmeyi hedefleyen İhracat Strateji Planını (2004-2006) kabul etmiştir (Işık, 2015: 53).

2008-2018 döneminde Türkiye'nin ihracat ve Gümrük birliğine yönelik planları sayesinde ihracatta artış görülürken diğer bir yandan ihracat ürün çeşitliliği de artmıştır. Fakat Türkiye'de ihraç ürünleri için kullanılan ileri düzeyde bir teknoloji bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu durum Türkiye'nin uluslararası rekabette savunmasız kalmasına neden olmaktadır. Ekonomi Bakanlığı tarafından bu gibi olumsuz etkileri engellemek adına Türkiye'nin 2023 yılında ihracatının 500 milyar dolara yükselmesinin ve dünyanın en büyük 10 ekonomisinde yer almasının amaçlandığı "2023 Türkiye İhracat Stratejisi ve Eylem Planı" oluşturulmuştur. İstihdamı ve rekabet gücünü arttırmayı hedefleyen 2013 Stratejisi bölgesel gelişimi teşvik etmektedir www.ekonomi.gov.tr. adresinden 2018, Mayıs 24 tarihinde alınmıştır.

2.4 DÜNYA TİCARETİNDE TÜRKİYE İHRACATI'NIN YERİ

Türkiye'nin dış ticareti ülke gruplarına göre incelendiğinde, hem ihracatında hem ithalatında ülke sayısının, arttığı görülmektedir. Özellikle 1980 sonra dışa açılarak büyüme stratejisinin ardından, Türkiye'nin ticaret ortaklarına yeni ülkeler eklenmiştir (Seymen, Bilici ve Şanlısoy, 2009: 16).

Tablo 11: Türkiye İhracatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

Ülke Grup ları/ Yıllar	AB		OECD		KEİ		Türk Cumh.		İKÖ	
	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%
1996	12,568	54	14,455	62	2,926	12	747	3	4,142	17
2000	15,664	56	19,005	68	2,466	8	572	2	3,573	12
2008	63,719	48,3	66,407	50,3	20,867	15,8	3,749	2,8	32,596	24,7
2012	59,398	39	66,289	43,5	18,791	12,3	5,840	3,8	55,218	36,2
2014	68,514	43,5	76,674	48,6	19687	12,5	7,107	4,5	48,625	30,9
2016	68,343	48	77,419	54,3	13,078	9,2	3.992	2,8	41,232	28,9

Kaynak: TÜİK, 2018

Tablo 11'de Türkiye'nin AB, OECD, KEİ, Türk Cumhuriyetleri ve İKÖ ülke gruplarına gerçekleştirdiği ihracat verileri yer almaktadır. Söz konusu ülke gruplarının Türkiye'nin ihracatı içerisindeki payı 1996, 2000, 2008, 2012, 2014 ve 2016 yılları için düzenlenmiştir. Türkiye'nin ihracatı ele alındığında en büyük payı AB ülkeleri üstlenmiştir. Türkiye'nin ihracatında OECD ülkelerinden sonra ikinci sırayı AB ülkeleri almıştır.

OECD ülke grubunun Türkiye'nin de içinde bulunduğu 34 üye ülkesi vardır. Bu topluluğun amacı sanayisi gelişmiş Batılı ülkelerin birbirleri arasında, işbirliği, dayanışma ve eşgüdümü sağlamasıdır. Türkiye ile OECD ülkeleri arasında ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda yakın ilişkisi bulunmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 299).

OECD ülke grubundan sonra Türkiye'nin ihracatında en önemli yeri alan ülke grubu AB ülkeleridir. Zorlu bir üyelik sürecinin yaşanması rağmen AB ülkeleri ile ticari ilişkiler istikrarını korumaktadır.

Türkiye'nin ihracatındaki payı üçüncü sırayı alan ülke grubu İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'dür. İslam Konferansı Örgütü 21 Ağustos 1969 tarihinde kurulmuştur. Topluluk bünyesinde Türkiye'nin de içinde bulunduğu 57 ülke bulunmaktadır (Tatlıcı, 2009: 59). Türkiye 1984 yılından itibaren Topluluğun Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi'nin başkanlığını yapmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 303).

Türkiye'nin ihracat hacmi ülke grupları bazında incelendiğinde Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Türkiye'nin ihracatında önemli yer tutan bir diğer ülke grubudur. KEİ'nin amacı Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler arasında ekonomik ve ticari birliği sağlamak olmuştur. Bu topluluğun kurulmasına Türkiye önderlik etmiştir. Kurulduğu dönemde Karadeniz'e kıyısı olan ülkeleri bünyesinde bulunduran topluluk daha sonra Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkeleri de bünyesine katmıştır (Seyidoğlu, 2007: 302). Türkiye'nin girişimleri sonucu 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul Zirvesinde kurulan örgüt, şuanda bünyesinde 12 üye ülke bulundurmaktadır (ekodialog.com).

Dünya Bankası verileri incelendiğinde Türkiye, 1999 yılından sonra dünyada ekonomisi büyük ülkeler arasında 22. Sırada yer almıştır. Aynı zamanda ihracatta petrol ihracatçısı olan 16 ülkenin gerisinde kalmış ve sadece Arjantin'i geçmiştir. Ekonomisi büyük ülkelerden, Eski Doğu Bloğu ülkeleri (Polonya, Çek Cumhuriyeti gibi) ve Güneydoğu Asya ülkeleri (Tayland, Malezya) ekonomi bütünleşmesinde Türkiye'den daha ileri seviyededirler. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) verilerinde 1999 yılından sonra ise Türkiye, dünya ekonomisinde ihracat sıralamasında ilk elli ülkede 37. Sırada yer almıştır. İthalatta ise 29. sırada yer almıştır.

Dış ticaret ülkeler bazında incelendiğinde Türkiye'nin AB ülkeleri ile ihracatta ve ithalatta en büyük ortaklık payına sahip olduğu tespit edilmiştir. 2017 yılı itibariyle Türkiye'nin ihracat toplamının %9,6'sı, ithalat toplamının %9,1'i Almanya ile gerçekleşmiştir. İhracatta Almanya'yı takip eden ülkeler sırasıyla İngiltere %6,1, İtalya %5,4, Fransa % 4,2'dir.

Bu bölümde Türkiye'nin AB' ye üyelik süreci ve Türkiye'nin AB ülkeleri ile dış ticaret verileri aracılığıyla dış ticareti incelenmiştir. Türkiye'nin son yıllarda ihracat hacminde artış görülmesi ve bu sebeple Türkiye'nin Dünya ticaretindeki ihracat rakamlarının incelenmesinin yararlı olacağı düşünülmüştür. Dünya ticaretinde

Türkiye'nin ihracatı incelendiğinde 2016 yılında 68,3 milyon dolar ile en büyük paya sahip ülke gruplarından birinin AB ülkeleri olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye'nin AB ülkeleri ile ihracatının çekim modeli bağlamında analizine yer verilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKERİ’NE İHRACATI’NIN ANALİZİ

3.1 PANEL VERİ ANALİZİ: TANIM VE KAPSAM

Ekonometride yatay kesit verileri ile zaman serisi verilerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Yatay kesit verilerinde bir zaman diliminde farklı değişkenlerin içerdiği değerlerin analiz edilmesi yer almaktadır. Zaman serisi verilerinde değişkenlerin zaman aralığında farklı değerlerden oluşturulan bir veri seti yer almaktadır. Panel veri analizi her iki veri türüne özgü özellikleri taşımaktadır (Hsiao, 2003 aktaran; Baltagi, 2005: 4-7).

Panel veri analizi, regresyon analizini hem kesitsel hem de periyodik bir boyutla sonuçlandırmaktadır. Kesitsel gözlem birimleri, ülkeler, eyaletler, ilçeler, şirketler, insan grupları hatta bireyler olarak seçilebilmektedir. Periyodik gözlemler, belirli bir zaman dilimi boyunca bu kesitsel birimleri karakterize eden değişkenler kümesidir (Greene, 2008:283). Ekonometrik analizlerde kullanılmak üzere üç çeşit veri yöntemi bulunmaktadır (Uluyol ve Türk, 2013: 373):

- Zaman Serisi Verileri
- Yatay Kesit Verileri
- Panel Veriler

Zaman serisi verileri, zaman yönetiminde tek bir ülke veya ülke grubunu ele almaktadır. Değişkenlerin değerlerinin zaman birimlerine göre değişimini ele alan verilerdir. Yatay kesit verileri ise belirli bir zaman diliminde farklı birimlerden (birey, firma, ülke) toplanan verilerin analizi sonucunda tahmin edilmektedir. Çekim modeli kullanılmaya başladığı ilk yıllarda yatay kesit verileri ile tahmin edilirken söz konusu çekim modelinin tahmininde zamanla panel veri yöntemi kullanılmaya başlanmıştır (Tarı, 2010: 475).

Zaman boyutunu içeren yatay kesit verilerin kullanılmasıyla oluşturulan panel veri modelleri yardımıyla ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesine “panel veri analizi”

denilmektedir. Bu durumda panel veri analizi yatay kesit veri ile zaman serisi analizinin birleştiği durumdur. Bu tahmin yönteminde genel olarak, yatay kesit birim sayısının (N) dönem sayısından (T) fazla ($N>T$) olduğu durumla karşılaşılmaktadır (Tatoğlu, 2012: 4). Panel veri modeli şu şekilde ifade edilmektedir;

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{kit} X_k + U_{it} \quad (7)$$

$i=1, 2, \dots, N$; $t=1, 2, \dots, T$; $k=1, 2, \dots, k$

Denklem (7) de;

Y: Bağımlı değişkeni

X_k : Bağımsız değişkenleri

α : Sabit parametreleri

β : Eğim katsayılarını

u: Hata payını

i: alt işaret birimlerini (birey, firma gibi)

t: alt işareti zaman birimlerini (ay, yıl gibi) göstermektedir. Değişkenlerin i ve t alt işareti almaları panel veri setine sahip olduğunu göstermektedir. Denklemdeki sabit parametre ve eğim katsayıları birim ve zamana göre farklı değerler almaktadır (Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007: 35).

1990 sonrası panel veri yöntemi daha fazla avantaj sağlaması sebebiyle tercih edilmeye başlamıştır (Kula ve Aslan, 2008: 4). Panel veri analizi hem zaman serisi hem de yatay kesit veri analizlerine ait özellikleri kapsamakla birlikte, söz konusu analizlere ait dezavantajları da ortadan kaldırmaktadır. Panel veri analizinin avantajları aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır (Tarı, 2010: 475):

- Panel veri tahmin yöntemi kesit birimlere özgü farklılığı (bireyler, firmalar ve ülkeler) göz önünde bulundurularak, bu farklılığın model içinde kontrolüne ve ölçülebilmesine izin vermektedir.

- Panel veri tekrarlanan yatay kesit gözlemlerini değerlendirmede değişme dinamiklerini araştırmak için daha uygudur.
- Zaman serisi ve yatay kesit gözlemlerini birleştirerek daha aydınlatıcı bilgi sağlayan panel veri yöntemi buna ek olarak değişkenler arasında daha az doğrusal bağlantı sağlamakta olup serbestlik derecesine daha yüksektir.
- Panel veri analizi ekonomik tahmin edicilerin etkinliğini arttırmaktadır.
- Panel veriler, kısa zaman serisi verileri ya da yetersiz kesit verilerinde kolaylıkla gözlemlenemeyen etkileri de analiz edebilmektedir.
- Diğer tahmin yöntemlerine kıyasla panel veri yöntemi daha karmaşık davranış modelleri ile çalışabilme imkânı sağlamaktadır.

Panel veri analizinin seçiminde en önemli noktalardan birisi de sabit etkiler ya da rassal etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağıdır (Egger, 2000: 26-28).

Yapılan analizde bu iki modelden hangisinin uygun olacağına “Hausman Testi” sonucunda karar verilmektedir. Hausman’ın 1978 yılında yapmış olduğu bu test sıfır hipotezi regresyon modelinde yer alan bağımsız değişkenler ve hata terimi arasında bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır. Rassal etkiler modelinin kullanılabilmesi için sıfır hipotezinin kabul edilmesi gerekmektedir ve sıfır hipotezinin reddedilmesi durumunda sabit etkiler modeli kullanılmaktadır (Greene, 2008: 205-210).

H_0 = Rassal etkiler modeli geçerlidir

H_1 = Sabit etkiler modeli geçerlidir (Maddala ve Lahiri, 2009: 589).

Panel veri analizinde şu tahmin yöntemleri uygulanabilmektedir (Golovko, 2009: 12):

- **Sabit Etkiler Modeli (fixed effects model-FEM):** Bu tahmin yönteminde sabit katsayı her kesit sayısına göre değişmektedir. Ayrıca sabit etkiler tahmin yönteminde zaman içerisinde değişiklik göstermeyen değişkenler modelin dışında tutulmaktadır.
- **Rassal Etkiler Yöntemi (random effects):** Bu tahmin yönteminde ise sabit katsayı tesadüfi olarak kesitten kesite değişmekte olup merak edilen değişkenlerin katsayılarına daha fazla önem verilmektedir. Rassal etkiler

yöntemi sabit etkiler yönteminden daha büyük bir serbestlik derecesine sahiptir.

Modelde hem sabit etkiler (fixed effect) hem de rassal etkiler (random effect) tahmin yöntemi kullanılabilir. Bununla birlikte bu iki modelin tahmin yönteminin de çeşitli avantaj ve dezavantajlar bulunmaktadır. Sabit etkiler tahmin yönteminin en büyük avantajı, modeldeki hata terimlerinin kişisel etki ile bağlantılı olmasıdır. Sabit etkiler modelinde en önemli dezavantaj ise yatay kesit gözlem sayısının fazla olması ve kukla değişken sayısının fazla olmasıdır. Bu tarz modeller içerisinde değişiklik göstermeyen değişkenler bulunuyorsa, parametre tahminleri de sorun çıkarabilir (Yaffee, 2003). Sabit etkiler modelin bir diğer dezavantajı da zamana bağlı olarak değişmeyen değişkenlerin tanımlanamaması ve denklemin dışında tutulmasıdır (Aguilar, 2006: 23). Sabit etkiler tahmin yöntemi rassal etkiler tahmin yöntemine göre daha az serbestlik derecesine sahiptir. Rassal etkiler modelinde bu tarz dezavantajların olmaması ve zamanla değişmeyen değişkenlerin tahmin edilebilmesi avantajı söz konusudur (Kula ve Aslan, 2008: 5). Modelde kullanılan uzaklık, gümrük birliği ve denize kıyı değişkenleri zamanla değişmeyen değişkenler olması sebebiyle bu duruma bir örnektir.

Sabit etkiler modeli ve Rassal etkiler modellerinden hangisinin kullanılması gerektiği hakkında şu hususlara dikkate edilmelidir (Tarı, 2010: 493):

- Rassal etkiler modelinin geçerli olması durumunda sabit etkiler modelinin tahminleri tutarlılık özelliğini gösterebilmesine rağmen etkin olmamaktadır. Fakat zamana göre değişmeyen olası bütün faktörlerin bağımsız değişkenlerle korelasyon halinde olması durumundan emin olmadıkça sabit etkiler tahmincisi Rassal etkiler tahmincisine göre tercih edilebilir.
- Eğer α_i açıklayıcı değişkenlerle korelasyon ilişkisine sahipse sabit etkiler modeli tahmincisi tutarlı ve etkin iken Rassal etkiler modeli tahmincisi tutarsızdır.
- Hausman testi sabit etkiler modeli ya da Rassal etkiler modeli yaklaşımı arasındaki tercih için α_i 'nin ya da ε_i bağımsız değişkenlerle korelasyonlu olup olmadığı yönündeki varsayımı test etmektedir. Eğer α_i bağımsız değişkenlerle korelasyonlu ise sabit etkiler modeli tutarlı fakat Rassal etkiler modeli tutarsızdır.

- Panel verinin zaman boyutu kesit boyutundan büyük olduğu durumda sabit etkiler modeli ve Rassal etkiler modeli tahmincileri arasında çok az bir farklılık bulunmaktadır.
- Panel verinin zaman boyutu kesit boyutundan küçük olduğu durumda yani kısa panel ise Rassal etkiler modelinin geçerli olduğu durumda elde edilen tahminciler sabit etkiler modeline göre daha etkindir.
- Bir çalışmada kesit boyutu artarken parametre sayıları da artmaktadır. Bu sebeple kesit zaman boyutundan daha büyükse tahminciler tutarlı fakat kesit için sabit etkiler model tahmincisi tutarlı olmamaktadır.
- Sabit etkiler modelinden farklı olarak Rassal etkiler modeli zamana göre değişmeyen faktörleri de dikkate almaktadır. Sabit etkiler modelinde ise bu faktörler doğrudan gözlemlenmemektedir.

3.2 LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde çekim modeli ile ilgili analiz yapan birçok çalışma yer almaktadır. Bu çalışmada da yer alan literatür incelemesi çekim modeli ile ilgili dünya ticaretini ele alan çalışmalar ve Türkiye'nin ticaretini ele alan çalışmalar olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir.

3.2.1. Çekim Modeli ile İlgili Dünya Ticaretini Ele Alan Çalışmalar

Literatürde çekim modeli bazı ülkeler arasında tercih edilen çift taraflı ticaret anlaşmalarının kullanımını amacıyla yer almaktadır. Bunun dışında çekim modeli literatürün önemli bir kısmında ticaret hacminin tahmin edilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Bu çalışmalarda hem yatay-kesit hem de panel veriler yer almaktadır (Karagöz ve Karagöz, 2009: 131). Popülerliği hızla artan çekim modelinin ticaret literatüründe kullanım alanının artmasının nedenleri şunlar olarak gösterilmektedir: Birincisi; ticaretin farklılaştırılmış ürünlere dayanan teorileri, çekim modeli için geliştirilmiş bir teorik temel sağlar. İkincisi; çekim modeli çift taraflı ticaret akışlarını hesaplamada biraz daha başarılı olmuştur. Üçüncüsü; bölgesel ticari düzenlemelerin ticaret etkilerini ampirik olarak test etmeye ilgi artmıştır. Dördüncüsü; ekonomistler arasında "coğrafya ve ticaret" konusuna yeni bir ilgi vardır (Frankel, 1997).

Endoh (1999), çalışmasında 1960-1994 yıllarını kapsayan çekim modeli kullanmıştır. Ticareti teşvik edici ve caydırıcı etkileri belirlemeyi amaç edinen bu çalışma analizde AET, Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi (CMEA) ve Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA) bölgelerini modele dahil etmiştir. Ayrıca Japonya'nın bu bölgelerden ne derece etkilendiğini belirlemeyi hedefleyen çalışmada yatay kesit veri analizi kullanılmıştır. Modelin değişkenleri olarak temel açıklayıcı değişkenlerin yanında ortak sınır ve ortak dil kullanılmıştır. Tahmin sonuçlarında GSYH, ortak sınır ve ortak dil değişkenleri pozitif etki gösterirken uzaklık ve nüfus değişkenleri negatif etki göstermiştir.

Christie (2002), çalışmasında Güneydoğu Avrupa ülkeleri ile OECD ülkeleri arasındaki ticaret hacmini incelemiştir. Modelde 1996-1999 yılları arası yatay kesit verileri yer almakta olup en küçük kareler yöntemi (EKK) kullanılmıştır. Çalışmanın tahmin sonucunda ülkeler arası ticaretin ya çok yüksek ya da çok düşük olması sebebi ile ülkelerarası ticaret akımları bakımından ülkelerarası ticaret homojenliğini kaybettiği kanısına varılmıştır.

Zarros ve Lehman (2003), çalışmasında 15 AB ülkesi ve 9 MERCOSUR ülkesi yer alan Panel veri analizi kullanılmıştır. Modele açıklayıcı değişkenlerin yanında altyapı, döviz kuru ve gelir farklılıkları eklenerek sabit etkiler modeli kullanılmıştır. Tahmin sonuçlarına göre söz konusu değişkenlerin ikili ticarete önemli bir yere sahip olduğu belirlenmiştir.

Rahman (2003), çalışmasında Bangladeş ve Bangladeş'in dış ticaret yaptığı ülkeleri ele almıştır. Bangladeş'in ticaretini inceleyen çalışmada panel çekim modeli kullanılmıştır. İhracat ve ithalat hacminin ayrı ayrı incelendiği modelde Bangladeş'in ülkelerin ekonomik büyüklüklerinden, kişi başına düşen gelirlerinden ve ticari açıklıklarından olumlu etkilendiği gözlemlenmiştir. Ayrıca Bangladeş'in ihracatının kendi ekonomisinin açıklığından, partner ülkelerin toplam ithalat talebi ve döviz kurundan pozitif etkilendiği tespit edilmiştir. Bangladeş'in ithalatında ise partner ülkelerin kişi başına düşen geliri, enflasyon oranları ve ticaret açıklığı önemli bir yer tuttuğu gözlemlenmiştir.

Batra (2004), çalışmasında çekim modeli ile ilk olarak dünya ticaret akımını incelemiş ve daha sonra Hindistan'ın ticaret hacmini OLS tekniğini kullanılarak tahmin etmiştir. 2000 yılı için genişletilmiş çekim modeli kullanılan çalışmanın

tahmin sonuçlarında Hindistan'ın en fazla dış ticaret yaptığı bölgeler Asya Pasifik, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa olduğu belirlenmiştir. Hindistan'ın Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (SAARC) içerisinde en fazla dış ticaret potansiyeli olan ülkeler Pakistan'dır. Güney Asya Ülkeleri (ASEAN) içerisinde en fazla dış ticaret potansiyeli olan ülkeler ise Filipinler ve Kamboçya'dır. Hindistan ile ticaret potansiyeli en fazla olan diğer ülkeler sırasıyla Çin, İngiltere, İtalya ve Fransa'dır.

Kimura ve Lee (2004), çalışmasında ikili hizmet ticaretini etkileyen faktörlerin belirlenmesi üzerine bir araştırma yapmıştır. Çekim modelinin kullanıldığı çalışmada 1999-2000 yıllarını kapsayan çekim modeli kullanılmıştır. Model 10 OECD ülkesi ve partner ülkeler arasındaki ikili mal ticareti ve hizmet ticaretini incelemek için kurulmuştur. Çalışmanın tahmin sonuçlarına göre hizmet ticaretinin mal ticaretinden daha iyi olduğu gözlemlenmiştir. Fakat sonuçlar hizmet ticareti ve mal ticareti arasında çok büyük bir farkın olmadığını ve uluslararası ticarete birlikte kullanılması gerektiğini ortaya koymuştur.

Rojid (2006), Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA) bölgelerinin ticaret potansiyelini inceleyen çalışmasında 1980-2001 yıllarını kapsayan panel veri yöntemi kullanılmıştır. Çekim modeli ile analiz edilen bu çalışmada 147 ülke analize dâhil edilmiştir. Ayrıca çalışmada ticaret potansiyelinin yanında ticareti teşvik edici ve caydırıcı etkilerde tahmin edilmeye çalışılmıştır. Tahmin sonuçlarında elde edilen bulgular ihracatçı ve ithalatçı ülkeler için GSYH, ortak sınır ve ortak dil değişkenlerinin ticaret potansiyelini pozitif etkilediği gözlemlenmiştir. Fakat nüfus, uzaklık ve reel döviz kuru değişkenlerinin ticaret potansiyelini negatif etkilediği gözlemlenmiştir.

Nitsch (2007), çalışmasında 1948-1999 yıllarını kapsayan panel veri analizi kullanmıştır. G7/G8 ülkelerinin ikili ticareti etkileyip etkilemediğinin ölçümü üzerine kurulan çekim modelinde 175 ülke kullanılmıştır. Çalışmanın tahmin sonuçlarında G7/G8 ülkelerinin ikili ticareti pozitif etkilediği sonucuna varılmıştır. Açıklayıcı değişken olan GSYH'nin ticareti olumlu etkilediği sonucu elde edilmiştir. Ayrıca kukla değişken olan ortak sınır ve ortak dil değişkenlerinin de ticareti olumlu etkilediği gözlemlenmiştir. Ancak ülkelerin mesafe, yüz ölçümü ve denize kıyısının olması değişkenlerinin ticareti olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Bhattacharya ve Wolde (2010), Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgelerinde ticareti sınırlayıcı faktörlerin incelenmesine dair 2005-2007 dönemini kapsayan çalışmada 88 ülkeyi ele almıştır. Çekim modelinin kullanıldığı çalışmada bölgedeki ihracat olması gerekenden %86 daha az oranda çıkmıştır. Tahmin sonuçlarında modelde kullanılan mesafe değişkeninin dolayısıyla ulaştırma kısıtlarının önemli yer tuttuğu tespit edilmiştir. Çekim modeli ile ilgili Dünya ticaretini ele alan çalışmalar aşağıda Tablo 12’de özet halinde verilmiştir.

Tablo 12:Çekim Modeli ile Dünya Ticaretini Ele Alan Çalışmalar

YIL	YAZAR	YÖNTEM	SONUÇ
1999	ENDOH	Yatay kesit veri analizi	GSYH, ortak sınır ve ortak dil değişkenleri pozitif etki gösterirken uzaklık ve nüfus değişkenleri negatif etki göstermiştir.
2002	CHRISTIE	Yatay kesit veri analizi	Ülkeler arası ticaretin ya çok yüksek ya da çok düşük olması sebebi ile ülkelerarası ticaret akımları bakımından ülkelerarası ticaret homojenliğini kaybettiği kanısına varılmıştır
2003	ZARROSO ve LEHMAN	Panel veri analizi	Modelde kullanılan değişkenlerin iki ticarete önemli bir yer tuttuğu belirlenmiştir.
2003	RAHMAN	Panel veri analizi	Bangladeş’in ihracatı kendi ekonomisinin açıklığından, partner ülkelerin toplam ithalat talebi ve döviz kurundan olumlu etkilenmiştir. Ayrıca ülkenin ithalatında partner ülkelerin kişi başına düşen geliri, enflasyon oranları ve ticaret açığının önemli bir yer tuttuğu tespit edilmiştir.

2004	BATRA	OLS tekniği	Hindistan ile ticaret potansiyeli en fazla olan \ddot{u} lkeler belirlenmiştir.
2004	KIMURA ve LEE	Panel veri analizi	Hizmet ticaretinin mal ticaretinden daha iyi olduğu gözlemlenmiştir. Fakat sonuçlar hizmet ticareti ve mal ticareti arasında çok büyük bir farkın olmadığını ve uluslararası ticarete birlikte kullanılması gerektiğini ortaya koymuştur.
2006	ROJID	Panel veri analizi	İhracatçı ve ithalatçı \ddot{u} lkeler için GSYH, ortak sınır ve ortak dil değişkenlerinin ticaret potansiyelini pozitif etkilediği gözlemlenmiştir. Fakat nüfus, uzaklık ve reel döviz kuru değişkenlerinin ticaret potansiyelini negatif etkilediği gözlemlenmiştir.
2007	NITSCH	Panel veri analizi	Çalışmada G7/G8 \ddot{u} lkelerinin, GSYH, ortak sınır ve ortak dil değişkenlerinin ikili ticareti olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Ancak mesafe, yüz ölçümü ve denize kıyı olma değişkenlerinin ikili ticareti olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir
2010	BHATTACHARYA ve WOLDE	Panel veri analizi	Tahmin sonuçları bölgedeki ihracatın olması gerekenden %86 daha az olduğunu göstermektedir. Ayrıca mesafe değişkeninin modelde önemli bir yer tuttuğu tespit edilmiştir.

Kaynak: Tablo bu bölümde yapılan literatür incelemesi göz önünde bulundurularak yazar tarafından derlenmiştir

3.2.2. Çekim Modeli ile İlgili Türkiye'nin Ticaretini Ele Alan Çalışmalar

Mehanna (2003), Ortadoğu ülkeleri ve Türkiye arasındaki ticaret hacmini inceleyen çalışmasında 1996-1999 yıllarını kapsayan çekim modeline yer almıştır. Türkiye ve partner ülkeler arasındaki ticari ilişkiyi inceleyen çalışmada kültürel ve politik değişkenlerin etkileri ele alınmıştır. Modelde politik değişken olarak yolsuzluk ve politik özgürlük kullanılmıştır. Kültürel değişken ise ülkelerarası dil ve din yakınlıklarını ele alan kukla değişkenler olarak modelde yer almıştır. Çalışmanın tahmin sonucunda, politik özgürlük değişkeni ticaret akımları arasında anlamlı bir sonuç vermezken İslam ülkelerinin kendi aralarında yaptıkları ticaretin olması gerekenden daha az çıktığı sonucuna varılmıştır.

Antonucci ve Manzocchi (2005), Çalışmada Türkiye ve AB üyesi ülkeleri arasındaki ticaret hacmi çekim modeli kullanarak incelenmiştir. 1967-2001 yıllarını kapsayan çalışmada öncelikli olarak Türkiye'nin ticaret akımları incelenmiş daha sonra Türkiye ve AB ülkeleri arasındaki ticaret akımları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın tahmin sonuçlarında Türkiye ve partner ülkeler arasında olması gerekenden fazla ticaret potansiyeli olduğu tespit edilmiştir.

Nowak-Lehmann vd. (2007), hazırlamış oldukları çalışmalarında Türkiye ve AB ülkeleri arasındaki ticari ilişkileri incelemişlerdir. Söz konusu çalışmada 1988-2001 yılları ele alınmıştır ve Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki ihracat tarımsal ürün sektörü bakımından araştırılmıştır. Çalışmanın tahmin sonucunda tarım sektöründe AB'nin kullandığı tarifeler karşısında zorluk yaşayan Türkiye'nin gümrük birliği anlaşması ile tarım sektöründeki ihracat potansiyelini arttıracığı sonucuna varılmıştır. Buna ek olarak Fiyat rekabeti açısından TL'nin reel değerindeki artış sonucunda sektörler için fayda sağlayacağını belirtmişlerdir.

Diğer çalışmalardan farklı olarak bir ülke ve ya ülke grubunu ele almadan genel bir araştırma yapan Karagöz (2008), çalışmasında Türkiye'nin turizm potansiyelini çekim modeli kullanarak incelemiştir. Modelde 2006 yılı yatay kesit verileri kullanılmıştır. Modelin bağımlı değişkenini ülkeye gelen turist sayısı ifade ederken bağımsız ve kukla değişkenlerini, ülkelerin ekonomik büyüklükleri (GSYH), kültürel ve tarihsel yakınlık, ortak sınır ve uzaklık ifade etmiştir. Çalışmanın tahmin sonucunda GSYH, kültürel ve tarihsel yakınlık, uzaklık ve ortak sınır değişkenleri Türkiye'ye gelen turist sayısını olumlu etkilediği gözlemlenmiştir.

Kula ve Aslan (2008), Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri (Mısır, Suriye, Lübnan, İsrail, İran, Suudi Arabistan, Ürdün, Bahreyn, Kuveyt, BAE, Yemen ve Umman) ile ihracat hacmini ele almıştır. Çalışmada 1996-2005 yıllarını kapsayan çekim modeli kullanılmıştır. Model panel veri yöntemi ve rassal etkiler yöntemi ile tahmin edilmeye çalışmıştır. Çalışmanın tahmin sonucunda Türkiye'nin partner ülkelere yaptığı ihracatının daha fazla olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bilici (2009), Türkiye'nin dış ticareti üzerine uyguladığı çalışmada 1982-2008 yıllarını kapsayan panel çekim modeli kullanmıştır. Çalışmada Gümrük Birliği üyeliği sonrası dış ticaret akımında bir kırılma olup olmadığını ve Türkiye'nin dış ticaret akımının belirleyicileri belirlemeyi amaçlamıştır. Analizde toplam ticaret, ihracat ve ithalat akımları tek tek incelenmiştir. Tahmin sonucunda Türkiye'nin dış ticaretinde AB ülkelerinin öneminin çok büyük olduğu tespit edilmiştir. Fakat Gümrük Birliği üyeliği sonrası öneminin beklenildiği kadar artmadığı ve ticaret akımlarında önemli bir kırılmaya neden olmadığı gözlemlenmiştir.

Karagöz ve Karagöz (2009), Türkiye'nin küresel ticaretinde etkili olan faktörlerin tespit edilmesi üzerine kurulan modelde genişletilmiş çekim modeli ve yatay kesit verisi kullanılmıştır. Tahmin edilen katsayılar ile hangi ülkeler ile ticaret potansiyelinin artırılabilceği sonucu araştırılmıştır. Çalışmanın tahmin sonucunda Türkiye'nin partner ülkeler ile ekonomik büyüklüğünün pozitif etkili, nüfus büyüklüğünün ve mesafenin negatif etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Modelde yer alan tarihsel yakınlık, kültürel yakınlık, ortak sınır ve İslam ülkesi olma kukla değişkenlerinin olumlu sonuç verdiği gözlemlenmiştir.

Buzdağlı ve Kızıltan (2011), çalışmasının içerisinde Türk vatandaşların yer aldığı 62 ülke ve 2009 yılına ait yatay kesit verileri yer almaktadır. Uygulamada tüketim malı ihracatı verileri kullanılarak Türkiye'den partner ülkelere gerçekleşen göç sayısının ihracat hacmini etkileyip etkilemediği araştırılmıştır. Çalışmanın tahmin sonuçlarında Türkiye'den partner ülkelere yapılan göç sayısının artması, tüketim malı ihracatını arttırdığı sonucuna varılmıştır.

Genç, Artan ve Berber (2011), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinde ticaret akımlarını belirlemek amacıyla yapılan çalışmada çekim modeli kullanılmıştır. 1997- Modelde GSYH, ülkeler arasındaki uzaklık, ortak sınır, ortak dil ve nüfus değişkenleri yer almıştır. 1997-2007 yıllarını kapsayan çalışmada panel

veri tahmin yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın tahmin sonucunda ülkelerin GSYH, nüfus, ortak sınır ve ortak dil değişkenlerinin pozitif etki yarattığı görülmüştür. Fakat uzaklık değişkeninin uluslararası ticaret akımına etkisinin negatif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tatlıcı ve Kızıltan (2011), Türkiye ve Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı 46 partner ülke arasındaki ihracat hacmini çekim modeli ile inceleyen çalışmada 1994-2007 yıllarını kapsayan panel veri yöntemi kullanılmıştır. Tahmin sonucunda elde edilen bulgular, Türkiye'nin ihracatını milli gelir değişkeninin olumlu etkilediği gözlemlenmiştir. Fakat Türkiye'nin ve partner ülkelerin nüfus, ortak sınır ve gümrük birliği anlaşması değişkenlerinin Türkiye'nin ihracatına etkileri anlamlı bulunmamıştır.

Yaşar (2011), Türkiye'nin 20 AB üyesi ülkeye ihracat hacmini ölçmek için yapılan çalışmada 1999-2009 yıllarını kapsayan panel çekim modeli kullanılmıştır. Çalışmada Türkiye'nin ihracatını uzaklık ve gümrük birliğine üyelik değişkenlerinin etkileyip etkilemediği analiz edilmektedir. Tahmin sonuçlarında Türkiye'nin partner ülkelere ihracatını gümrük birliğine üye olma değişkeni önemli bir etkide bulunurken uzaklık değişkeninin etkisinin daha az bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Akgül (2013), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) üyesi ülkeler ile Türkiye arasındaki ticaret hacmini ve İİT üyesi ülkelerin kendi aralarında ticaret hacmini etkileyen faktörleri çekim modeli aracılığıyla açıklamıştır. Türkiye'nin İİT üyesi ülkelerle ticaretinin artırılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Çekim modeli ile ilgili Türkiye'nin ticaretini ele alan çalışmalar Tablo 13'de özet halinde verilmiştir.

Tablo 13: Çekim Modeli ile Türkiye'nin Ticaretini Ele Alan Çalışmalar

YIL	YAZAR	YÖNTEM	SONUÇ
2003	MEHANNA	Panel veri analizi	Politik değişken ticaret akımları anlamlı sonuç vermemiştir.
2005	ANTONUCCI ve MANZOCCHI	Panel veri analizi	Türkiye ve partner ülkeler arasında olması gerekenden fazla ticaret potansiyeli olduğu tespit edilmiştir.
2007	NOWAK ve LEHMANN vd.	Panel veri analizi	Türkiye'nin gümrük birliği anlaşması ile tarım sektöründeki

			ihracat potansiyelini arttıracığı sonucuna varılmıştır
2008	KARAGÖZ	Yatay kesit veri analizi	GSYH, kültürel ve tarihsel yakınlık, uzaklık ve ortak sınır değişkenleri Türkiye'ye gelen turist sayısını olumlu etkilediği gözlemlenmiştir.
2008	KULA ve ASLAN	Panel veri analizi	Türkiye'nin partner ülkelere yaptığı ihracatın daha fazla olması gerektiği sonucuna varılmıştır.
2009	KARAGÖZ ve KARAGÖZ	Yatay kesit veri analizi	Türkiye'nin partner ülkeler ile ekonomik büyüklüğünün pozitif etkili, nüfus büyüklüğünün ve mesafenin negatif etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Modelde yer alan tarihsel yakınlık, kültürel yakınlık, ortak sınır ve İslam ülkesi olma kukla değişkenlerinin olumlu sonuç verdiği gözlemlenmiştir.
2009	BİLİCİ	Panel veri analizi	Türkiye'nin dış ticaretinde AB ülkelerinin öneminin çok büyük olduğu sonucuna varılmıştır. Fakat Gümrük Birliği üyeliği sonrası öneminin beklenildiği kadar artmadığı ve ticaret akımlarında önemli bir kırılmaya neden olmadığı gözlemlenmiştir.
2011	BUZDAĞLI ve KIZILTAN	Yatay kesit veri analizi	Türkiye'den partner ülkelere yapılan göç sayısının artması, tüketim malı ihracatını arttırdığı sonucuna varılmıştır.

2011	GENÇ, ARTAN, BERBER	Panel veri analizi	Ülkelerin GSYH, nüfus, ortak sınır ve ortak dil değişkenlerinin pozitif etki yarattığı görülmüştür. Fakat uzaklık değişkeninin uluslararası ticaret akımına etkisinin negatif olduğu sonucuna varılmıştır.
2011	TATLICI ve KIZILTAN	Panel veri analizi	Türkiye'nin ihracatını milli gelir değişkeninin olumlu etkilediği gözlemlenmiştir. Fakat Türkiye'nin ve partner ülkelerin nüfus, ortak sınır ve gümrük birliği anlaşması değişkenlerinin Türkiye'nin ihracatına etkileri anlamı bulunmamıştır.
2011	YAŞAR	Panel veri analizi	Türkiye'nin partner ülkelere ihracatını gümrük birliğine üye olma değişkeni önemli bir etkide bulunurken uzaklık değişkeninin etkisinin daha az bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.
2013	AKGÜL	Panel veri analizi	Türkiye'nin İİT üyesi ülkelerle ticaretinin artırılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Kaynak: Tablo bu bölümde yapılan literatür incelemesi göz önünde bulundurularak yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.3.MODEL VE DEĞİŞKENLER

3.3.1. Model

Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatını açıklamak için kurulan modelde 1996-2016 yıllarını kapsayan 21 yıllık panel veri kullanılmaktadır. Modelde 28 AB'ye üye ülke yer almakta olup toplam gözlem sayısı 588'dir. Çekim modelinde bağımlı değişken olarak Türkiye'nin ihracatı yer almaktadır. Bağımsız değişken olarak AB ülkelerinin milli gelirlerine, nüfuslarına, Türkiye'nin başkenti Ankara'nın AB ülkelerinin başkentlerine uzaklığına yer verilmektedir. Ayrıca kukla değişkenler ülkelerin Gümrük Birliği anlaşmasında yer almaları ve denize kıyılarınin olmasıdır.

Modelde kullanılacak temel çekim modeli şu şekildedir:

$$X_{it} = \beta_0 + \beta_1 Y_i + \beta_2 N_{it} + \beta_3 DIST_{it} + \beta_4 GB + \beta_5 DK + u_{it} \quad (8)$$

Model için oluşturulan denklemde, GSYH ile mesafe değişkenleri, modelin temelini oluşturmaktadır. Çalışmada söz konusu bu iki değişkenin ve diğer değişkenlerin model için anlamlı olup olmadığı analiz edilmektedir. Modeli tahmin etmek için StataSE.14 ekonometrik programdan yararlanılmıştır.

3.3.2. Değişkenler

Eşitlik 8’de verilen değişkenlerin açıklaması şu şekildedir:

İhracat: Türkiye ve AB ülkeleri arasındaki ihracatı tanımlamaktadır. Bağımlı değişken olan ihracat değişkeni verilerine www.comtrade.un.org internet adresinden ulaşılmıştır. Modelde ihracat cari uluslararası dolar cinsinden kullanılmıştır.

GSYH: Söz konusu ülkelerin milli gelirlerini tanımlamaktadır. GSYH ihracatçı ülkenin ihraç arzı kapasitesini ifade ederken ithalatçı ülkelerin ithalat talebini ifade etmektedir. Dolayısıyla GSYH değişkeninin katsayısının pozitif olması beklenmektedir (Hellvin ve Nilsson, 2000: 78). Modelde satın alma gücü cinsinden milli gelir değişkeni verilerine www.worldbank.org internet adresinden ulaşılmıştır.

Nüfus: Partner ülkelerin ve Türkiye’nin nüfuslarını ifade etmektedir. Genellikle ülkelerin büyüklüğünü ifade eden nüfus değişkeninin ticareti azaltıcı ve arttırıcı etkisi olabilmektedir. Dolayısıyla nüfus değişkeninin katsayısı hakkında net bir bilgi söylenememektedir (Hellvin ve Nilsson, 2007: 7-8). Değişkenin verilerine www.worldbank.org internet adresinden ulaşılmıştır.

Mesafe: Partner ülkelerin başkentlerinin Ankara’ya olan uzaklıklarını ifade etmektedir. Mesafe değişkeni taşıma maliyetlerinin bir ölçüsüdür. Bu sebeple mesafe değişkeninin katsayısının ticaret akımı üzerinde etkisinin negatif olması beklenmektedir (Hellvin ve Nilsson, 2007: 7-8). Mesafe değişkenine www.indo.com/distance internet adresinden ulaşılmıştır. Mesafe kilometre cinsinden verilmiştir.

GB: Ülkeler Gümrük Birliği'ne üye iseler "1", değilse "0" değerini aldıkları Gümrük Birliği değişkenini ifade etmektedir.

DK: Partner ülkelerden deniz kıyısı olan ülkeler "1", olmayan ülkeler "0" değerini alan kukla değişkeni ifade etmektedir.

Uit: Hata terimini ifade etmektedir.

Tablo 14:Bağımsız Değişkenlerin Bağımlı Değişken Üzerindeki Beklenen Etkileri

Değişkenler	Açıklama	Beklenen Etkiler
Yi(GSYH)	İhraç arzı ve ithalat talebi	+
Ni(Nüfus)	Ticareti azaltıcı ve arttırıcı etkisinin olması	+/-
Dit(Mesafe)	Taşıma maliyetleri	-
GB(Gümrük Birliği Kukla Değişkeni)	Ticaret engellerinin kaldırılması	+
DK(Denize Kıyı Olma Kukla Değişkeni)	Ulaşım alternatiflerinin artması	+

Kaynak:Tablo bu bölümde yer alan değişkenlerin incelenmesi göz önünde bulundurularak yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.4ANALİZ ve BULGULAR

Modelin ülke grubu seçiminde dikkat edilen husus Türkiye'nin 1996-2016 yılları arasında en çok ihracatı AB ülkeleri ile yapmış olmasıdır. Çalışmada 1996-2016 yıllarını kapsayan panel veri tahmin yöntemi kullanılmıştır. Türkiye'nin AB ülkeleri üzerine ihracatını inceleyen bu çalışmada AB ülkelerinin tamamına yer verilmiştir. Model de bağımlı değişken olan ihracat verileri Belçika ve Lüksemburg'un 2002 yılı sonrası ayrılmaları dolayısıyla Lüksemburg için elde edilememiştir. Ancak Belçika ve Lüksemburg'un toplam ihracatının yüzdeleri alınarak her iki ülke içinde ihracat verileri elde edilmiştir.

Modelde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus tahmin sonuçlarına ulaşabilmek için sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modelinde hangisinin kullanılacağıdır. Bu seçimin yapılabilmesi için Hausman testi uygulanmaktadır. Çalışmanın analiz kısmı için kullanılan StataSE.14 programında Hausman testi sonucuna göre Rassal etkiler modeli uygun bulunmuştur.

3.5BULGULARIN İKTİSADİ YORUMU

Çalışmada 28 ülkeden oluşan örnekleme 28 AB ülkesinin Türkiye'nin ihracatını etkileyen değişkenlerini saptamak amacıyla tahmin sonuçlarında çekim modeli kullanılmıştır. Uygulamada yer alan temel çekim modelinin katsayıları StataSE.14 ekonometrik programı ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 15' de sunulmuştur. Tabloda görülen sonuçlar sabit etkiler model ve rassal etkiler model tahmin yöntemleri ile elde edilmiştir.

Tablo 15: Çekim Modeli Analiz Sonuçları

Değişkenler	Sabit Etkiler Modeli	Rassal Etkiler Modeli
C	-16.310034	16.072272
Log(Y _i)	1.8647149***	1.8308273***
Log(N _i)	0.82906662*	-0.7957143***
Log(D _{it})	-	-0.22634318
GB	-0.21115464	0.22634318
DK	-	0.08075188
R ²	0.84	0.83
F-ist	174.67***	286.63***

(*): İstatistikler ya da Katsayılar $\alpha=0,10$ önem düzeyinde anlamlıdır.

(**): İstatistikler ya da katsayılar $\alpha=0,05$ önem düzeyinde anlamlıdır.

(***): İstatistikler ya da katsayılar $\alpha=0,01$ önem düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 15'de temel çekim denkleminin hem sabit etkiler tahmin yönteminin sonuçları hem de rassal etkiler tahmin yönteminin sonuçları yer almaktadır. Tahmin sonuçları Türkiye ve AB ülkelerinin 1996-2016 yıllarını kapsayan dönem için değerlendirilmiştir. Rassal etkiler tahmin yönteminin sonuçlarında "C" sabit teriminin katsayısı negatif bir değer almıştır ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Partner ülkelerin milli gelirlerini ifade eden "Y_i" değişkeninin katsayısı $\alpha=0,01$ önem düzeyinde pozitif bir değer almıştır ve anlamlı bulunmuştur. Modelde Türkiye ihracatçı ülke konumunda iken partner ülkeler ithalatçı ülke konumundadır. İthalatçı ülkelerin milli gelirlerinin artması durumunda söz konusu ülkelerin ithalat yapma imkânları artacağından Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatı da artmış olacaktır.

Çalışma da partner ülkelerin milli gelirlerinde %1’lik bir artış olması durumunda Türkiye’nin ihracatı 1.83 değerinde artmaktadır.

AB ülkelerinin nüfuslarını temsil eden “Ni” değişkeninin katsayısı negatif bir değer almakta ve anlamsız bulunmuştur. Nüfus değişkeni çekim modelinde ülke büyüklüğünü temsil etmektedir. Büyük nüfuslu ülkelerin doğal kaynaklarının daha fazla olması sebebiyle dış ticarete katılmaları daha az görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu durum ikili ticareti olumsuz etkilemektedir. Nüfus değişkeninin katsayısının negatif olması da Türkiye’nin ihracatını etkilemediğini göstermektedir.

Modelde Ankara’nın partner ülkelerin başkentlerine olan uzaklıklarını ifade eden “Dit” değişkenin katsayısı $\alpha=0,01$ önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur ve katsayı negatif bir değer almıştır. İkili ticarete taşıma maliyetlerini ifade eden mesafe değişkeni ticaret ortakları arasındaki uzaklıkla doğru orantılıdır. Tahmin sonuçlarında görüldüğü gibi Türkiye ve AB ülkeleri arasındaki mesafe Türkiye’nin ihracatını olumsuz etkilemektedir.

Çekim modelinde kullanılan bir diğer değişken olan Gümrük Birliği’nin katsayısı pozitif bir değer almakta ve anlamsız bulunmuştur. İkili ticarete, bölgesel ticaret anlaşmaları olumlu etki yaratmaktadır. Bu çalışmada kullanılan AB ülkeleri Gümrük Birliği anlaşmasına üye bir ülke grubu olduğundan GB değişkeni anlamlı bulunmuştur. Analiz tahmin sonuçlarında Gümrük Birliği değişkeninin Türkiye’nin ihracatı üzerinde etkisi olmadığı saptanmıştır.

Modelde kullanılan son kukla değişken ülkelerin denize kıyılarının olmasıdır. Denize kıyı olma değişkeninin katsayısı pozitif bir değer almıştır ve anlamsızdır. Söz konusu değişkenin ikili ticareti arttırıcı etki yapacağı düşünülerek olumlu etki yaratması beklenmektedir fakat denize kıyı olma değişkeni Türkiye’nin ihracatı üzerinde olumlu bir etki oluşturmamaktadır.

Tablo 15’de Türkiye’nin ihracatına yönelik yapılan çekim modeli tahmin sonucunda bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken üzerindeki etkisini açıklayan bir diğer değer R^2 ’dir. Tahmin sonucunda R^2 değerinin %83 oldu görülmektedir. Son olarak modelin tamamının anlamlılığını gösteren F-ist değeri yüksek çıkmıştır. Tüm bu sonuçlar çekim modeli teorisiyle ve ilgili literatürle örtüşmektedir.

SONUÇ

1960'lardan itibaren farklı amaçlarla kullanılan Çekim modeli 2000'li yıllarda popülerliği artan bir model olmuştur. Yaygın kullanım nedenlerinden biri, çekim modelinde yer alan değişkenlere ait verilerin nispeten daha kolay erişilebilir olmasıdır. Bir diğer önemli neden ise, çekim modelinin birçok yazar tarafından kullanılıp geliştirilmiş olmasıdır. Dış ticarete çekim modelinin temel düşüncesi, ikili ticarete ülke ekonomisinin büyümesi ve ticaret ortakları arasındaki uzaklığın azalmasıyla ticaretin artacağıdır.

Çalışma kapsamında dış ticaret teorileri, dış ticarete etki eden faktörler ve taşıma giderleri Türkiye'nin dış ticaretini geçmişten günümüze nasıl şekillendirdiğini açıklama hususunda teorik olarak açıklanmıştır. Çalışmada taşıma giderlerini teorik açıdan incelemek, çekim modelinde kullanılan mesafe değişkenini etkileyen önemli bir faktör olması sebebiyle faydalı olmuştur. Çalışmada öncelikli olarak dış ticaretin kapsamından ve ardından Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki iktisadi ilişkiden söz edilmiştir. Türkiye ile AB ülkelerine ilişkin makro ekonomik göstergeler detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Çalışmanın ekonometrik kısmında Çekim modeli yardımı ile Türkiye ve AB ülkeleri arasındaki ihracat hacmi panel veri tahmin yöntemi ile tahmin edilmiştir. Bu sebeple dış ticaret ve AB ile ilgili literatürden bahsetmenin yararlı olduğu düşünülmüştür. Üçüncü bölümde konuya ilişkin ekonometrik kısım yer almaktadır. Modelin tahmini panel veri yöntemi ile yapılacağından ilk olarak panel verinin ayrıntılı bir şekilde tanım ve kapsamına yer verilmiştir. Aynı zamanda üçüncü bölümde çekim modelinin dünya ticaretinde ve Türkiye de yapılan çalışmalarına ilişkin literatür incelemesi yapılmıştır. Literatür incelemesinin gelecekte yapılacak çekim modeli ile ilgili çalışmalara yön göstermesi bağlamında yararlı olacağı düşünülmüştür.

Modelde ülkelerin ekonomik büyüklüğü milli gelire ve piyasa büyüklüğü, ülkelerin nüfusu ile ifade edilmiştir. Milli gelirin artması ticarete pozitif etki yaparken nüfusun artması bazı durumlarda pozitif bazen negatif etkide bulunmuştur. Ancak çalışmada kullanılan nüfus değişkeninin anlamsız çıkması sebebiyle Türkiye'nin ihracatını etkilemediği tespit edilmiştir. Çalışma da bir diğer açıklayıcı değişken olan mesafenin ticarete etkisi negatif bulunmuştur. Çekim modelinde

kullanılan açıklayıcı değişkenlerin yanında kukla değişkenlerin etkisi de önem arz etmektedir. Bu çalışmada kullanılan Gümrük Birliği kukla değişkeninin etkisi olumlu sonuç verirken denize kıyı olma kukla değişkeninin etkisi olumsuz sonuç vermiştir.

Çalışmada çekim modelinde kullanılan değişkenlerin katsayıları Türkiye'nin ihracatı üzerine uygulanan panel veri tahmin yöntemi ile ayrı ayrı incelenerek yorumlanmıştır. Modelde 1996-2016 dönemini kapsayan veriler ile Türkiye'nin ticaret ortağı olan AB (28) ülkeleri kullanılmıştır. Toplam 588 gözlemin kullanımıyla ulaşılan tahmin sonuçları şunlardır:

AB ülkelerinin piyasa büyüklüğünü temsil eden GSYH değişkeninin katsayısı pozitif çıkmıştır ve anlamlı bulunmuştur. Ülkelerin GSYH'larının artması satın alma gücünün artmasını sağlayacağından bu sonuç beklentilere uygundur. İthalatçı ülkelerin GSYH değerlerinin artması ihracatçı ülke olan Türkiye'den daha fazla ithalat yapmalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla bu durum ikili ticareti olumlu etkilemektedir.

AB ülkelerinin piyasa büyüklüğünü temsil eden nüfus değişkeninin katsayısı negatif ve anlamsız bulunmuştur.

Ticaret ortaklarının başkentlerinin Ankara'ya uzaklıklarını temsil eden mesafe değişkeninin katsayısı negatif bulunmuştur ve anlamlı çıkmıştır. Taşıma maliyetleriyle ilgili olan bu durum da mesafenin artması taşıma maliyetlerinin artmasına sebep olmaktadır. Ticaret ortağı ülkeler ile Türkiye arasındaki mesafenin artması Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkilediği görülmektedir.

Gümrük Birliği kukla değişkeninin katsayısı pozitif ama anlamsız bulunmuştur. Modelde kullanılan Gümrük Birliği kula değişkeninin Türkiye'nin ihracatını üzerinde etkisi olmadığı görülmüştür.

Ülkelerin denize kıyılarının olup olmamasını temsil eden denize kıyı kukla değişkeni pozitif ama anlamsız çıkmıştır. Diğer çalışmalardan farklı olarak modele dâhil edilen bu kukla değişkenin Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkisinin olması beklenirken analiz sonuçları bu beklentinin tam tersi olduğunu göstermektedir. Denize kıyısı olmayan ülkeler dış ticareti yüksek taşıma maliyetlerinden dolayı sınırlamaktadır. Bu bağlamda daha iyi bir ulaştırma ağının sağlanmasına sebep olan

engellerin kaldırılması ve teknolojik olarak filonun geliştirilmesi ekonomik işbirliğini ve entegrasyonu arttıracaktır.

Sonuç olarak Türkiye'nin ihracatı üzerine GSYH ve mesafe değişkenlerinin anlamlı bir etki oluşturduğu tespit edilmiştir. Fakat nüfus, Gümrük Birliği ve denize kıyı olma değişkenlerinin Türkiye'nin ihracatı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı belirlenmiştir.

Türkiye'nin AB ülkeleri ile ihracat hacminin incelenmesi sonucu söz konusu ülke grubu ile ticaret hacmini arttırabilmesi için lojistik açıdan dolayısıyla ulaşım ağında ve ulaşım ağındaki taşımacılık maliyetlerinde iyileştirmeler yapması önerilebilir.

Türkiye, çekim modeli bağlamında, uluslararası ticarete konumunu arttırabilmesi ve istikrarını koruyabilmesi için teknolojik alt yapısını güçlendirebilir. Teknoloji çağının yaşanması ve internet kullanımının her geçen gün artması sebebi ile gelişen teknolojiye ayak uydurarak, çekim modelini olumsuz etkileyen taşıma maliyetlerinin açığı elektronik ticaretin kullanımıyla kapatılabilir. Böylece Türkiye ticaret ortaklarına gerçekleştirdiği ihracatını daha az maliyetle ulaştırabilir.

AB ülkeleri ve Türkiye arasında ticareti kolaylaştırıcı ve arttırıcı bir ticaret politikası ile bölgedeki ticareti arttırmaya yönelik bir katkıda bulunulabilir. Böylece Türkiye'nin AB bölgesinde çekim modeli çerçevesinde ticaret merkezi haline gelmesi beklenebilir.

KAYNAKÇA

Aguilar, C. A. (2006). Trade Analysis of Specific Agri-Food Commodities Using a Gravity Model, Michigan State University Department of Agricultural Economics. Master of Science Thesis, Michigan.

Alper A.E. ve Alper, F.Ö. (2015). Çekim Modeli: Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Sanayi Malı İhracat Potansiyelinin İncelenmesi, IV. Anadolu International Conference in Economics, (10) 12, Eskişehir.

Akgül, M. S. (2013). Türkiye'nin İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) İle İlişkileri ve Ticari Potansiyeli: Çekim Modeli Yaklaşımı, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB, Ankara.

Akbulut, G. ve Sekmen, Ö. (2015). Uluslararası ticaretin Gelişmesinde Ulaşım Maliyetlerinin Rolü: Türkiye Örneği, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 01(01), ss.20.

Akkoyunlu, A. S. (1996). Yeni Dış Ticaret Teorileri, *Ekonomik Yaklaşım*, 7(21), ss.71-93.

Aksoy, B. ve Coşkun, M. (2004). Türkiye'nin Yakın Dönem Dış Ticaretindeki Değişmeler, *G.Ü Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3), ss.398-401.

Akyıldız, H. ve Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), ss. 43-62.

Alpaydın, Y. ve Tunalı, H. (2011). *2000 Sonrası Türkiye İktisadının Değişimi*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını.

Anderson, J.E. (1979). A Theoretical Foundation for the Gravity Equation. *The American Economic Review*, 69(1), pp. 160-116.

Antonucci, D. ve Manzochhi, S. (2005). "Does Turkey Have a Special Trade Relation With the EU? A Gravity Model Approach". *LLEE Working Document*. No.35, November, pp.1-22.

Aslan, R. (2000). Türkiye-Avrupa Birliği: Sancılı Gelişen İlişki, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 55(3), ss.12-14.

Aslan, N. ve Terzi, N. (2006). Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS) Teorisi ve Teorinin Değerlendirmesi, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (1), ss.1-14.

Atik, H. (2011). *Modern Dış Ticaret Kuramları*, (1. Basım) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Balkır, C. (1998). The Customs Union and Beyond: The Political Economy of Turkey in the Post Soviet Era. Ed L. Rittenberg, Praeger, Connecticut, USA, ss.53

Balkır, C.ve Demirci, M. (1989). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Topluluğu*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Baltagi, B. H.(2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, (3th. edition) Britain: John Wiley Sons Ltd.

Bergeijk, P. V. and Brakman, S. (2010). The Gravity Model in International Trade: Advances and Applications, New York: Cambridge University Press, pp.2-5

Batra, A. (2004). India's Global Trade Potential: The Gravity Model Approach, Indian Council for Research on International Economic Relations, W. P., No. 151

Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), ss.176-177.

Bayraktutan, Y. (2014). *Uluslararası İktisat I*, Kocaeli: Umuttepe yayınevi.

Bayraktutan, Y. (2015). *Uluslararası İktisat II*, Kocaeli: Umuttepe Yayınevi.

Bebek, U. G. (2006). *An Assessment of the Impact of Customs Union on Turkish Bilateral Trade Flows with the EU: a Gravity Model Approach*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bergstrand, J.E. (1985). The Gravity Equation in International Trade: Some Micro Economic Foundation and Empirical Evidence. *The Review of Economics and Statics*. 67(3). 474-481.

- Bergeijk, P.V. and Brakman, S. (2010). *The Gravity Model in International Trade: Advances and Applications. New York: Canbridge University Press.*
- Bhattacharya, R. and Wolde, H. (2010). *Constraints on Trade in The MENA Region, IMF Working Paper, October.*
- Bilici, Ö. (2009). *The Determining Role Of Eu In Turkey's Trade Flows: A Gravity Model Approach*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir Ekonomi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Christie, E. (2002). *Potential Trade in Southeast Europe: A Gravity Model Approach, SEER-South-East Europe Review for Labour and Social Affairs, (04), 81-101.*
- Çelik, K.(2005). *Uluslararası İktisat*, (2. Basım), Trabzon: Derya Kitabevi.
- Çelik, K. (2006). *Uluslararası İktisat*, (3. Basım), Trabzon: Derya Kitabevi.
- Dinçer, G. (2013). *Dış Ticaret Kuramında Çekim Modeli: Türkiye-AB Ticaretinin Analizi*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dinçer, G. (2014). *Dış Ticaret Kuramında Çekim Modeli, Ekonomik Yaklaşım, 24(88), ss.1-34*
- DTM (1999). *Avrupa Birliği ve Türkiye, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara.*
- Dunn, R. J and Mutti J. H (2004). *International Economics*, (6th. edition), New York.
- Dura, C. ve Atik, H. (2007). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*,(3. Basım), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Egger, P. (2000). *A Note on the Proper Econometric Specification of the Gravity Equation, Economics Letters, Elsevier. 66(1), pp.26-28.*
- Endoh, M. (1999). *Trade Creation and Trade Diversion in the EEC, the LAFTA and the CMEA: 1960–1994, Applied Economics, (31), pp. 207-216.*
- Frankel. J.A. (1997). *Regonal Trading Blocs in the World Trading System*, Instute for International Economics, Washington D.C.

Genç, M. (2011). *Bölgeselleşme Ve Bölgeselleşmenin Ticaret Akımları Üzerindeki Etkisinin Çekim Modeli İle Analizi*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Genç, M. C. Artan S.ve Berber M. (2011). Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinde Ticaret Akımlarının Belirleyicileri: Çekim Modeli Yaklaşımı, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25(2),ss.207-224.

Golovko, A. (2009). "Çekim Modeli: Avrasya Ülkelerinin Dış Ticareti", *Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi'nde sunulmuş tebliğ*, Eskişehir.

Golovko, A. (2014). *Avrasya Ülkelerinin Dış Ticaretlerinin Çekim Modeli Çerçevesinde Analizi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Greene, W. (2008). *Econometric Analysis*, (6th. edition), USA: Pearson Prentice Hall.

Gültekin, S. (2010). Dış Ticarete Haksız Rekabet: Damping, FMR. ss.11

Güney, Ö. ve Rumeli, M. (2001). Seçilmiş Göstergeler Işığında Yakın Dönem Türkiye Ekonomisi Gerçeği, Ankara, ATO Yayınları.

Hacıoğlu, A. (2009). *Türkiye'de Dış Ticaret Mevzuatı Ve Ekonomi Politikaları Arasındaki Uyum Sorunlarına İlişkin Bir Analiz*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Han, D. (1999). *Gravity Model and Integration*, Michigan State University Department of Economics. Doctor of Philosophy Dissertation.

Head, K. (2003). *Gravity for Beginners*, Mimeo University British Columbia, Vancouver.

Helpman, E. (1987). Imperfect Competition and International Trade: Evidence from Fourteen Industrial Countries, *Journal Of The Japanese And International Economies*, 1, SS.62-81.

Hellvin, L. and Nilsson, L. (2000). Trade Flows Between Trading Blocs: The Case of the EU's Trade with Asia and NAFTA, *Swedish Network for European Studies in Economics and Business, Discussion Paper*, <http://www.snee.org/filer/papers/36.pdf> (7 Nisan 2018).

Hepaktan, C. E. Ve Çınar, S. (2011). Küreselleşmenin Ekonomik Entegrasyon Üzerine Etkileri, *International Conference On Eurasian Economies*, ss.70-75

Hummels, D.(2007). Transportation Costs and International Trade in the Second Era of Globalization,*Journal of Economic Perspectives*, 21(3), pp.131-154

Husted, S. and Melvin, M. (1989). *International Economics*, New York, Harper and Row Publishers.Inc.

Işık, N. (2015). Avrupa Birliği - Türkiye Dış Ticaret Akımlarının Genişletilmiş Panel Çekim Modeliyle Tahmini, *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1(23), ss.42-53

İnan, A. (2005). Avrupa Birliği Ekonomik Yaklaşımı: Lizbon Stratejisi ve Maastricht Kriterleri, *Bankacılar Dergisi*, (52),ss.67-86.

Karagöl, E.T. (2013). Ak Parti Dönemi Türkiye Ekonomisi, Ankara,*Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*.

Karagöz, K.(2008). Türkiye'nin Turizm Potansiyeli: Çekim Modeli Yaklaşımı, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*,19(2), ss.149-156.

Karagöz, M. Karagöz, K. (2009). Türkiye'nin Küresel Ticaret Potansiyeli: Çekim Modeli Yaklaşımı, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(2), ss.127-144.

Karagül, M.(2017). *Dünya Ekonomisi Tehdit ve Fırsatlarıyla*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Karluk, R. (1995). *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar*,(2.Basım),Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Karluk, R.(1998).*Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: Beta Yayınevi.

Karluk, R. (2002). *Uluslararası Ekonomi Teori-Politika*, İstanbul: Beta Yayınları.

Karlık, R.(2013). *Uluslararası Ekonomi Teori-Politika*, İstanbul: Beta Yayınları.

Kayalar, T.(2003). Cumhuriyetin 80. Yılında İhracatımızda Son Gelişmeler, DTM Dış Ticaret Dergisi, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/mustesar.doc>, (20 Nisan 2018).

Kazgan, G. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*, (3. Basım), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kılıç, R. (2002). *Türkiye-AB ülkeleri ve Gümrük Birliği*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kızıltan, A. ve Buzdağlı, Ö. (2011). Göç-Ticaret İlişkisi: Türkiye'nin Tüketim Malı İhracatı Üzerine Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 65-75.

Kimura, F. and Lee, H. H. (2004). The Gravity Equation in International Trade in Services, *European Trade Study Group Conference, (9-11), University of Nottingham*.

Kirişçi, K. and Kaptanoğlu, N. (2011). The Politics of Trade and Turkish Foreign Policy, *Middle Eastern Studies*, 47 (5)ss.705-724.

Krugman, P. R., Obstfeld, M. And Melitz, M. J. (2016). *Uluslararası İktisat Teori ve Politika*, (Çev. O. Özsoy).Ankara, Palme Yayıncılık. (Orijinal çalışmanın yayın tarihi 1987)

Kula, F. ve Aslan, A. (2008). Türkiye'nin Ortadoğu'da Ekonomik Geleceği: Türkiye'nin İhracat Potansiyeline Yönelik Ampirik Bir Analiz, *MPRA No. 10688*, 21(12), ss. 1-9.

Kundak, S. (2015). *Türkiye'de İmalat Sanayinin İthalata Bağımlılığının Analizi*, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Linnemann, H. (1966). *An Econometric Study of International Trade Flows*, Amsterdam, North Holland.

Manisalı, E. (1998). *Türkiye Avrupa İlişkileri*, İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Mauro, D. F. (2000). The Impact of Economic Integration on FDI and Exports: A Gravity Approach, *CEPS Working Document No:156*.

Maddala, G.S. and Lahiri, K. (2009). *Introduction to Econometrics*. (4th. edition), Britain: John Wiley Sons Ltd.

Mehanna R. A. (2003). Do Politics and culture affect Middle East trade? Evidence from gravity model, *Review of Middle East Economics and Finance*, 1(2), pp.155-170.

Nart, E. Ç. (2010). Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi, *Journal of Yasar University*, 17(5), ss.2874-2885.

Nitsch, V. (2007). Does the G7/G8 promote trade?, *Economics Letters*, 94(1), pp.136-140.

Nowak-Lehmann, F. Herzer, D. Zarzoso Martinez, I. and Vollmer, S. (2007). The Impact of a Customs Union between Turkey and the EU on Turkey's Exports to the EU, *JCMS* 45(3), pp.719-743.

Orhun, Ö. ve Tanışlı, M. (1998). *Kütle Çekimi*, Anadolu Üniversitesi, <https://www.anadolu.edu.tr/aos/kitap/IOLTP/2279/unite09.pdf>, (27.04.2018), ss.143.

Öniş, Z. (2000). An Awkward Partnership: Turkey's Relations with the European Union in Comparative-Historical Perspective, *Final Draft*, pp.4-5.

Öniş, Z. ve Kutlay, M. (2012). Ekonomik Bütünleşme/Siyasal Parçalanmışlık Paradoksu: Avro Krizi ve Avrupa Birliği'nin Geleceği, *Uluslararası İlişkiler*, 9 (33), ss.3-22.

Özcan, H.A. (1998). Düünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler, *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı: Özel Sayı, ss.41-76.

Özdemir, Ü. Yiğit G.K. ve Oral M. (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi, *Doğu Coğrafya Dergisi*, ss.149-174

Öztürk, M. Aras, O. N. ve Kadı, O. S. (2012). AB Borç Krizi ve Bunun Türk Dış Ticaretine Olan Etkileri”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4 (1),ss.77-89

Öztürk, S. ve Özyakışır, D. (2005). Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi, *Mevzuat Dergisi*, (94), ss.1-20.

Paas, T. (2002). European Integration and EU Eastward Enlargement Process in Integration Trade: Using A Gravity Approach for Exploring Blateral Trade Flows, *The 42nd Congress of the European Regional Science Association, Dortmund, Germany*, pp.1.

Pazarlıoğlu, M.V. ve Ö. K. Gürler (2007). Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı, *Finans Politik& Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44(508),ss.35-43

Posner, M.U. (1961). International Trade and Technical Change, *Oxford Economic Papers*, (13), pp.323-341.

Poyhonen, P. (1963). A Tentative Model for the Volume of Trade between Countries, *Weltwirtschaftliches, Archive*, (90), pp.93-100

Poyhonen, P (1963). Toward a General Theory of International Trade, *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, (16), s.69-78

Pulliainen, K. (1963). A World Trade Study: an Econometric Model of the Pattern of the Commodity Flows in International Trade in 1948-1960, *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, 16(2), pp.78-91

Rahman, M.M. (2003). A Panel Data Analysis of Bangladesh’s Trade: The Gravity Model Approach, University of Sydney.

Rojid, S. (2006), COMESA Trade Potential: A Gravity Approach, *Applied Economics Letters*, (13),pp.947-951.

Saraçoğlu, T. (1992). *Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklığı: Anlaşmalar*, İstanbul: Akbank Ekonomi Yayınları.

Savrul, B. K., Özel, H.A. ve Kılıç, C. (2013). Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 81(1), s.55-78.

Saygılı, F. ve Manavgat G. (2014). Linder Hipotezi: Türkiye'nin Dış Ticareti için Ampirik Bir Analiz, *Ege Akademik Bakış*, 14(2), 261-270.

Seyidoğlu, Halil. (2001). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Yayınları.

Seyidoğlu, H.(2007). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, (16. Basım), İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Seymen, D. Bilici, Ö. ve Şanlısoy, S. (2009). Türk Dış Ticaretinin Yönü, Dış Ticaret Politikası Perspektifinden Bir Değerlendirme, *Anadolu International Conference in Economics*, 6(17-19), ss.16.

Seymen, D. (2009). Gümrük Birliği, Türkiye'nin Avrupa Birliği İle Ticaretinde Ülke Yoğunlaşmasını Değiştirdi mi?, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), ss.201-205.

Takım, A. (2011). Türkiye'de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları, *Maliye Dergisi*, (160), ss.156.

Tarı, R. (2010), *Ekonometri*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Tatlıcı, Ö. (2009). *Çekim Modeli: Türkiye'nin İhracatı Üzerine Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Tatlıcı, Ö. ve Kızıltan, A. (2011). Çekim Modeli: Türkiye'nin İhracatı Üzerine Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, (25), ss.287-299.

Tatoğlu, F.Y. (2013). *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı*, İstanbul: Beta Yayınları.

Tekeli, İ. (2010). *Sanayi Toplumu İçin Sanayi Yazıları*, İstanbul: Tarih Yurt Vakfı Yayınları.

Tesbi, M.A. (2001). <http://www.tarim.gen.tr/tesbi/79.htm> adresinden 07.06.2018 tarihinde alınmıştır.

Tinbergen, J. (1962). An Analysis of World Trade Flows, Editör, J. Tinbergen, *Shaping the World Economy*. New York: The Twentieth Century Fund.

Tunç, H. (2002). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Değişen Boyutu, Banka Mali ve Ekonomik Yorumlar, (12), ss. 5-20.

Türkdoğan, O. (2009). *Türk Sanayi Toplumu*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Uçal, H. (2007). *Avrupa Birliği Sürecinde Kıbrıs Meselesi ve Türkiye'nin Güney Kıbrıs Arasındaki Ticaret Potansiyelinin Çekim Teorisi Yöntemi ile Tahmini*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Uluyol, O. ve Türk, E. (2013). Finansal Rasyoların Firma Değerine Etkisi: Borsa İstanbul (Bist)'de Bir Uygulama, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(2), ss.373.

Uysal, C. (2001). Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci Ve Son Gelişmeler, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (1), ss.140-153.

Ünsal, E. M. (2005). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadi*, Ankara: İmaj Yayınevi.

Vernon, R. (1966). International Investment and International Trade in the Product Cycle, *Quarterly Journal of Economics*, ss.190

Yamarik, S. Ghosh, S. (2005). A Sensitivity Analysis of the Gravity Model, *The International Trade Journal*, 19(1), pp.84–110.

Yaffee, R. (2003). A Primer for Panel Data Analysis, *Social Sciences, Statistics & Mapping*, http://www.nyu.edu/its/pubs/connect/fall03/pdfs/yaffee_primer.pdf adresinden 27 Nisan 2018 tarihinde alınmıştır.

Yaşar, H. N. (2011). *Avrupa Birliği ve Türkiye Arasındaki Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye İhracatının Çekim Modeli Uygulaması*, Yüksek lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Yetkin, M. N. (1998). Türkiye-AB ilişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Değerlendirilmesi, *T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Dergisi*, (10), ss.1-12.

Yılmaz, Ş. E.(2010). *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*, Ankara: Elif Yayınevi.

Zarzosa, I. ve Lehmann, F. (2003). Augmented Gravity Model: An Empirical Application to Mercosur-European Union Trade Flows, *Journal of Applied Economics*, 6(2), pp.291-316.

http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4 adresinden 12.01.2018 tarihinde alınmıştır.

<https://www.ekonomi.gov.tr/>adresinden 24.05.2018 tarihinde alınmıştır.

EKLER**EK 1: Avrupa Birliği Üyesi Ülkeler**

Avusturya
Belçika
Bulgaristan
Kıbrıs
Çek Cumhuriyeti
Danimarka
Estonya
Finlandiya
Fransa
Almanya
Yunanistan
Macaristan
Hırvatistan
İrlanda
İtalya
Letonya
Litvanya
Lüksemburg
Malta
Hollanda
Polonya
Portekiz
Romanya
Slovakya
Slovenya
İspanya
İsveç
İngiltere

EK 2: Türkiye'nin AB Ülkelerine İhracatı (1996-2016),

ÜLKELER	YILLAR										
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Avusturya	290520	300169	304012	312240	292930	341346	367295	473167	561041	659097	709855
Belçika	482802	552164	655956	610894	633969	674323	693347	885564	1183181	1292264	1381104
Bulgaristan	156906	175887	213316	233595	252934	299415	380332	621685	894326	1179313	1568006
Kıbrıs	210832	228216	242664	248321	271347	200974	222121	319969	470274	754329	885280
Çek Cumh.	93461	82896	69557	67257	101571	109399	130235	188846	222264	290110	377710
Danimarka	147768	172055	199987	199079	219025	271670	364863	454043	637306	733233	827061
Estonya	4595	5770	6176	9046	9439	13169	18105	23183	35521	57256	74755
Finlandiya	45078	49229	58452	67026	75752	71142	135697	214069	256331	296561	359279
Fransa	1053176	1162803	1304738	1569848	1656968	1895290	2134575	2826141	3668418	3805760	4604349
Almanya	5186831	5253479	5460333	5474589	5179844	5366945	5868813	7484931	8745282	9455050	9686235
Yunanistan	236473	298237	370039	406794	437725	476095	590382	920401	1171203	1126678	1602590
Macaristan	102808	133966	113684	121919	109994	170230	200934	284647	349938	379092	486440
Hırvatistan	27130	36136	27768	29897	23589	30112	42873	85598	118060	167991	213883
İrlanda	59810	87136	89150	134741	202595	147396	183228	261651	433559	404607	575374
İtalya	1446662	1387225	1557137	1682556	1789307	2342186	2375692	3193242	4648475	5616755	6752346
Letonya	1970	2992	11605	9841	16086	16108	20343	26707	38366	81390	77390
Litvanya	15094	55591	34675	25764	23953	32586	53723	85668	122531	149315	167388
Lüksemburg	9979	11413	13558	12627	13104	13938	16495	12706	19547	27733	23549
Malta	25836	55791	44098	61613	71867	62934	141505	156990	98543	279338	226760
Hollanda	769734	779169	888601	932302	874182	892416	1055637	1525929	2138004	2469582	2539246
Polonya	253266	255260	290850	219624	174596	241234	342647	486046	697677	830483	1060078
Portekiz	74833	98271	155199	170374	185038	286099	226648	315201	401998	395538	562721
Romanya	314112	358783	468178	268185	325818	392028	566497	873347	1235485	1785409	2350474
Slovakya	20149	25157	18056	16986	20199	27565	33198	59918	108605	122712	170167
Slovenya	24549	34291	27768	38681	47581	62667	68981	102588	188559	332410	417729
İspanya	363334	439248	513231	763304	712889	950362	1125072	1789497	2619784	3010857	3720458
İsveç	121701	145893	188014	182573	199588	214132	295847	457504	560610	661535	787315
İngiltere	1260724	1511299	1739619	67026	2036826	2174892	3024942	3670093	5544303	5917163	6814301

Kaynak: www.comtrade.un.org

EK 2 devam: Türkiye'nin AB Ülkelerine İhracatı (1996-2016),

ÜLKELER	YILLAR									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Avusturya	844006	990956	807146	835181	1052932	1000745	1057254	1134547	1024532	1045437
Belçika	1735798	2122434	1795682	1960441	2451030	2359575	2573804	2939108	2557805	2548240
Bulgaristan	2060171	2151534	1385544	1497384	1622777	1684989	1971247	2040157	1675928	2383500
Kıbrıs	932035	1072015	770886	975140	1022660	1009588	1117347	1195264	1005731	906954
Çek Cumh.	577605	700824	489014	694077	888387	786276	772155	836577	768631	803964
Danimarka	1008508	953437	690864	765081	880920	983886	1005180	1076621	901761	947464
Estonya	81762	239707	105984	90324	132005	168679	197359	177612	117816	171577
Finlandiya	412410	367128	196465	296774	352886	301593	297972	329424	266054	292056
Fransa	5974462	6617511	6211415	6054499	6805821	6198536	6376704	6464243	5845032	6022485
Almanya	11993232	11993232	11993232	11993232	11993232	11993232	11993232	11993232	11993232	11993232
Yunanistan	2262655	2429968	1629637	1455678	1553312	1401401	1437443	1536658	1400566	1427206
Macaristan	775656	684088	445669	440766	508648	517874	652242	693582	711789	831785
Hrvatistan	355520	328678	214705	249148	241816	200575	201597	287401	251652	277925
İrlanda	637455	663903	294769	339265	354004	347199	379648	470907	466754	494544
İtalya	7480060	7818988	5888958	6505277	7851480	6373080	6718355	7141071	6887399	7580837
Letonya	105390	104295	151505	65958	115955	127367	151176	193298	173090	258595
Litvanya	236479	231397	151505	208277	274194	275950	403348	350974	300249	258595
Lüksemburg	73870	56388	19458	25758	53757	51870	52412	65991	36587	59924
Malta	620669	956354	664109	410433	899715	919083	886753	1014999	494002	238627
Hollanda	3018878	3143835	2127297	2461371	3243080	3244429	3538043	3458689	3154867	3589432
Polonya	1436402	1586772	1322218	1504280	1758252	1853700	2058857	2401689	2329176	2650505
Portekiz	550527	540744	408920	465228	445740	441102	616913	557503	558315	651097
Romanya	3644162	3987476	2201936	2599380	2878760	2495427	2616313	3008011	2815506	2671249
Slovakya	284205	306631	217408	454744	402151	391760	436115	472278	545753	384271
Slovenya	486766	648705	595004	356502	617476	548314	666164	742817	810405	927487
İspanya	4579995	4047267	2818470	3536205	3917559	3717345	4334196	4749584	4742270	4988483
İsveç	882761	918787	748741	946866	1183041	1185685	1149242	1319785	1188821	1215269
İngiltere	8626776	8158669	5937997	7235861	8151430	8693599	8785124	9903172	10556393	11685790

Kaynak: www.comtrade.un.org

EK 3: AB ülkelerinin GSYH' si

YILLAR											
ÜLKELER	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Avusturya	237265	212786	218255	217179	196800	197336	213387	261686	300917	315967	335981
Belçika	281352	254811	260597	260195	237905	237839	258872	318991	370901	387356	409792
Bulgaristan	10110	11196	14631	13505	13153	14076	16277	20983	25958	29636	34131
Kıbrıs	10015	9536	10240	10490	9963	10390	11383	14529	17306	18694	20405
Çek Cumh.	66776	61622	66373	64719	61470	67376	81697	99300	118976	135990	155213
Danimarka	187633	173539	176991	177964	164158	164791	178635	218097	251375	264467	282886
Estonya	4743	5066	5613	5734	5690	6245	7322	9834	12059	14003	16972
Finlandiya	132103	126828	133935	135222	125540	129249	139559	171065	196777	204431	216541
Fransa	1617415	1463499	1513681	1503094	1371047	1384842	1503268	1851578	2128256	2207827	2329476
Almanya	2503734	2218668	2243216	2199893	1949952	1950631	2079231	2505637	2819368	2861339	3002293
Yunanistan	145858	143150	144430	149154	131719	136190	153838	201916	240532	247777	273304
Macaristan	46660	47290	48770	49170	47311	53821	67711	85325	104067	113035	115295
Hırvatistan	23678	23822	25432	23387	21774	23290	26879	34658	41574	45416	50436
İrlanda	75878	82829	90082	98689	99853	109133	127951	164279	193879	211645	232074
İtalya	1308986	1239085	1266343	1248527	1141759	1162307	1266568	1569589	1798393	1852616	1942534
Letonya	5970	6526	7175	7533	7938	8350	9546	11748	14374	16922	21447
Litvanya	8385	10120	11241	10973	11539	12253	14275	18803	22647	26141	30208
Lüksemburg	21776	19732	20209	22235	21263	21272	23617	29556	34687	37346	42412
Malta	3806	3776	3976	4094	4053	4066	4467	5416	6044	6393	6783
Hollanda	445689	412177	432486	441962	412807	426570	465390	571841	650561	678517	726612
Polonya	159943	159118	174388	169717	171887	190521	198679	217514	255099	306127	344753
Portekiz	122636	117052	123988	127462	118358	121545	134235	164958	189196	197300	208556
Romanya	37168	35839	41978	36183	37439	40717	46174	59868	76218	99699	123534
Slovakya	21574	21881	22799	20792	20680	21376	24778	33920	43056	48965	57085
Slovenya	21478	20750	22123	22690	20344	20876	23563	29698	34471	36345	39585
İspanya	641039	588716	617053	633176	595402	625970	705178	906818	1069602	1157248	1264487
İsveç	288106	264478	266802	270847	259801	239916	263926	331109	381706	389043	420029
İngiltere	1408873	1552392	1638447	1665740	1647874	1621615	1768346	2038487	2398643	2520709	2692679

Kaynak: www.worldbank.org

EK 3 devam: AB ülkelerinin GSYH' si

ÜLKELER	YILLAR									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Avusturya	388671	430310	400148	391893	431120	409425	430069	441885	382066	390800
Belçika	471798	518645	484523	483549	527008	497884	520926	531076	455200	467955
Bulgaristan	44410	54413	51885	50610	57420	53901	55760	56733	50199	53240
Kıbrıs	24052	27840	25941	25561	27429	25042	24086	23358	19677	20046
Çek Cumh.	188818	235205	205730	207016	227948	207376	209402	207818	186830	195305
Danimarka	319423	353359	321243	321995	344003	327149	343584	352994	301298	306900
Estonya	22232	24166	19661	19503	23170	23044	25137	26225	22567	23338
Finlandiya	255372	283753	251484	247800	273674	256706	269980	272609	232439	238503
Fransa	2668844	2930051	2699118	2652199	2868761	2687159	2815065	2856365	2439821	2471922
Almanya	3439777	3752505	3417799	3417095	3757698	3543984	3752514	3890607	3375611	3477796
Yunanistan	318482	354474	329980	299362	287798	245671	239862	237030	195542	192691
Macaristan	139851	157998	130594	130923	140782	127857	135216	140118	122879	125817
Hırvatistan	60082	70452	62636	59829	62375	56566	58086	57630	49425	51231
İrlanda	269904	275030	236297	221951	239019	225572	239389	258099	290617	304819
İtalya	2202940	2390818	2185029	2125058	2276292	2072823	2130491	2151733	1832347	1858913
Letonya	30903	35594	26172	23765	28468	28126	30310	31419	27009	27573
Litvanya	39732	47896	37439	37130	43524	42864	46408	48557	41509	42773
Lüksemburg	50886	55852	51367	53212	60005	56678	61739	66327	57784	58631
Malta	7930	8977	8528	8741	9505	9204	10146	11217	10286	10999
Hollanda	839377	936263	857881	836390	893757	828947	866680	879635	757999	777228
Polonya	429056	533807	439790	479321	528824	500354	524232	545172	477356	471402
Portekiz	240157	262017	243731	238303	244895	216368	226073	229630	199420	204837
Romanya	171540	208185	167422	167998	185362	171665	191548	199495	177524	186691
Slovakya	76923	96594	88940	89501	98181	93414	98478	100948	87501	89769
Slovenya	48112	55592	50242	48014	51291	46353	48116	49905	43072	44709
İspanya	1479266	1635076	1499009	1431617	1488067	1336019	1361854	1376911	1197790	1237255
İsveç	487818	513966	429656	488378	563110	543881	578742	573818	497918	514476
İngiltere	3074534	2890744	2382754	2441173	2619700	2662085	2739819	3022828	2885570	2647899

Kaynak: www.worldbank.org

EK 4: AB ülkelerinin Nüfus Göstergeleri

ÜLKELER	YILLAR										
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Avusturya	8017,863	8032,876	8041,05	8051,113	8069,276	8097,748	8134,412	8175,852	8216,805	8253,65	8284,735
Belçika	10208,28	10223,79	10237,3	10255,16	10282,03	10319,02	10364,89	10419,03	10480,12	10546,89	10619,57
Bulgaristan	8291,872	8211,726	8137,564	8066,883	7997,787	7930,546	7866,086	7803,881	7743,264	7683,763	7624,959
Kıbrıs	661,3042	670,7492	679,0277	686,6689	694,014	701,5326	709,6177	718,2919	727,9622	738,5197	750,9323
Çek Cumh.	10350,57	10338,59	10323,49	10306,65	10289,59	10271,2	10252,44	10239,28	10239,54	10258,18	10298,29
Danimarka	5254,86	5277,711	5300,379	5321,774	5341,194	5358,062	5372,801	5386,968	5402,761	5421,702	5444,303
Estonya	1417,736	1417,736	1417,736	1417,736	1417,736	1417,736	1417,736	1417,736	1417,736	1417,736	1417,736
Finlandiya	5136,979	5151,746	5164,242	5175,926	5187,954	5200,479	5213,373	5227,103	5242,185	5258,927	5277,57
Fransa	60266,54	60561,53	60864,94	61178,2	61502,14	61836,81	62181,92	62537,45	62903,11	63277,81	63662,36
Almanya	81914,83	82034,77	82047,2	82100,24	82211,51	82349,93	82488,5	82534,18	82516,26	82469,42	82376,45
Yunanistan	10880,91	10961,12	11030,39	11090,27	11142,12	11184,4	11216,8	11243,57	11270,48	11301,2	11338,77
Macaristan	10332,99	10309,02	10280,15	10249,96	10221,05	10194,01	10167,87	10141,96	10115,08	10086,47	10055,9
Hırvatistan	4574,887	4532,399	4491,902	4456,433	4428,072	4408,08	4395,819	4388,946	4383,92	4378,057	4370,699
İrlanda	3679,849	3712,464	3750,57	3795,699	3848,776	3909,293	3976,288	4049,547	4128,749	4212,977	4303,37
İtalya	57229,67	57184,9	57153,55	57179,99	57293,72	57506,37	57801,76	58147,04	58494,7	58808,48	59079,87
Letonya	2478,825	2453,302	2430,547	2408,09	2384,163	2358,677	2332,492	2305,775	2278,855	2251,983	2225,223
Litvanya	3603,745	3579,904	3555,133	3529,178	3501,835	3473,617	3444,754	3414,352	3381,118	3344,252	3303,671
Lüksemburg	413,999	419,974	425,833	431,262	436,103	440,198	443,726	447,322	451,819	457,842	465,554
Malta	383,71	387,184	390,605	393,805	396,668	399,155	401,303	403,211	405,007	406,787	408,563
Hollanda	15563,26	15655,48	15745,65	15835,52	15926,19	16018,11	16110,36	16200,95	16287,18	16367,16	16440,22
Polonya	38503,61	38538,73	38558,05	38561,69	38550,5	38524,01	38484,47	38438,83	38396,07	38362,67	38341,04
Portekiz	10192,39	10232,88	10272,29	10312,61	10355,12	10399,31	10443,67	10487,11	10528,27	10565,72	10599,95
Romanya	22804,17	22632,81	22458,08	22288,06	22128,13	21984,14	21854,68	21728,92	21591,16	21431,02	21243,92
Slovakya	5384,788	5391,204	5395,254	5397,708	5399,211	5400,006	5400,154	5399,886	5399,419	5398,963	5398,541
Slovenya	1988,989	1987,955	1987,976	1988,318	1988,499	1988,349	1988,264	1988,965	1991,43	1996,281	2003,791
İspanya	40009,32	40131,56	40292,64	40539,72	40903,71	41392,1	41985,52	42653,41	43351,67	44042,63	44725,53
İsveç	8859,191	8868,853	8870,848	8873,1	8881,64	8897,793	8920,694	8951,422	8990,639	9038,623	9096,264
İngiltere	58372,01	58563,26	58763	58966,37	59172,13	59372,33	59573,72	59806,85	60112,64	60517,17	61035,13

Kaynak: www.worldbank.org

EK 4 devam: AB ülkelerinin Nüfus Göstergeleri

ÜLKELER	YILLAR									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Avusturya	8311,783	8338,453	8370,038	8409,949	8459,864	8517,548	8577,782	8633,22	8678,657	8712,137
Belçika	10697,84	10779,17	10860,29	10938,74	11013,08	11083,55	11151,51	11219,16	11287,94	11358,38
Bulgaristan	7566,949	7510,331	7456,03	7404,59	7356,213	7310,383	7266,141	7222,145	7177,396	7131,494
Kıbrıs	767,0692	786,5641	807,9587	829,3815	850,8082	863,9423	861,93	852,4863	847,6657	850,7675
Çek Cumh.	10356,59	10423,79	10486,85	10536,29	10568,72	10586,76	10594,48	10598,53	10603,76	10610,95
Danimarka	5469,957	5497,795	5526,447	5554,844	5582,873	5610,66	5637,817	5663,914	5688,695	5711,87
Estonya	1344,072	1339,712	1335,83	1332,102	1328,449	1324,934	1321,56	1318,359	1315,321	1312,442
Finlandiya	5298,014	5319,902	5342,646	5365,782	5389,242	5412,98	5436,616	5459,717	5481,966	5503,132
Fransa	64054,17	64444,94	64823,77	65182,88	65518,61	65832,91	66130,53	66418,99	66703,84	66986,39
Almanya	82266,37	82110,1	81902,31	81776,93	80274,98	80425,82	80645,61	80982,5	81686,61	82487,84
Yunanistan	11380,9	11419,65	11443,83	11446,01	11422,81	11378,26	11321,3	11264,73	11217,8	11183,72
Macaristan	10023,89	9991,201	9958,942	9927,84	9898,204	9869,684	9841,697	9813,335	9783,925	9753,281
Hırvatistan	4362,266	4352,428	4341,084	4328,153	4313,371	4296,526	4277,806	4257,533	4236,016	4213,265
İrlanda	4398,073	4489,589	4568,064	4626,928	4662,579	4678,117	4681,967	4686,347	4700,107	4726,078
İtalya	59313,51	59502,39	59641,85	59729,81	59759,93	59733,83	59668	59585,67	59504,21	59429,94
Letonya	2198,518	2171,881	2145,309	2118,848	2092,493	2066,374	2040,784	2016,125	1992,663	1970,53
Litvanya	3260,091	3214,627	3168,772	3123,803	3079,881	3037,246	2997,334	2961,846	2931,926	2908,249
Lüksemburg	474,722	485,105	496,279	507,889	519,941	532,387	544,721	556,316	566,741	575,747
Malta	410,324	412,128	414,045	416,11	418,367	420,789	423,246	425,57	427,616	429,362
Hollanda	16507,06	16568,73	16626,93	16682,92	16737	16789,1	16839,7	16889,36	16938,5	16987,33
Polonya	38329,59	38325,69	38324,87	38323,4	38320,95	38317,4	38309,45	38293,06	38265,23	38224,41
Portekiz	10630,12	10652,1	10660,62	10652,32	10625,33	10581,82	10527,67	10471,17	10418,47	10371,63
Romanya	21036,11	20821,08	20617,96	20440,35	20292,97	20171,26	20068,2	19972,74	19876,62	19778,08
Slovakya	5398,326	5398,856	5400,719	5404,294	5409,847	5417,07	5425,13	5432,841	5439,318	5444,218
Slovenya	2013,539	2024,538	2035,424	2045,168	2053,436	2060,39	2066,119	2070,845	2074,788	2077,862
İspanya	45393,86	45997,81	46476,07	46788,63	46909,14	46857,4	46697,55	46521,83	46397,66	46347,58
İsveç	9163,243	9236,89	9313,478	9390,168	9465,892	9540,907	9615,247	9689,376	9763,565	9837,533
İngiltere	61648,9	62312,34	62960,54	63546,5	64053,14	64493,09	64885,3	65261,25	65644,01	66036,85

Kaynak: www.worldbank.org

EK 5: Ülkelerin Başkentlerinin Coğrafi Uzaklıkları (km)

ÜLKELER	BAŞKENTLER	ANKARA'YA UZAKLIK (KM)
Avusturya	Viyana	1600
Belçika	Brüksel	2514
Bulgaristan	Sofya	854
Kıbrıs	Lefkoşa	543
Çek Cumhuriyeti	Prag	1826
Danimarka	Kopenhag	2302
Estonya	Tallin	2231
Finlandiya	Helsinki	2308
Fransa	Paris	2601
Almanya	Berlin	2037
Yunanistan	Atina	824
Macaristan	Budapeşte	1370
Hırvatistan	Zagreb	1520
İrlanda	Dublin	3288
İtalya	Roma	1716
Letonya	Riga	1987
Litvanya	Vilnius	1724
Lüksemburg	Lüksemburg	2348
Malta	Valetta	1681
Hollanda	Amsterdam	2536
Polonya	Varşova	1661
Portekiz	Lizban	3587
Romanya	Bükreş	736
Slovakya	Bratislava	1548
Slovenya	Ljubjana	1635
İspanya	Madrid	3093
İsveç	Stockholm	2393
İngiltere	Londra	2835

Kaynak: Uzaklık ölçümü, <http://www.indo.com/distance>

EK 6:Gümrük Birliği ve Denize Kıyı Olma Kukla Değişkenlerinin Göstergeleri

ÜLKELER	GB	DK
Avusturya	1	0
Belçika	1	1
Bulgaristan	1	1
Kıbrıs	1	1
Çek Cumhuriyeti	1	0
Danimarka	1	1
Estonya	1	1
Finlandiya	1	1
Fransa	1	1
Almanya	1	1
Yunanistan	1	1
Macaristan	1	1
Hırvatistan	1	1
İrlanda	1	1
İtalya	1	1
Letonya	1	1
Litvanya	1	1
Lüksemburg	1	0
Malta	1	1
Hollanda	1	1
Polonya	1	1
Portekiz	1	1
Romanya	1	1
Slovakya	1	0
Slovenya	1	1
İspanya	1	1
İsveç	1	1
İngiltere	0	1